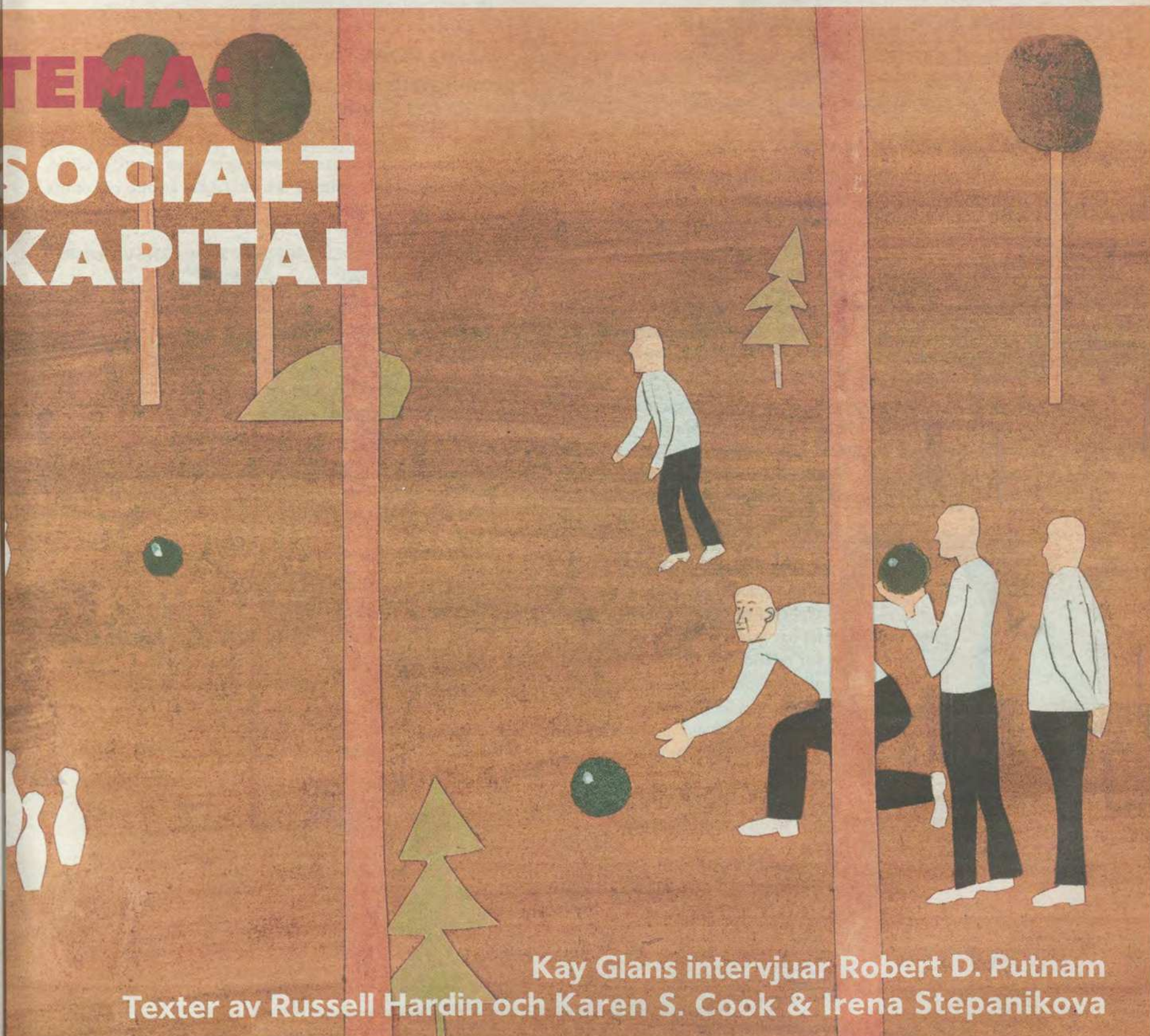

AXESS

Nummer 5 Juni 2005 Årgång 4

Pris: 50 kr

TEMA: SOCIALT KAPITAL

Kay Glans intervjuar Robert D. Putnam

Texter av Russell Hardin och Karen S. Cook & Irena Stepanikova

AXELERATION

Nyrikt Moskva river historisk arkitektur
Nej-röster förvandlar Europa till museum
Medier förenklar om apatiska flyktingbarn

FRIZON

Socialdemokraterna vill inte ha kunskap som går emot deras politiska vilja, hävdar **Shirin Ahlbäck Öberg** och **PerOla Öberg**.
Frankrike vägrar att överge tron på sin egen storhet. **Tim King** misstänker att nejets ses som ett mandat att förändra Europa.

RECENSION

Konspirationsteorierna har blivit färre, men nog jobbar agenterna på. **Johan Jakobsson** har gläntat på dörren till säkerhetstjänsten.

EXTRA TJOCKT SOMMARNUMMER

AXELARATION 4-14**MOSKVAS UNIKA ARKITEKTUR FÖRSTÖRS**

Oljan gör att det finns mycket pengar i Moskva. I den byggboom som följt förstörs stadens arkitekturhistoriska arv. Men motståndet växer, rapporterar **Chris Stephen**. 4-7

EUROPA ÄR INTE LÄNGRE VAD DET VAR

Frankrikes nej till EU-konstitutionen gör Europa till ett museum, säger **Dominique Moïsi** i samtal med **Mats Wiklund**. Ett dekadent ledarskap bär skulden. 8-9

SVART-VIT BILD AV APATISKA BARN

I medierapporteringen om behandlingen av de apatiska flyktingbarnen har en sida utmålats som ond och den andra som god. Någon grund för en sådan polarisering finns inte, skriver **Hanne Kjoller**. Ingen har misstrott barnen. 11-12

medbarabokstäverochingentingannanblirtextensvåräst

Lars Melin berättar om medeltidens *smilies*, de nyttiga skiljetecknen. 9

TEMA: SOCIALT KAPITAL**15-27**

Både i den akademiska och i den politiska diskussionen befarar man att västvärldens sociala kapital krymper, och bland annat därför har begreppet blivit centralt. Enligt Harvard-professorn **Robert D. Putnam** träffar det något som människor känner igen från sina egna liv. De vet att de inte alls har

Robert D. Putnam.

Illustration: Claes Jurander

lika många sociala kontakter som föräldragenerationen. **Russell Hardin**, professor i statsvetenskap vid Stanford och New York University, betvivlar att det sociala kapitalet har minskat. Det är framför allt vår relation till det som ändrats allteftersom vi blivit mer individualistiska. **Karen Cook** och **Irena Stepanikova** från Stanford University undersöker slutligen hur man kan använda begreppet socialt kapital för att förstå tillgången till och kvaliteten på hälsovård.

TRADITION 28-30**FÖR AMIEL VAR SJÄLEN STOFF, LABB OCH RESULTAT**

Dagböcker har varit en viktig väg till att förstå personen bakom verket, men för Henri-Frédéric Amiel var dagboken själva verket. **Maria Wahlström** skriver om en av de mest notoriska självbetraktarna.

FRIZON 31-43**GLORIFIERING AV HANDLINGSKRAFT TYSTAR DET FÖRNUFTIGA SAMTALET**

Socialdemokratin har övergett sin syn på politiken som en förnuftsmässig verksamhet som hela tiden måste utvärderas kritiskt. Invändningar och alternativ är inte välkomna, hävdar **Shirin Ahlbäck Öberg** och **Per Ola Öberg**. 31-34

DE LITTERÄRA UNDERBARNENS SAMMANSVÄRJNING

Nya romaner väcker frågor om författarens villkor i dagens globaliserade och digitaliserade värld. **Johan Svedjedal** funderar över vad som är satir och vad som är realitet. 35-37

FRANKRIKE VÄGRAR ATT ÖVERGE TRON PÅ SIN EGEN STORHET

Tron på Frankrikes mission i världen har gett landet en häpnadsväckande förmåga att resa sig ur nederlag. Nu har man sagt nej till ett Europa som inte låter sig formas av franska ideal och ser det som en seger, menar **Tim King**. 38-41

RECENSIONER 44-55**DEN HEMLIGA AGENTEN HAR INTE FÖRLORAT JOBBET**

Under andhämtningen mellan kalla kriget och kriget mot terrorismen blev bilden av den hemliga agenten mindre dramatisk. Tre nya böcker om underrättelseverksamhet recenserar av **Johan Jakobsson**. 44-46

ÖVRIGA RECENSIONER

Böcker av Richard Florida, James Surowiecki, Joseph Ratzinger, Hilary Putnam, Edwin Williamson, Emilio Gentile, Roger Scruton med flera. 47-55

AXESS

Axess är en tidskrift inom området humaniora/samhällsvetenskap och utges av Axel och Margaret Ax:son Johnsons Stiftelse för allmännyttiga ändamål.

Chefredaktör och ansvarig utgivare: Kay Glans
Redaktionssekreterare och researchansvarig: Sofia Nerbrand (tjl)
Redaktör: Erik Wallrup
Redaktionsassistent: Hedvig Anderson
Projektledare: Peter Elmlund
Marknadskoordinator: Katarina von Axelson
Grafisk form: Lars Andersson
Redigering: Lotta Brandt och Stina Fernström
Korrektur: Thomas Andersson
Repro: Sammy Elers-Svensson
Omslagsillustration: Claes Jurander

Verkställande direktör: Kurt Almqvist
Ekonomiansvarig: Anita Wallén

Redaktionsråd: Mats Benner, Arne Jarrick, Ingmar Karlsson, Lars Magnusson, Merete Mazzarella, Anders Olsson, Kari Andén-Papadopoulos, Joanna Rose, Johan Svedjedal, Gunnar Wetterberg, Sten Widmalm och Lynn Åkesson

Typsnitt: Indigo och Esans
ISSN: 1651-0941
Tryck: VLT Press

Postadress: Axess, Box 2143, 103 14 Stockholm
E-post: redaktionen@axess.se
Telefon: 08-791 52 50
Internet: www.axess.se

Redaktionen tar inte ansvar för insänt obeställt material. Den som skickar material till Axess anses medge elektronisk lagring och publicering.

Prenumerationsärenden: Helår om 9 nummer kostar 350 kronor. Prenumerationsärenden sköts via www.axess.se, telefon 031-743 99 05 eller e-post prenumeration@axess.se

Européerna har inte hunnit med i EU:s utveckling. Och samtidigt håller unionen på att sacka efter i den globala ekonomin. EU är i dag varken en politisk eller ekonomisk stormakt. EU:s föregångare, Österrike-Ungern, försökte hålla skenet uppe. Men bättre är att se sanningen i vitögat.

KAY
GLANS

kay.glans@axess.se

Vid förra sekel-skiftet skrev Henry Wickham Steed, *The Times* korrespondent i Wien, att dubbelmonarkins problem var hur den skulle "adjust appearances to reality and to bring more sincerity into life".

Skenet i detta mångkulturella rike, på vissa sätt en föregångare till EU, förespeglade att man fortfarande var en stormakt och att relationerna mellan de olika nationaliteterna var harmoniska. Men många såg Österrike-Ungern som ett "folkfängelse" som stod i vägen för nationellt självbestämmande.

Det finns paralleller mellan Österrike-Ungern och Europa i dag. När det gäller vägran att erkänna förlorad stormaktsstatus har Frankrike under efterkrigstiden varit den uppenbara motsvarigheten. Men den centrala parallellen till Österrike-Ungern är ändå EU, ett försök att skapa ett mångkulturellt rike, absolut mer demokratiskt än dubbelmonarkin, men tillräckligt centralstyrt för att upplevas som "folkfängelse" av många. EU:s medlemmar har svårt att inse att de inte längre spelar en avgörande roll på den globala scenen – och att de framöver har allt mindre utsikter att göra det, om de inte kan föra unionen vidare mot större utrikespolitisk samverkan.

Det finns skilda och motstridiga argument i de folkliga nej som getts till EU:s konstitution. En del tycks skylla de förändrade villkor som globaliseringen medfört på en elit "där uppe" och hoppas fortfarande kunna barrikadera sig inom murar av olika slag. Det är uppenbarligen också svårt att acceptera att man förlorat en stormaktsposition när det gäller välfärd och inse att de närmaste decenniernas ekonomiska dynamik kommer att utspela sig någon annanstans, till exempel i Kina eller Indien.

På sikt gynnas vi kanske alla av den

ekonomiska liberaliseringen, men vi lever i ganska liten utsträckning *på sikt*, utan i trånga biografiska boxar som består av ålder, kunnande och utbildning. För de industriarbetare över hela Europa som förlorar sina jobb därför att produktion flyttas är *på sikt* en klen tröst.

Men nején visar också att unionen inte längre kan motiveras med hänvisning till andra världskriget. Det europeiska enandet har på många sätt varit negativt definierat, en sammanpressning orsakad av chockvågen efter kriget. De forna fienderna Tyskland och Frankrike trycktes samman, den ena för att be om ursäkt för sina stormaktsaspirationer, den andra för att kunna behålla dem. Detta är historien, EU måste grundas på andra överväganden och drivkrafter.

Och EU måste liksom Österrike-Ungern se sin mångnationella problematik i vitögat. Det är svårt att skapa något som liknar en federation om medlemmarna inte känner genuin kulturell samhörighet. Det är uppenbart att nationen på många sätt fortsätter att vara den viktigaste referensramen och att Europas medborgare upplever försöken från en politisk elit att ena dem som ett "folkfängelse".

Jag tror inte att nején till konstitutionen behöver innebära att unionen inte kan gå vidare. Tvärtom kan de föra något gott med sig. Nej-sägarna har dragit i bromsen för ett tåg som gått för fort och det ger tid till eftertanke – för att anpassa skenet till realiteterna. Till de senare hör att Europas ekonomiska position har förändrats och att vi måste ställa om oss radikalt, samt att de nationella identiteterna i stor utsträckning har behållit sitt grepp om oss.

Kay Glans

Kay Glans
chefredaktör och ansvarig utgivare

Moskvas unika arkitektur håller på att förstöras

UTBLICK/ Rivet centrum. Oljeboomen gör att det byggs mycket i Moskva. Arkitekturhistoriska pärlor rivs för att bereda plats för det nya. Men en motståndsrörelse för att bevara arvet har börjat formera sig.

CHRIS STEPHEN

Författare

Översättning från engelska
av Inger Johansson

EN ILLVILLIG JÄTTE stryker omkring i Moskva. Han syns inte, han far fram nattetid, men följderna av hans förgörelse kan beskådas varje morgon. Ett hål i ett tak här, hörnet på en elegant butik sönderslaget där. Ibland när han är mycket arg river han husen längs en hel gata eller fläcker loss en fasad, så att rum blottas.

Jätten förstör bara vackra ting. De åbakiga hyreshus som Stalin och Brezjnev lät bygga i stadens utkanter bryr han sig inte om, inte heller raderna av intetsägande hus längs stadens breda boulevarder. Och när han har fullbordat sitt verk och skarnorna av män i brandgula mössor har städad upp och horder av tippvagnar har forslat bort bråten, börjar nya hus växa upp – stora, feta och fula.

Alla städer har sina jättar, men ingen arbetar så hårt som den i Moskva. Staden är i oljeboomens grepp. Ryssland pumpar nu upp lika mycket olja per dag som Saudiarabien, och huvudstaden badar i pengar. Med en aktiemarknad som är osäker finns det bara ett håll dit pengarna kan slussas, och det är till fastighetsmarknaden. Följden har blivit att fastighetspriserna rusat i höjden. På fem år har kvadratmeterpriset i centrala Moskva stigit från 2 000 dollar till 10 000 dollar.

I Moskvas utkanter uppförs för närvarande trettio nya skyskrapor i Europas väldigaste byggboom, men det är i de centrala delarna av staden som man bygger som mest. Där har under den senaste femårsperioden över tusen förrevolutionära fastigheter rivits för att bereda plats åt kon-

tor, affärer och så kallade *elitnij-lägenheter*, bostadshus för rika.

Över femtio av de rivna fastigheterna var skyddade enligt lag, men efterlevnaden av lagen är dålig och byggjätten är väldigt stark. Ingen vet hur det kommer att sluta eller vilken sorts stad Moskva kommer att vara när jätten till slut bestämmer sig för att det får vara nog.

Men mitt i all förstörelse håller någonting på att ske: tvärs igenom majoritetens likgiltighet gör sig en liten men växande skara miljöbevarare gällande. En av dem heter Daria Mazur. Hon är 26 år och har juristexamen men hoppade förra året av en karriär som informationschef för att genomgå högskoleutbildning till fotograf och så småningom föresätta sig en till synes hopplös uppgift. Om hon inte kan hejda förstörelsen, så vill hon åtminstone dokumentera den, i hopp om att hennes bilder ska väcka den likgiltiga allmänhetens samvete.

JAG TRÄFFAR HENNE en grå vårmorgon just som hon ska ge sig ut på en ny dokumentationstur. "Jag tar bilder för att visa den här stans historia, för att visa vad som måste räddas, och så viftar jag med dem framför näsan på folk", berättar hon. "När husen är borta kommer de inte tillbaka, det måste folk förstå." Hennes första mål är en av Moskvas juveler, en byggnad som är mer rysk och mer betydelsefull arkitektoniskt sett än Kreml, men man hittar den inte på vanliga turistkartor.

Vi är på väg till Gamla Arbat, gågatan med kiosker där man säljer metrusjka-dockor, Leninbyster och sovjetsouvenirer till turisterna. Vi tar till höger in på en liten tvärgata, så till höger igen, och där reser sig huset. Det kallas Melnikovhuset och ter sig mer som en skulptur än som ett

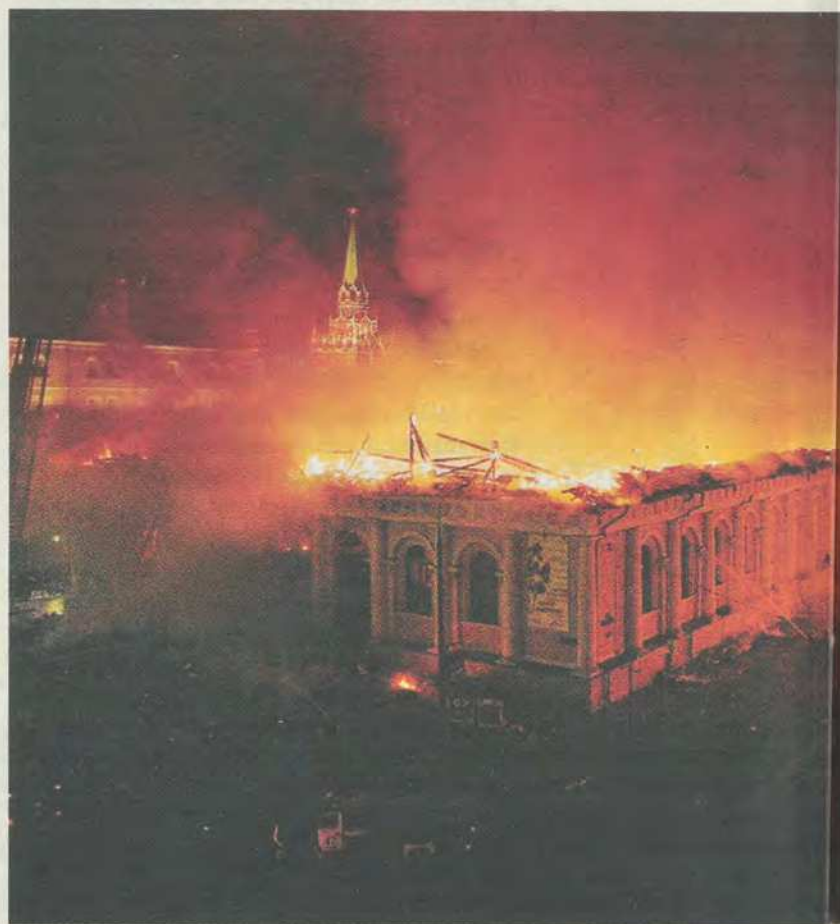
bostadshus. Det består av två upprättstående, hopbyggda vita betongcylindrar. Den ena har en rak fasad mot gatan helt klädd i glas medan den andra cylinderns runda vita vägg har fyra rader med prismaformade sexkantiga fönster.

Allvarligt och eftertänksamt förklarar Daria husets betydelse. Det är uppkallat efter sin arkitekt, Konstantin Melnikov, en av de främsta under 1920-talets konstruktivism. Det är mer ryskt än Kreml därför att det är ritat av en ryss, medan Kreml är ritat av en italienare. Kreml bildade heller ingen ny skola inom arkitekturen,

Melnikovhuset däremot är en del av 1900-talets största, världsomspännande arkitekturrevolution.

Det kan man inte tro när man ser huset i dag. Det är i mycket dåligt skick. Väggarna är fallfärdiga, ett stuprör ser ut att vara på väg att lossna från taket och trädgården är värdad och full av skräp. Innanför den stora glasfasaden hänger ett jättelikt grått skynke och därinne lyser en ensam, svag gul glödlampa.

Inte desto mindre är detta hus ett förnämligt exempel på den arkitektoniska revolution som inleddes i Ryssland 1917 och spred sig över världen.

I dag är det svårt att frammana den entusiasm som dåtida unga ryska arkitekter måste ha känt när de plötsligt fick en chans att skapa historia. Poeten Vladimir Majakovskij proklamerade: "Gatorna ska vara våra penslar, torgen våra paletter!" Det blev också programförklaringen.

Konstruktivismen skapades av den 27-årige arkitekten Vladimir Tatlin och fick en explosionsartad utveckling efter den kommunistiska revolutionen, främst av två skäl – att den gamla ordningen skulle bort och att man uppfann armerad betong. Betong var förstas inget nytt, men i Sovjetunionen blev man först med att uppmontra arkitekter att använda betongen som uttrycksmedel. Man skapade skyhöga torn och minnesmärken, även om de flesta aldrig kom till utförande, precis som fallet var med Tatlins halvkilometerhöga torn *Monument över Tredje Internationalen*.

"Konstruktivisterna var inte som andra, de var tvungna att följa sina egna tankar, sina egna progressiva idéer. De var fria andar", säger Daria. Under en kort period var Ryssland hemvist för en genomgripande stilrevolution, när arkitekter samarbetade med konstnärer, poeter och musiker och man utbytte idéer med företrädare för Hollands art déco och Tysklands Bauhaus. "Vi fick fullständig frihet att göra allt vi ville på vårt område", intygade en gång kompositören Artur Lur. "Det var första gången i historien som ett sådant tillfälle gavs." Inom den nya stilen var den sociala ingenjörskonsten lika viktig som byggnadstekniken, och arkitekterna fick i uppdrag

att bygga en skön ny värld för ett nytt jämlikt samhälle. Tre kilometer från Melnikovhuset visar Daria mig ett av resultaten: arbetarnas kulturförening Zujev. Det är en klassisk konstruktivistisk byggnad, barnslig i sin enkelhet: en låda ovanpå en glascylinder ovanpå en låda ovanpå en glascylinder. Den byggdes för att arbetarna skulle ha någonstans att gå efter hårda arbetsdagar då de byggde socialismen. Melnikov började rita huset, och det blev en av sju arbetarföreningar som han var engagerad i, även om det mesta av arbetet på just detta hus gjordes av Ilja Golosov. "De ville föra in lite glädje i sovjetmänniskornas liv med dessa föreningar", säger Daria. "För konstruktivisterna var arkitekturen något som skulle komma alla till del."

MEN GLANSDAGARNA är för länge sedan över. Kulturföreningen Zujev står fortfarande kvar, men väggarna är spruckna och tiderna är svåra. Den stora mötessalen, som en gång var hemvist för djupsinniga diskussioner om Dostojevskij och socialismens innebörd, hyrs i dag av ett livsmedelsföretag som blindtestar en ny soppa. "Kom in och provsmaka, det är köttssoppa", säger mannen vid ingången. Daria skakar på huvudet och svarar att hon inte äter kött eftersom hon fastar inför den ortodoxa påsken. Mannen ler: "Inget att oroa sig för", viskar han. "Det är inget riktigt kött i den här soppan."

Jag frågar honom vad han anser om huset, och först förstår han inte frågan. Sedan lyfter han blicken, ser sig omkring och nickar. "Jo, det är fint", svarar han. "Ärligt talat har jag inte sett efter förut."

Men den sorgligaste historien av alla får jag ta del av när Daria tar mig med tillbaka in mot centrum ut på den massiva Trädgårdsringen, den tolvfiliga motorvägen runt Moskvas centrum. Namnet är missvisande – här finns inga trädgårdar, bara täta trafikstockningar och rök och avgaser. Vi tar en så kallad zigenartaxi. Var man än befinner sig i Moskva kan man räcka upp en hand och på kort tid hejda en Lada eller en Volga som kör en vart som helst i stan för hundra rubel eller ungefär tre euro. Vi beger oss till ringledens västligaste punkt och stannar vid USA:s ambasad, ett fyrkantigt, fult hus målat i sockersött vitt och gult. Och där, gömt bakom ambassaden, ligger Narkomfinhuset mörkt och sorgset.

Man har svårt att tro det när man ser det förfallna bostadshuset, men

Forts. nästa sida

Hotat kulturarv.

Utställningshallen Manezj eldhärjades i mars förra året.

Foto: Andrei Kuzin/Scanpix

Slutet på helgonlegenden

ALLENDE. Alla politiska rörelser har sina hjältar, martyrer och helgon. Vänstern har alltid älskat Salvador Allende, den demokratiska socialisten och läkaren som blev vald till Chiles president och sedan störtades av Pinochet. Ensam med en kulsprutepistol försvarade Allende presidentpalatset under militärkuppen och dog för sin sak. Historikern Victor Fariás, verksam vid Freie Universität Berlin och mest känd för sin kontroversiella bok om Heidegger och nationalsocialismen, har just givit ut *Salvador Allende. Antisemitismo y eutanasia*, där han hävdar att Allende hade ett mycket tvivelaktigt förflutet. I spanskspråkig och tysk press har reaktionen på innehållet varit snabb.

1933 hävdade Allende i sin avhandling att judarna genetiskt betingat "kännetecknas av vissa bestämda brottsformer: bedrägeri, oärlighet, förtal och framför allt ocker". Även om zigenare och araber hade han bestämda åsikter, och revolutionärer hörde hemma på psykiatriska kliniker. Lösningen på många problem låg i tvångssterilisering. Senare, som hälsominister under slutet av trettioåret, verkade Allende för att psykiskt sjuka och alkoholister skulle tvångssteriliseras. Det blev inget av med det, för de chilenska läkarna var starka motståndare till det. Men Allende tog aldrig avstånd från sin tidigare förtjusning för eugenik och rashygien. Fariás bok betyder rimligen slutet på helgonlegenden. Fast säker kan man inte vara: vänsterns helgonlegender har ofta visat sig vara immuna mot historiska fakta.

JOHAN TRALAU

Salvador Allende.

Foto: akg-images

Högers förlorade förebilder

OINSPIRERAT. Inte heller Michael Howard, partiets fjärde ledare på åtta år, klarade av att föra tillbaka Storbritanniens konservativa till makten. Tvärtom lyckades de konservativa med sin aggressiva kampanj mot invandring inför valet i början av maj alienera stora väljargrupper, snarare än att presentera sig som ett realistiskt alternativ till labour.

Inte så konstigt att moderaternas partisekreterare Sven Otto Littorin, när han intervjuades av Sveriges Radio dagen efter valet, antydde att moderaterna nog har mer gemensamt med labour än med Tories. Och visst är likheterna mellan Reinfeldts nya moderater och Blairs nya labour slående. Men frågan är om Littorins uttalande ändå inte pekar på ett potentiellt problem. Den svenska högers idédebatt saknar nästan helt internationella inspirationskällor.

Under lång tid var Storbritanniens konservativa parti och de tanke-smedjor som växte fram kring partiet den självklara förebilden för den svenska högern. Thatcherporträtten prydde svenska moderatlokaler. Det som tänktes i London dök förr eller senare upp i moderata förslag eller i Timbros utgivning.

Inte heller den andra historiska förebilden, de amerikanska republikanerna, är i dag någon källa till ideologisk inspiration. Precis som Storbritanniens konservativa har utvecklingen där gått i allt tydligare konservativ och isolationistisk riktning. Samtidigt har de svenska moderaterna blivit alltmer liberala och det har inte förändrats av att Fredrik Reinfeldt kallar sig för konservativ.

Visst rycker Timbros Johan Norberg då och då ut till George W. Bushs försvar. Men det handlar mer om att tvåla till den svenska vänstern

än om idéimport. Värdegemenskapen gäller dessutom i huvudsak utrikespolitiken. Det är svårt att se någon större hjärtlighet mellan liberala moderater och amerikanska republikaner när de senare tycks se motståndet mot gayäktenskap som en av politikens viktigaste frågor.

Då blir även en försvagad Tony Blair en roligare förebild. Men problemet med Blair-bilden i svensk politik är att han oftast reduceras till en politisk pr-man, med den nu välkända trianguleringen som huvudnummer.

Vi glömmer bort de tänkare och intellektuella som hela tiden funnits bakom Blair. Anförda av personer som sociologen Anthony Giddens och tankesmedjan Demos grundare Geoff Mulgan har de formulerat idéer om hur förutsättningarna för politiskt beslutsfattande och politikens roll förändras i ett mer globaliserat och individualiserat samhälle.

Och på det området har den svenska högern väldigt lite att komma med. När den långsiktiga färdriktningen och politikens roll diskuteras blir det ofta en diskussion om behovet av frånvaro av politik. Förmodligen inte så konstigt i ett överpolitiserat samhälle som det svenska. Men i längden föga konstruktivt.

Kanske kan Reinfeldts och moderaternas nyvunna intresse för social ingenjörskonst ändra på detta. Men här saknas fortfarande de intellektuella inspiratörerna, som med ett ben i akademien och ett i politiken kan formulera högers svar på Anthony Giddens idéer om den tredje vägen.

En strävan efter att nå regeringsmakten kan räcka långt. Men långsiktigt krävs också en idé om politiken som en positiv kraft.

SVEND DAHL

Klassisk konstruktivism. Arbetarnas kulturförening Zujev befinner sig i ett tillstånd av förfall i dag.

Foto: Daria Mazur

Forts. Moskvans unika arkitektur ...

det var en gång det främsta exemplet på rysk konstruktivism. Daria berättar att arkitekten Moisei Ginzburg ritade Narkomfin som en lösning på stadsplaneringens mest brännande problem – den isolering som stadstillvaron leder till. Han ritade nämligen sex våningar med lägenheter och tillfogade sedan ett annex för allt som hyresgästerna skulle behöva i sin vardag.

Där fanns bibliotek och butik, ett kommunalt kök och en matsal, och till och med ett solarium på taket för solbad under Moskvans korta, heta sommar. Det fanns också möteslokaler där folk skulle diskutera socialismens framtid. Korridorerna i lägenhetsbyggnaden gjordes vida och breda för att hyresgästerna skulle uppfatta dem som bygator och dröja sig kvar och prata med grannarna. Resultatet blev ett hyreskomplex som numera hör till de hundra mest skyddsvärda hotade objekten i världen, "en sex våningar hög mönsterlösning för kollektivboende som är lika sinnrik som den är mänsklig", enligt World Monument Fund.

Narkomfin har namn efter det dåvarande sovjetiska finansdepartementet, som var byggherre, och utgör en höjdpunkt bland konstruktivismens skapelser. Men redan när huset togs i bruk 1930 var rörelsen i utdöende.

Stalin styrde med järnhand och tillät inget fritt tänkande. Under hans tid vändes arkitekturen upp och ner. Konstruktivisterna hade en öppen, lycklig, himlasträvande stil som syftade till att få huskropparna att se ut som om de svävade. Den övergavs nu till förmån för nyklassis-

ka tunga, tryckande former. Stalins bidrag till Moskva blev bygget av de så kallade Sju systrarna, de väldiga, ruvande skyskraporna runt Kreml som ibland kallas bröllopskrokaner därför att de påminner om sådana.

Majakovskij begick självmord 1930. En del konstruktivister fanns med bland de miljoner som skickades till Stalins Gulag. Tatlin klarade sig undan fängelse men förlorade sina uppdrag och fick framleva resten av livet som obemärkt lärare. Melnikov hade turen att överleva Stalin och "rehabiliterades" av Chrusjtjov som bad honom börja rita hus igen. Men vid det laget var Melnikov gammal och hans dröm var död.

I DAG ERBJUDER Narkomfin en sorglig anblick. Decennier utan underhåll har medfört att putsen flagnar från väggarna och att otroligt nog buskar och två mindre träd växer i det tjocka smutslagret på taket. Annexet och gångarkaden mellan husen har stängts eftersom det är farligt att vistas i dem. Inomhus läcker regnvattnet in genom väggarna, man kan stoppa in handen genom hålen och ösa innanmätet ur sönderrosta ledningar och upplösta elledning- ar.

Bara nitton familjer bor kvar i huset, eftersom staden för länge sedan slutat låta nya hyresgäster flytta in. Miljöbevararna tror att myndigheterna vill tömma huset och vänta tills det har blivit så farligt att det kan rivas. Tomtmark är den fasta egendom som går utanpå allt annat och denna tomt kommer att kunna säljas dyrt.

Men allt elände är inte myndigheternas fel. Narkomfin är också en god illustration av de begränsningar som

konstruktivismen hade. Först och främst föreställningen att man kunde använda människor i ingenjörskonsten likaväl som glas och betong. Det visade sig nämligen att hyresgästerna inte ville bli tvingade att laga mat och äta tillsammans utan föredrog ett visst mått av ostördhet för familjen.

"De tänkte aldrig speciellt mycket på människorna", säger Rosa Petrovskaja, i dag 63 år gammal, som bott i huset sedan 1960-talet. "Vi vill laga mat i lägenheten tillsammans med våra anhöriga."

Men det verkliga problemet är den nuvarande ledningen för staden Moskva. I vilken annan stad som helst skulle man ha hyllat konstruktivismen som den viktigaste arkitektoniska strömningen sedan renässansen. Men inte i Moskva. Där vill man helst inte veta om den.

Skälen till detta uppges vara flera. Somliga säger att Moskvans ledande affärsmän och styresmän framför allt utgörs av förutvarande kommunistiska partifunktionärer som är angelägna om att lägga det förflutna bakom sig.

Ett annat skäl till att man ignorerar konstruktivisterna är att stilen helt enkelt avviker från det ryska. Ryssarna föredrar utsirad, kraftfull eller insmickrande arkitektur framför modernismens enkla, spartanska, stränga former. "De avskyr konstruktivismen, de begriper sig inte alls på den", säger den tyska arkitekten Anke Zalivako som bor i Moskva sedan länge. "Den är för enkel, för asketisk."

Själv tror jag dock att den enklaste förklaringen är den mest uppenbara. Moskvans jätte varken älskar eller hatar konstruktivismen utan vill helt enkelt riva ner det gamla och bygga upp något nytt och lönsamt.

När vi lämnar det fallfärdiga Narkomfin är Daria djupt tankfull: "Det känns bara så vemodigt med ruinerna av vårt arv", säger hon.

MEN KONSTRUKTIVISTERNAS hus står i alla fall kvar – de kan fortfarande räddas. Det kan man inte säga om hus på andra håll. Från ringvägen åker vi in i centrum till Boulevarden, ett slags inre ringväg som anlades av tsarerna. Mitt emot Tass huvudkontor står en av stans sista fungerande svarta järnportar. Man öppnar med en stor nyckel som hämtad ur någon barnfilm och kommer in på gården till Stanislavskovo. Huset uppfördes på 1790-talet som bostad åt en hel adelssläkt. Napoleon sov över här kort efter Moskvans erövring 1812.

I Stanislavskovo nummer två är ett av stans första privata matställen inhyst. Det öppnades i slutet av 1980-talet av Rosalia och Emilia Korodzi- erskaja som utnyttjade premiärminister Michail Gorbatsjovs löfte om perestrojka. I dag är det en av stans exklusivaste restauranger, vilket inte hindrar att markexploatörerna är ute

efter den. Myndigheterna äger resten av huset och beslöt förra året att exploatörer får riva det och bygga lägenheter åt eliten. Myndigheterna värnar inte alls om efterlevnaden av lagar och bestämmelser för stadsplaneringen utan står tvärtom på exploatörernas sida och vill ha bort Rosalia och Emilia. De har förelagts en rapport om att huset är farligt att vistas i, men har vägrat godta den och ställt frågan varför det här tvåhundraåriga huset med sina metertjocka väggar plötsligt skulle löpa risk att rasa ihop.

Följden har blivit en förbittrad kamp inför domstol. Det första domslutet var i kvinnornas favör, men nu återstår ytterligare tre instanser och oron för framtiden är stor med tanke på att det ryska rättsväsendet är så svagt.

"Det är sant att vi har världens bästa lagar", säger Emilia. "Problemet är bara att vi bor i ett maffialand,

Narkomfin. Huset var ett försök att övervinna stadslivets isolering.

det är som Sicilien eller Chicago på 1930-talet. Makten tillhör en liten grupp människor." Liknande omdömen möter man överallt i Moskva. Under borgmästare Jurij Luzjkovs styre har stadens ledning blivit en stat i staten. När Sovjetunionen upplöstes 1991 kom staden att äga stora mängder fastigheter som man nu är i färd med att sälja av. Normalt gör man upp med byggföretagen som får tillstånd att riva gamla fastigheter i utbyte mot att staden får mellan tio och trettio procent av golvytan i de nya hus som uppförs. Det har lett till att staden i dag är en oerhört stor fastighetsägare.

I andra länder skulle ett sådant förhållande skapa intressekonflikter eftersom staden är både fastighetsägare och planmyndighet. Men i Moskva är det ingen som bryr sig. Ingen ifrågasätter heller att borgmästarens hustru Jelena Baturina kontrollerar byggnadsföretag som utför över elva procent av de arbeten som hennes mans kansli har godkänt,

en syssla som enligt en veckotidning gjort henne till Moskvas första kvinnliga dollarmiljardär.

"Vägen är lång, men jag tänker inte ge mig", säger Emilia. "De flesta människor ger upp därför att det är hopplöst, därför att det sårar deras värdighet, men jag ska fortsätta."

Från Stanislavskovo fortsätter jag till själva centrum och står framför Kremles höga röda tegelmurar. Till vänster om mig ligger en hög betongskrot. Till för några månader sedan låg här Hotell Moskva, ett landmärke i staden, en byggnad man känner till eftersom den figurerar på etiketten till Stolichnaya Vodka.

Få torde ha velat kalla Hotell Moskva vackert, men det hade nått en viss berömmelse för att dess två torn var olika, det ena hade runda fönster och det andra fyrkantiga. Enligt legenden berodde det på Stalin. Arkitekterna presenterade två alternativ när de lade fram ritningarna för diktatorn. Stalin var kanske jäktad – han hade ju sina femårsplaner och hela Gulagarkipelagen att tänka på – i varje fall skrev han under ritningarna och gick. Och arkitekterna vågade förstås inte ifrågasätta ledaren utan byggde hotellet som han hade godkänt det – med olika torn.

Men nu är det rivet till följd av en växande trend bland exploatörerna. I stället för att renovera en historisk byggnad river de den. Antingen behåller de fasaden eller också bygger de helt enkelt en betongkopia för att slippa protester från miljöbevararna.

Planen för Hotell Moskva var att en kopia med större golvyta och en underjordisk parkering skulle byggas efter rivningen. Men nu när rivningen är genomförd har staden meddelat att planen är ändrad. Det ska inte byggas något nytt hotell utan tomten är till salu.

Vänder man sig helt om får man syn på ännu en omtvistad byggnad. Det är utställningshallen Manezj. Den uppfördes 1817 för att tjäna som tsarens ridskola. För två år sedan avslöjades planer på att bygga ett garage under den, och historikerna blev upprörda. Så i mars förra året eldhärjades Manezj. Branden fick ett så häftigt förlopp att byggnaden var totalförstörd när brandkåren kom. Stadsledningen sade att den inte fick rivas. Men någonting förändrades i och med branden. Efter rivningen av Hotell Moskva och av militärvaruhuset Voyentorg i art déco-stil från 1913 bestämde sig miljöbevararna för att sätta sig till motvärn. Bara några dagar senare hade 3 000 framstående personer undertecknat ett öppet brev om "kulturellt folk mord" till president Putin, bland dem Boris Pasternak och Tatiana Tolstoj, sonson respektive barnbarnsbarn till de kända författarna.

Brevet fick ingen märkbar effekt, eftersom president Putin föredrog

att inte lägga sig i kampen mot rivningarna utan ägna sig åt ekonomin och utrikespolitiken. Men motståndet växte till en allmän protest mot rivningsraseriet. Den framstående arkitekten Ilja Utkin uttalade sig och sade: "Ett helt kulturskikt av arkitektur från 1700-talet och 1800-talet har redan jämnats med marken."

En grupp utländska journalister sällade sig till proteströrelsen och bildade MAPS, Moscow Architectural Preservation Society, för att söka stöd i andra länder. "Manezj blev droppen, det tredje större kulturminnesmärket som förstörts på mindre än ett år", säger den brittiska journalisten Clementine Cecil som är en av grundarna. "Det väckte ett ramaskri. Borgmästare Luzjkov hade underskattat allmänhetens reaktion." Över hela Moskva har miljöbevararna slutit sig samman i smågrupper. Irina Michailovnaja från Centret för samtida arkitektur har gjort sig ett namn som tjugisig programledare i en tv-serie om Rysslands arv från konstruktivismen. Nu satsar hon på att försöka rädda det. "Sovjetunionens avantgarde påverkade hela världen men inte Ryssland", säger hon. "Vår uppgift blir att se till att det här ämnet blir om inte på modet, så åtminstone tillgängligt."

Det är ingen lätt uppgift. Det beklämmande med den nya arkitekturen i Moskva är att den är så ful. Det finns bara två sorters hus. Den ena är schweizer-inspirerade alpvillor för de

Daria Mazur dokumenterar Moskvas äldre bebyggelse.

nyrika på landet och den andra är tunga innerstadskomplex i marmor och granit där smaken kommer i andra hand, efter egot.

"Alla arkitekter avskyr sådana beställningar", säger Michailovnaja. "Folket vill ha slott eller schweizer-villor, inte god arkitektur."

VARJE RÖRELSE BEHÖVER en förkämpe för att lyckas, och Moskvas miljöbevarare kanske har hittat sin i Aleksej Kometj, chef för Statens institut för konsthistoria. Vi träffar honom i det patricierhus där institutet har sitt säte. Kometj grundlade sin ryktbarhet på 1980-talet då han som ung lade sig framför schaktmaskinerna och förse-nade sovjetstatens planer på att jämna äldre bebyggelse med marken längs hela gator. I dag är han äldre och gråare och använder andra metoder när han försöker påverka parlamentsledamöter att skärpa bevarandelagarna.

Utanför sitt tjänsterum har han en

ständig påminnelse om hur angelägen uppgiften är. Arbetare med pneumatiska borrar banar sig väg runt Stanislavskijteatern, ett klassiskt exempel på hur fel stadsplanering kan slå. Ett byggnadsföretag gick med på att renovera teatern under förutsättning att de fick bygga ett kontorskomplex bakom den. Staden gav sitt tillstånd på villkor att staden fick ytterligare ett par våningar som byggdes på. Resultatet har blivit en kontorsbyggnad som är tre gånger så hög som teatern.

"Det här är som cancercancer som växer på gårdarna bakom de äldre husen", säger Kometj.

Kometj har gjort sig ett namn med sina tre böcker, den svarta, den röda och den vita. Den svarta boken är en förteckning över redan rivna hus, den röda listar hotade hus och den vita boken redovisar hus som har renoverats. Den svarta boken är med sina 402 sidor deprimerande läsning. Beklämmande är också bilderna av fasader som bevarats där resten av byggnaden förstörts. "Snart kommer Moskva att ha det yngsta historiska arvet i världen", kommenterar han.

Kometj har drabbat samman offentligt med både borgmästaren och mäktiga exploatörer. "Det kan se ut som om vi har väldiga brister i lagstiftningen", säger han med glittrande ögon. "Men i själva verket är lagen inget problem alls. Stalin stiftade bra lagar för markexploatering, vi har alla garantier för att allt ska gå rätt till. Men det är en annan sak i praktiken, där tar det hela en annan vändning."

Med andra ord – det är pengarna som bestämmer. "Pengarna styr överallt och sätter press på allt, på alla regler", säger Kometj.

En del människor, både i Moskva och på andra håll, säger att kärleken till äldre hus är missriktad. Arkitektur är något funktionellt och ska förändras i takt med tiden. Men Kometj svarar att till och med exploatörerna älskar skönhet – de använder sina profiler till att bygga vackra hus i muromgärdade villaområden som växer upp som svampar ur jorden utanför Moskva. Och ändå har beva-

rarna börjat vinna segrar, menar Kometj. Förra året antog parlamentet en lag som ger boende rätt att stämma exploatörer inför domstol. Otroligt nog har vissa mål redan avgjorts till deras fördel. Ett företag tvingades nyligen efter dom att inte bara skrinlägga ett projekt utan också fylla igen schaktgropar som hade grävts på Moskvaflodens strand.

En ännu större seger hemfördes vid Trädgårdsringen, inte långt från Narkomfin. Där hade borgmästare Luzjkov föresatt sig att bygga en parkering under de berömda Biskopsdammarna. Det är platsen för upptakten till Michail Bulgakovs roman *Mästaren och Margarita*, där djävulen kommer till Moskva som en främling i elegant kostym.

I protest mot planerna iscensatte områdets invånare en dygnsvaka mitt i den smällkalla Moskvavintern. Taktiken fungerade och dammen räddades. En av demonstranterna var filmregissören Jelena Sapronenkova som har sin bostad i närheten. Hon sa att hon fick kraft av sin tro på det goda. "Jag hyser tillförsikt", säger hon. "Jag tror att vi kommer att segra."

I april var det dags för en ny seger, eller åtminstone en halv. I stället för att riva Manezj har Luzjkov tagit åt sig av kritiken och låtit restaurera den. Stallarna återinvigdes och Luzjkov proklamerade att detta var "en symbolisk present till vårt land".

Detta är små steg och jättens framfart har inte hejats. "Om det inte vore en vacker stad hade vi inte velat göra det här", säger Aleksej Kometj. "Till och med kommunisterna lät sig övertygas lite grann. Kunde vi övertyga dem kan vi också övertyga de här människorna."

När vi är ute på gatan igen berättar Daria med kameran i hand om sina planer på en fotoutställning om rivningarna som hon hoppas få turnera med i Europa. Hon visar den sortens styvnackade motstånd som kom till uttryck i samizdatkulturen och hos Sacharov, en vägran att ge upp.

"Vi ryssar är kanske tröga och har inte alltid rätt, men vi ger definitivt aldrig upp", säger hon. "Det sitter i ryggmärgen."

Melnikov-huset. Uppkallat efter arkitekten.

För den franske statsvetaren Dominique Moïsi är det franska nej i folkomröstningen om EU:s konstitution att jämföra med Berlinmurens fall. Händelsen är av samma vikt men av rakt motsatt slag.

Europa är inte längre vad det var

MATS WIKLUND

Frilansskribent

DET ÄR DAGEN EFTER vad tidningsrubrikerna kallar "le séisme", "l'échec", "le désastre". Dagen efter Frankrikes eftertryckliga nej till EU:s konstitution. Jag sitter i Dominique Moïsis lilla arbetsrum som vetter mot Place de la Concorde. Denna eftermiddag visar Paris sig från sin bästa sida. Allt är i vanlig ordning bedövande vackert. Men Moïsi ser ett allt mindre attraktivt landskap framför sig. Han, liksom många andra i den franska eliten, är skakad och tycker att en fundamental förändring till det sämre ägt rum.

Moïsi är en av västvärldens mest respekterade statsvetare och debattörer med inriktning på Frankrike-Europa och Europa-USA. Han är vice vd vid den statsvetenskapliga institutionen IFRI, Institut français des relations internationales, och medverkar regelbundet i *Financial Times*, *Herald Tribune* och CNN.

Jag inleder intervjun genom att påminna honom om vårt senaste möte i slutet av februari. Då sade nämligen Moïsi att folkomröstningen skulle bli en jämn historia men han förmodade att det ändå skulle bli ett ja. Fransmännen, hävdade han, var för rationella och för mycket européer för att säga nej. Uttrycker kanske valresultatet en förändrad nationell självbild?

DOMINIQUE MOÏSI: Ja, jag hade förstås fel. Veckan före valet skrev jag att det skulle bli nej av tre skäl. Det första är att Frankrike inte längre betraktar sig som EU-familjens överhuvud. En känsla av främlingskap har fått fäste som kan sammanfattas i ett ord: utvidgningen. Detta är inte längre vårt Europa. Det andra skälet är arbetslösheten och globaliseringsdebatten. Det tredje skälet är Jacques Chirac. Man tvingades rösta för honom 2002 [motkandidaten var då Nationella Frontens ledare Jean-Marie Le Pen]. Inte en gång till!

Nu skulle jag vilja modifiera analysen i socioekonomisk riktning. Det handlar verkligen om privilegierade mot icke-privilegierade.

I Paris var stödet för ja massivt, utom i de fattigare områdena. Dessutom röstade de unga mot konstitutionen medan de äldre röstade för. Om de unga röstade mot detta Europa för ett annat Europa måste vi ställa oss grundläggande frågor.

MATS WIKLUND: Vilka då?

MOÏSI: Jag håller på att resonera mig fram till ett par tolkningar. En är att vi upplevt en historisk vändpunkt. Varje historisk vändpunkt kan definieras som ett möte mellan ett olycksfall och en trend. Den franska revolutionens olycksfall var en mycket svag kung. Trenden var ett strängt klimat som gav upphov

till nya ekonomiska och sociala förhållanden. I dagens Frankrike är olycksfallet vår nuvarande president, den femte republikens Ludvig XVI. Han kommer inte att förlora huvudet, nu är vi mer civiliserade. Men den långsiktiga trenden går mycket djupt.

Den 9 november 1989, Berlinmurens fall, blev i symbolisk mening kalla krigets slut. För framtida historiker kanske den 29 maj 2005 utgör slutet på efterkrigsperioden. Med det menar jag ett slut på bilden av andra världskriget som vägröjare för Europas uppbyggnad. För de unga är den bilden, av miraklet Europa, inte en realitet. Den motiverar dem inte. Olycksfallet

AXESSINTERVJU

Dominique Moïsi

"De europeiska idealen har förvandlats till en ideologi, uppbackad av en byråkrati och styrd av en eurokrati."

Chirac utnyttjade folkomröstningen i politiskt syfte utan att förstå den långsiktiga trenden.

WIKLUND: Om det är så att vi nått efterkrigstidens slut borde det väl också innebära att den medborgerliga självuppfattningen förändras?

MOÏSI: Ja, men samtidigt är fransmännen också osäkra på sin internationella och europeiska identitet. På den internationella arenan är Frankrike inte längre vad det en gång var, det vet de. Inte heller Europa är vad det en gång var. Titta på Kina, Indien och USA! Många inser också att på grund av utvidgningen betyder Frankrikes röst allt mindre inom Europa. Och som fransmän känner de sig heller inte hemma i sitt eget land. Frankrike är svagt, självgott och ineffektivt, kanske till och med korrupt.

I denna sinnesstämning faller Frankrike nu tillbaka på en gammal tradition, den revolutionära traditionen. Här möts den antieuropeiska extremhögern och extremvänstern – och vänsterväljarna. I Maastrichtomröstningen (1992) var förhållandet det omvända. Då röstade vänstern massivt ja och högern ja med tveksamhet. I går röstade högern, den etablerade högern, ja till konstitutionen medan 58 procent av socialistpartiets väljare röstade nej. Det är en helt ny och mycket bräcklig situation. För Europa kunde den inte ha uppstått vid ett olämpligare tillfälle.

WIKLUND: I vilket avseende är det en ny situation?

MOÏSI: I går var det de unga som krossade konstitutionen. Jag såg dem på gatorna och barerna. Jag pratade med dem. De var så lyckliga! Nu kan vi börja om från början. De sade: Nu kan vi skapa det Europa som vi vill ha. Men deras inställning är motsägelsefull. Å ena sidan längtar de efter ett större statligt inflytande över kultur och ekonomi, en större social trygghet garanterad av staten. Å andra sidan vill de ha ett Europa som är närmare människorna, ett mänskligare Europa. De hänger sig åt drömmar, men av delvis fullt förståeliga skäl. De europe-

iska idealen har förvandlats till en ideologi, uppbackad av en byråkrati och styrd av en eurokrati.

WIKLUND: Att jasidans representerar tappat verklighetsförankringen stod ändå inte klart förrän ganska sent.

MOÏSI: Det är riktigt. Jag åt middag i januari med (Nicolas) Sarkozy och han sa någonting i den här stilen: "Tvärtemot vad ni tror kan jasidan klara sig, men det kommer att bli mycket, mycket svårt." Så jag var kanske för rationell, för mycket en del av eliten och likgiltig inför andras svårigheter. Med andra ord tar jag inte avstånd från folket. Vi borde ha lyssnat bättre. Men jag tycker synd om Europa. De som sade nej till konstitutionen ställde rätt frågor men gav fel svar.

WIKLUND: Inrikespolitiskt tror ni alltså inte att mycket kommer att förändras?

MOÏSI: Allt blir i stort sett oförändrat. Presidenten utser en premiärminister som försöker att överleva de närmaste två åren fram till presidentvalet.

WIKLUND: Och under tiden stärks den långsiktiga, negativa trenden i samhället?

MOÏSI: Exakt. De fattigare blir fattigare och mer desperata.

WIKLUND: Det är en pessimistisk framtidsprognos.

MOÏSI: Ja. För dem i min generation som föddes åren efter krigsslutet och som byggde upp sina liv kring idén om Europa är det som nu inträffat en vattendelare. Det är som den 9 november 1989, fast omvänt. Berlinmurens fall innebar att mina värderingar segrat. Det var min generations finaste stund. I går fick jag en chock. Allt vad jag trott på ställdes i fråga. Och det på ett sätt som delvis var mycket legitimt. Människor lider och Europa tillhandahåller inga svar eller lösningar. Detta är ett misslyckande som min generation bär ansvaret för.

WIKLUND: I jämförelse med er generation är dagens unga på vissa sätt mindre lyckligt lottade. Men deras misstro framstår ändå som irrationell och orättvis. I dag är Europa öppet och demokratiskt. Möjligheterna är oändligt många fler än under kalla kriget.

MOÏSI: Vet ni, det finns två Europa. Jag märker det tydligt när jag undervisar i Polen. Vi har det nya Europa – inte det som följer USA utan ett Europa som är fullt av energi. Och så har vi det gamla Europa. Som representant för det gamla Europa, som far och lärare ställs jag inför grundläggande frågor. Jag är visserligen inte politiker men på något sätt har jag miss-

lyckats, även i min roll som offentlig debattör. Jag har använt fel argument.

Det blev till exempel väldigt tydligt under valkampanjen när *Ouest France* publicerade en artikel där jag beskrev mina intryck från Sydamerika. Där uppfattas den europeiska modellen som ett underverk, som något eftersträvt. Människor frågade oroligt hur vi kunde vilja överge den. Jag fick många brev där man tog avstånd från min arrogans, i de allra flesta fall från välutbildade och intelligenta människor. Deras reaktion gör mig nästan ursinnig över hur medioker vår politiska elit är. Den hade en uppgift och misslyckades skändligen. När Europas framtid stod på spel ägnade sig Chirac-läget åt att läcka om Sarkozys äktenskapsproblem. Nu betalar vi priset, för i ett eller annat avseende bidrog också detta till att minska förtroendet för politikerna och politiken.

WIKLUND: Vad kan nu föra Europa framåt?

MOÏSI: Den fransk-tyska axeln kommer inte längre att dominera Europa. Det är faktiskt ett mindre problem. I går dog en bärande idé om Europa. Europeiska unionen har inte dött, inte heller europeiska ideal och värderingar. Men vad som dött är det Europa som vi så länge upplevt och som nu nått sitt slut: det teknokratiskt kontrollerade Europa. I vilken riktning rör vi oss härifrån? Det är för tidigt att säga. Just nu är jag inte optimist eftersom vi har ett så svagt ledarskap. Det är ju inte bara Chirac som är ett problem utan också Schröder och Berlusconi. Det pågår ett slags tävling i politisk dekadens mellan Europas ledare.

WIKLUND: Låt oss säga något om den transatlantiska länkens framtid!

MOÏSI: Jag var i Washington två gånger den här månaden och det var så tydligt att ett historiskt tillfälle försutts. De neokonservativa hade redan börjat drägla. Realisterna sade: "Ni tänker förråda oss igen! Vi var beredda att sträcka ut handen men nu kommer ni inte längre att vara där. Vi ville se ett starkt, enat och konstruktivt Europa men i stället blir ni veka, splittrade och destruktiva." För Vita huset är detta ett bakslag eftersom man nu har en försvagad partner. Gapet mellan Europa och USA och mellan Europa och Asien riskerar att ytterligare vidgas.

WIKLUND: Det är ett scenario där Europa inte är isolerat men politiskt oviktigt och obehövligt.

MOÏSI: Alldeles riktigt. Som ett stort Schweiz, ett museum. ■

Språket förändras. Till och med stavningen förändras, men skriftsystemet är sig ständigt likt. Trodde du ja!

Vem som helst kan ställa sig mitt på Forum Romanum och läsa en två tusen år gammal inskrift. Vi känner igen varenda bokstav, även om latinet är lite rostigt. Det ger en trygg känsla av att språk, skrivverktyg och bokstavstyper må skifta, men skriftsystemet rubbas inte.

Men just nu har något hänt: vi har fått nya skrivtecken – smiliesarna, alla de där små glada, ledsna, ironiska, knipsluga och klu-riga ansiktena som vi gör med parenteser, kolon och andra tecken.

– Det är väl inte någon nyhet, suckar läsaren som såg sin första smiley redan under tidigt nittital.

På det kan man ge två svar:

– Åjo, det är visst en nyhet för nu är de etablerade i språket, inte bara en kul grej för chattare.

– Nej, så klart att det inte är en nyhet. Vi fick vår första smiley för över tusen år sedan.

Visst har det hänt något med skriftsystemet: det är nu ännu mer leende emoglyft.

Alltså, vi tar det från början:

medbarabokstäverochingentingannatblirtextensvärld

Bristen på mellanslag och skiljetecken var ett dagligt bekymmer för medeltidens munkar som hade en hel del högläsningssjobb. Om de ville att det både skulle låta vackert och vara begripligt så fick de förbereda sig och kladda lite i kanten och mellan raderna. Det blev små streck där tonen skulle gå upp eller ner, och andra markeringar där det behövdes en paus. Detta blev skiljetecken som punkt och komma för pauser av olika längd. Men det utvecklades också helt andra typer av tecken för att styra betoning och tonfall så att munken tydligt fick fram vad han menade.

Det var smilies därför att läsaren direkt på tecknen kunde se om han skulle låta befallande, undrande eller bara ha fortsättnings-tonfall.

! = gör så här

? = svara på det här

"det är inte jag som påstår det som står mellan sådana här tecken"

: = vänta bara

(det som står mellan sådana här tecken är inte så viktigt)

Och detta blev en pyramidal framgång. Från klostren spred sig tecknen vida omkring. Och de finns sedan länge i kinesisk, japansk, koreansk, arabisk, hebreisk och indisk skrift. De erövrade världen därför att de stod för ett så starkt uttrycksbehov.

Det var de gamla etablerade skrivtecknen, men 😊 då? Jo, det är samma sak här. De skapades i chattarmiljöer, spred sig snabbt till e-mail och sms. Och nu börjar de synas överallt: vanliga brev, handskrivna meddelanden och även tryckt text. De har ingått i skriftsystemet. Och då duger det inte med ordet smilies längre. Nu ska det heta *emoglyfer*, *pragmatiska skrivtecken* eller något annat fint.

Den elektroniska kommunikationen är full av kreativ stavning, djärva förkortningar och överdrivet bruk av versaler ("d e QL" = det är kul), men det är bara smiliesarna som spritt sig till andra texter.

Så visst har det hänt något med skriftsystemet: det är nu ännu mer leende emoglyft.

LARS
MELIN

Docent i svenska

KOMMENTAR

Ett slutet system utan plats för tanken

DRYGT ETT ÅR efter dess kontroversiella tillsättning har utredningen "Makt, integration och strukturell diskriminering" under den särskilda utredaren professor Masoud Kamali kommit med sin första rapport: SOU 2005:41 *Bortom Vi och Dom. Teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering*.

Utredningens uppgift är att identifiera och kartlägga mekanismer bakom strukturell/institutionell diskriminering på grund av etnisk och religiös tillhörighet. Den vill inte bara visa på sådan diskriminering, utan också att detta slags diskriminering är den enskilt avgörande faktorn bakom "den misslyckade integrationen" (s. 3).

Rapporten är en antologi med bidrag "från forskare som valt att fokusera på de strukturella och institutionella mekanismerna bakom reproduktionen av etniska klyftor i samhället", och är tänkt att ses som "teoretiska reflektioner på en mycket komplex och svårfångad verklighet" (s. 4).

CENTRALA DELAR i rapporten är inledningen, "Teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering", författad av Paulina de los Reyes och Masoud Kamali, samt Kamalis eget bidrag, "Ett europeiskt dilemma. Strukturell/institutionell diskriminering".

Det teoribygge som präglar rapporten bygger på några centrala antaganden, vilka kan ifrågasättas på empirisk grund såväl för Sveriges som för Europas del. Till exempel utgår man från att det finns "ett gemensamt förflutet där reproduktionen av hierarkiska världsbilder och rasistiska föreställningar har varit centrala för att befästa det kristna och vita Europas dominans över 'de andra'", och att "den föreställda nationella gemenskapen och närvaron av det koloniala förflutna alltjämt gör sig gällande i ett ständigt återskapande av en underlägsen andra inom nationens och unionens gränser" (s. 9 f).

Avsaknaden av empiri är endemisk från det stora till det lilla. Sålunda hävdar Kamali att hedersmordet på Fadime Sahindal av "majoritetssamhällets massmedia" presenteras som ett mord med kulturell förklaring, ett fall av "'de andras' kriminalitet och väsentligt annorlunda från mord på svenska kvinnor där förövarna var deras män, fäder eller söner. Dessa mord har

enligt media inte någon kulturell förklaring" (s. 56). Ingen dokumentation ges därefter på vilka mord av till exempel infödda fäder på svenskfödda döttrar som har begåtts med samma förtecken som mordet på Sahindal och på vilket sätt massmedierna har behandlat dessa mord annorlunda.

MED INSTÄLLNINGEN att hedersrelaterat våld och mord bland invandrare i Sverige är en medial konstruktion ställer Kamali till det för sin uppdragsgivare, regeringen. Ärligen, den 20 januari, brukar regeringens ansvariga minister delta i en ceremoni till minnet av Fadime Sahindal. I följ var det Mona Sahlin och i år var det Jens Orback – bland årets arrangörer fanns också Kurdistans Kvinnoförbund i Sverige. Totalt har regeringen avsatt 180 miljoner kronor mellan åren 2003–2007 för insatser mot hedersrelaterat våld.

Men Kamalis utredning är inte omedveten om vems handen är som gungar vaggan. Angående relationen mellan strukturell/institutionell diskriminering å ena sidan och samhällsmakten å den andra påpekar han och de los Reyes att institutioner "inte [bör] ses som en direkt återspeglare av samhällets maktstrukturer. Flera bidrag i denna bok lyfter fram institutionernas relativa autonomi..." (s. 15). Regeringskansliet kan känna sig lättat – det är tydligen ändå inte ytterst ansvarigt för den strukturella/institutionella diskrimineringen även om det sitter på toppen av vårt samhälles maktstruktur.

ATT ANTAGANDEN i teoribygget inte tål en konfrontation med fakta eller att fribrev har utställts åt uppdragsgivaren är emellertid inte rapportens främsta kännetecken. Väsentligare är de premisser på vilka Kamali framlägger hypotesen om den strukturella diskrimineringen, enligt vilka även förnekandet av dess existens är ett belägg för densamma: "Den strukturella/institutionella diskrimineringen sker oavsett organisationers, institutioners och individernas avsikter och åsikter. Det är de drabbade 'andra' som känner av sådan diskriminering, medan majoriteten av de privilegierade grupperna som gynnas av en sådan samhällsorganisering och institutionellt sammanhang inte har anledning att vilja ändra

på ett system som gynnar dem. Detta lägger grunden för en [sic] omfattande förnekande som genomsyrar många makthavare, politiker, journalister, arbetsgivare, samhällsplanerare och vetenskapsmän och -kvinnor. Förnekandet är en del av den strukturella/institutionella diskrimineringen, och så länge som majoritetssamhället inte erkänner att det finns diskriminering av 'de andra' inbyggd i reproduktionen av samhällets institutionella ramar kan man inte på ett systematiskt sätt generera relevant kunskap om diskrimineringsmekanismerna och ändra dem" (s. 58 f).

Men dessa drabbade "andra", som kan vittna, måste enligt Kamali vara invandrare av det rätta virket: "De mest 'värdefulla' och medialt attraktiva experterna är de med invandrarbakgrund som hjälper till att reproducera majoritetssamhällets stereotyper och fördomar om de andra. Därmed förstärker och reproducerar de majoritetssamhällets privilegier" och dess "narcissistiska behov och den strukturella/institutionella diskrimineringen" (s. 57).

RESONEMANGET, om det nu förtjänar en sådan beteckning, är inte nytt: Det finns ett förtryck som jag och andra utvalda kan se. Den som förnekar existensen av detta förtryck är antingen förtryckare själv eller en förrädare, en från den förtryckta gruppen som har sålt sig till förtryckarna. I Kamalis och de los Reyes inledning sägs de teoretiska reflektionerna som presenteras i rapporten vara ett inledande samtal om "ett nödvändigt epistemologiskt skifte". Den kunskapssyn som därmed tillhandahålls kan ses som ett bidrag till det kunskapsinstitutionernas förfall som Shirin Ahlback Öberg och Per-Ola Öberg beskriver på annan plats i detta nummer av Axess.

Vad skall man då kalla en epistemologi som i sin grundhypotes lägger in att varje invändning eller försök att falsifiera hypotesen också är ett belägg för dess riktighet? Kona jag vinner, klave du förlorar... Arthur Koestler, med sina särskilda erfarenheter i bagaget, kallade det för ett slutet tankesystem. Mindre taktfullt skulle man kunna kalla det för ett system utan plats för tanken.

THOMAS GÜR

Besserwisser av Anders Mathlein

Apatiskt tillstånd. Gör behandlingen mer skada än nytta?

Foto: Jörgen Johansson/Pressens bild

Svart-vit bild av apatiska barn

DEBATT/ Mediekritik. Diskussionen om apatiska flyktingbarn präglas av en mängd ogrundade påståenden.

HANNE KJÖLLER

Ledarskribent i *Dagens Nyheter*

NÅGON HAR SAGT att journalistik handlar om att förenkla. Följer man debatten om de apatiska flyktingbarnen blir slutsatsen snarare att journalistik handlar om att fördumma.

Journalisternas jakt på den enkla dramaturgin, suget efter en historia där onda är onda och goda är goda, gör att kåren hör saker som inte sagts och drar slutsatser som rimligtvis inte kan dras. De kritiska frågorna reserveras för representanter för "den onda sidan". "Den goda sidan" kan uppträda nästan hur inkonsekvent som helst. Några klagorande följdfrågor ställs ändå inte. Som alltid i en svart-vit värld saknas utrymme för nyanser.

Såväl tv- som tidningsjournalister har i frågan om apatiska barn valt att intervjua personer som bekräftar arbetshypotesen och valt bort frågor och personer som skulle göra bilden mer komplex och svårbegriplig. Men eftersom tv, i synnerhet de längre samhällsprogrammen, har ett genomslag som vi skrivande journalister bara kan drömma om, kommer jag huvudsakligen att förhålla mig till vad som sagts i de två produktionerna om apatiska barn: SVT:s *Uppdrag Granskning* och TV 4:s *Kalla Fakta*. Men återigen: mycket av det som sägs i de två programmen har både förr och senare uttryckts av skrivande journalister.

Redan i första meningen på *Uppdrag Granskning*s hemsida får läsaren veta att konflikten kring de apatiska

barnen är en konflikt mellan det goda och det onda. Så här står det: "De apatiska flyktingbarnen delar experterna i två läger: de som tror på barnen – och de som inte gör det." Ingenting sägs om vilka det är som inte tror på barnen. Inte heller något om vad det är de inte tror på.

I TV 4:s *Kalla Fakta* som sändes dagen innan (21/3) används ett annat språkligt grepp för att slippa säga vem det är som säger vad. Programledaren Elisabeth Frerot säger vid två tillfällen att det "antytts att de här barnen fejkar". Genom att utnyttja verbets passivform slipper hon berätta vem som antytt vad och när det skulle ha skett.

En slagning på "apatiska barn" och "simulera" ger på altavista.se 52 träffar. Inte en enda handlar om att apatiska barn skulle simulera sitt tillstånd. I stället handlar texterna om hur barnen inte simulerar. *Aftonbladet*, *Svenska Dagbladet*, *Norrköpings-tidningar*, *UNT*, *DN*, *Expressen*, *VLT*, *Borås Tidning*, *Norra Västerbotten*, *GP*, *Ekot*, *SVT* och *TV 4* har liksom en rad riksdagsledamöter reagerat på påståendet att barnen skulle simulera. Men ingen säger vem det är som påstått det. Kvällspostens Lars Klint är möjligen det enda undantaget: "Migrationsminister Barbro Holmberg och hennes snabbinkallade adjutant, psykolog Marie Hessle, har tidigare anklagat flyktingarna för att svälta sina barn sjuka, tvinga eller manipulera sina barn att simulera apati och annat påhitt" (*KvP* 7/4). Men är det verkligen vad de sagt?

Låt oss gå igenom ett par av de for-

muleringar som flugit genom luften och som färgat debatten – inte så mycket utifrån vad som sagts eller påstås ha sagts, utan mer utifrån vad journalisterna läst in.

PÅSTÅENDE 1. *Det har hänt att barnen sprungit uppe och ätit på nätterna.*

Men vem har sagt att det är lika med att barnen inte är sjuka, att de simulerar? När jag frågat journalister om hur det kommer sig att barn som fått sin sond dragen i samband med en avvisning klarar sig utan sondmatning i hemlandet har jag fått till svar att sjukdomen går i skov och att de alltså åter ibland (*DN* 25/4). Varför skulle det vara så vanärande att påstå att inneliggande barn utan sond gör samma sak?

En annan tänkbar förklaring är den begrepps-förvirring som råder. Det saknas en enhetlig definition av det som kallas apatiska barn, barn med uppgivenhetssymtom eller devitaliseringsstillstånd. Ja, begrepps-förvirringen rör alltså inte bara diagnoskriterier utan vad det är man diagnostiserar.

Nader Ahmadi och Marie Hessle konstaterar i sin första delrapport om de apatiska barnen (SOU 2005:1) att det finns en stor bredd i de inrapporterade fallen. Vissa har knappt några symtom alls, andra ett helt spektrum. Graden av sjuklighet varierar stort. Men det är bara de allra, allra sjukaste barnen som visas upp i medierna.

En mörkhårig kalufs som skymtar fram under ett täcke. Och en kropp som inte längre rör på sig. Är det en rättvis beskrivning av komplexiteten i sjukdomsbilden?

PÅSTÅENDE 2. *Fenomenet förefaller bara förekomma i Sverige.*

Återigen blir det problematiskt eftersom ingen med bestämdhet vet vad det är för fenomen vi ser i Sverige. Såväl redaktionen för *Uppdrag Granskning* som *Kalla Fakta* har givit den brittiska professorn Bryan Lask mycket tid och utrymme i sina produktioner. Han beskrivs som den främsta experten på PRS – *Pervasive Refusal Syndrome* – på svenska ungefär genomgripande vägran-syndrom.

Men vem har sagt att det är det de apatiska barnen i Sverige lider av? Vad har fått två oberoende redaktioner för program som handlar om asylsökande apatiska barn att ta planet till Storbritannien och intervjua en åtstörningsspecialist?

Svaret är i båda fallen Göran Bodegård. Det är i alla fall vad han själv säger när jag ringer och frågar om det är han som lett in redaktionerna på Lask-spåret.

Göran Bodegård är barnpsykiatriker, barnläkare och en av "de goda" i mediernas svart-vita värld. Han ges ett stort utrymme i både *Kalla Fakta* och *Uppdrag Granskning*. På SVT:s hemsida beskrivs Bodegård som den enda i Sverige som "publicerat någon form av vetenskapliga fakta runt de svenska flyktingbarnens tillstånd". Ingenstans berättas att Bodegårds studie omfattade fem (5) barn. Inte heller får vi veta att den av tv korade internationella giganten Bryan Lasks egna undersökningar omfattar fyra (4) barn.

Att underlaget är tunt behöver naturligtvis inte betyda att det är oväsentligt. Tvärtom menar Göran Bodegård att hans fortsatta erfarenheter i stort sett bekräftar den bild som mejslades fram i undersökningen av de fem barnen. Också Bryan Lask har senare kommit i kontakt med åtskilligt fler än de fyra barnen.

Men medan SVT och TV 4 nu tycks ha bestämt sig för att sätta likhets-tecken mellan apatiska

barn och PRS, är Göran Bodegård i sin studie inte lika tvärsäker. I *Läkartidningen* nr 19, 2004 redovisar han sina resultat och de skillnader han iakttagit i förhållande till PRS. Han skriver att det vid PRS finns ett inslag av aktiv vägran som de devitaliserade barnen inte uppvisar, att stora skillnader föreligger i tidsförlopp och i det faktum att PRS-barnen – till skillnad från flyktingbarnen – inte upplevt "yttre traumatiska konkreta livsomständigheter".

Forts. nästa sida

Forts. Svart-vit bild av ...

Huruvida det är PRS de asylsökande barnen i Sverige lider av eller inte har jag ingen som helst aning om. Men även om så skulle vara finns skillnader som journalisterna inte bryr sig om att försöka förklara. Varför hittas de brittiska PRS-barnen bland infödda, socialt underprivilegierade och rejält dysfunktionella familjer, medan alla uppmärksammade fall i Sverige rör asylsökande?

De asylsökande barn med uppgivenhetssymtom som uppmärksammats i Norge har alla kommit från Sverige, berättar Agneta Hermansson från svenska Utlänningsnämnden, som tillsammans med sin kollega Ann Nordberg gått igenom de ärenden rörande apatiska barn som avgjorts hos myndigheten. I Norge kallas till och med tillståndet "svenska sjukan". I Tyskland har inga fall uppmärksammats medan det alldeles nyligen kommit uppgifter om ett par sjuka barn i Finland.

Om dessa uppgifter stämmer ser bilden alltså ut så här: 0 asylsökande apatiska barn i Tyskland, en handfull i Finland och 354 i Sverige (uppgiften kommer från Nader Ahmadi och Marie Hessles rapport och gäller antalet barn med symtombilden som sedan den första januari 2003 varit eller är aktuella inom 79 av landets barn- och ungdomspsykiatriska verksamheter).

För Finlands del skulle förklaringen kunna vara att landet inte tar emot särskilt många flyktingar alls. Men det gäller knappast Tyskland eller våra andra nordiska grannländer. Och låt säga att Ahmadi/Hessle vid sin fortsatta kartläggning hittar länder där det finns ett eller ett par apatiska barn bland asylsökande; det skulle knappast förta allvaret i uppgiften om antalet i Sverige. Frågan skulle i allra högsta grad kvarstå: Varför 354 barn i Sverige?

PÅSTÅENDE 3. *Det är i stort sett bara barn från före detta Sovjetunionen och före detta Jugoslavien som insjuknar.*

Avgränsningen är egentligen ännu snävare än så. Det är huvudsakligen barn från Centralasien, Kaukasus och vissa delar av Balkan. En journalist som jag talar med förklarar det för mig med att det är därifrån dagens asylsökande kommer. Men det är inte riktigt sant.

Det har, enligt Migrationsverkets statistik, skett en uppgång av antalet asylsökande från dessa områden. Men den står inte i proportion till vare sig överrepresentationen eller den närmast epidemiska ökningen av antalet fall av barn med uppgivenhetssymtom.

Förubblingstakten tycks kunna räknas i månader. I mitten av december 2004 hade Utlänningsnämnden 20 öppna ärenden. Fem månader senare är den siffran 50. Och det trots

att 36 ärenden avgjordes under februari till april 2005.

En annan förklaring till att just barn från dessa regioner insjuknar är de sår de bär med sig. Men den fråga man rimligen borde ställa sig är om de trauman som människor från Azerbajdzjan, Kosovo och Albanien bär på alltid är större än de som drabbat människor från Ghaza, Irak och Somalia. Men den frågan ställs inte heller.

PÅSTÅENDE 4. *Det är ett nytt fenomen.*

Eftersom det inte finns några enhetliga diagnoskriterier finns förstås ett visst utrymme för att diskutera när det första fallet uppträdde i Sverige. Medan Barbro Holmberg pratar om 2002 pratar Uppdrag Granskning om 1998. I programmet görs en poäng av denna dateringskillnad.

Enligt Agneta Hermansson på Utlänningsnämnden har Sverige tagit emot asylsökande från Centralasien i decennier. Sett ur det perspektivet kan inte huvudfrågan vara exakt vilket datum runt år 2000 det första fallet konstaterades, utan varför vi gått från noll sjuka till ett par för att sedan på bara några år gå till flera hundra. Vad har förändrats i barnens situation?

Flera läkare jag talat med skulle snarare beskriva fenomenet som nygammalt. En av dem är Göran Bodegård, som menar att det vi ser i dag sannolikt är samma sak som det som tidigare diagnostiserades som "hysterisk förbländning".

PÅSTÅENDE 5. *Det är föräldrarna/mamman som gör barnen sjuka.*

Vi ärver det mesta av biologi och kultur från våra föräldrar. Vi ärver hårfärg, musikintresse, läsvanor och bordsskick. Vi ärver spindelskräck, depressioner och ätstörningar. Varför skulle det just vid uppgivenhetssymtom finnas en brandvägg mellan barnet och dess närmaste omgivning? Varför skulle det vara missaktande att påstå att också apatiska barn utvecklas i samspel med andra?

Göran Bodegård beskriver mamorna i sin studie och deras förhållande till barnet som "mycket iögonfallande och speciellt: hon vakade över ett döende barn". Han fortsätter: "Rummet fylldes av en tung och bedövande inständighet. Alla rörde sig försiktigt och talade viskande och aldrig direkt till barnet" (*Läkartidningen* nr 19, 2004).

Det som i Göran Bodegårds studie krävdes för att barnen skulle tillfriskna var permanent uppehållstillstånd och att barnets mor lyckades "integrera det gynnsamma beskedet". Tiden mellan detta och att sondmat-

ningen kunde avslutas varierade mellan drygt en vecka och en månad (*Läkartidningen* nr 19, 2004).

Henrik Pelling är verksamhetschef vid barn- och ungdomspsykiatri i Uppsala. Han intervjuas inte i Uppdrag Granskning och inte heller i Kalla Fakta. Märkligt, kan man tycka. En klinik som verkat med den gamla flyktingförläggningen i Gimo inpå knuten och som ändå lyckas förhindra barnen från att sjunka ned i apatins trask. Är inte den läkare som inte längre behöver några sonder som den läkare som sondmatar nästan hela avdelningar utan att barnen blir friskare för det?

För Henrik Pelling är saken klar: om man lägger ett deprimerat barn i en sjukhussäng så blir det apatiskt. I synnerhet om det finns en svår konflikt mellan föräldrarna. Barnet blir symtombärande. Svåra trauman i sig räcker inte för att utveckla apati.

Bland de ensamkommande barnen finns inga som blivit apatiska, berättar Henrik Pelling.

Precis som Göran Bodegård menar Hans Pelling att fenomenet förekommit innan den nu aktuella debatten tog fart. Det var när man institutionsvårdade barn i Sverige. På barnhem ute i världen hittas än i dag apatiska barn. Sjukhusvården blir det som tar ifrån de sönderstressade föräldrarna den sista gnuttan föräldrasjälvkänsla. Barnet regredierar och blir apatiskt. Med sonden tar man över det sista av barnets autonomi.

Förut, berättar Henrik Pelling, lade vi in alla svåra fall av anorexi och sondmatade dem. Nu vet vi att det gjorde mer skada än nytta. Inget barn mår bra av att ligga på sjukhus. Och inga barn som kan äta mår bättre av att läkare tar över deras liv.

I de fall asylsökande föräldrar med sjuka barn omöjligt klarar sin föräldrauppgift ens med det omfattande öppenvårdsstöd som utvecklats vid kliniken, så är familjehem en bättre lösning än slutenvård, menar Henrik Pelling.

Han berättar att han och hans kollegor blivit anklagade för att vara medskyldiga till att "dölja problemet".

Men vi kan ju inte lägga in barnen och offra dem för att demonstrera hur orimlig asylprocessen är.

I Kalla Fakta säger en mamma att hennes barn behöver intensivvård. Det är kanske en språkförbistring, men någonstans tycker jag ändå att formuleringen är symptomatisk i mediernas värld av ont och gott. Ungefär som om respiratorvård vore det yttersta uttrycket för godhet och för viljan att "satsa" på barnen. Och som om barnens lidande – och vårt

medlidande – kunde mätas i hur många slangor som går in och ut från barnens små muskelförtvinade kroppar. För muskelförtvinade är vad barnen blir till slut. Den som slutar stå på benen förlorar till sist förmågan att resa sig.

Det finns naturligtvis ingenting som säger att Henrik Pelling skulle ha mer rätt än Göran Bodegård eller någon av de andra läkarna som förespråkar slutenvård och menar att sondmatning är livsavgörande. Mer än kanske då det faktum att det knappt funnits några barn i Uppsala som utvecklats tillstånd av devitalisering. Ingen på Kalla Fakta eller Uppdrag Granskning tyckte att den totalsneda geografiska fördelningen av antalet fall var värd ens en liten gnutt programutrymme. Kanske skulle det rubba de onda och goda roller som man redan fördelat.

PÅSTÅENDE 6. *Att per automatik bevilja de apatiska barnen uppehållstillstånd skulle innebära en humanitär katastrof.*

Det är knappast någon hemlighet att asylpolitiken psykiatriserats. Sverige erkänner knappast några konventionsflyktingar. Och att komma hit blott med ambitionen att bygga sig ett nytt och bättre liv, se det går inte alls. Nålsögar in i Sverige går via gummiparagrafen "humanitära skäl". Det gäller att bli sjuk. Och för att du ska komma in med en ny ansökan till utlänningsnämnden gäller att du är sjukare än du var vid det senaste avslaget.

Jag tror att det är få som arbetat inom psykiatri på 80- och 90-talet som inte märkt skillnaden. Åtskilliga verksamhetschefer vittnar om hur en växande andel vårdssängar upptas av – inte flyktingar som lider av psykisk sjukdom eller posttraumatisk stress, utan specifikt av asylsökande som befinner sig mitt i överklagandeprocessen.

Agneta Rosling, en av barnpsykiatrikerna i Uppsala, menar att den som får sina symtom bekräftade odlar dem. Det är väl det vi ser i vår egen sjukskrivningsepidemi. Det är först när vi lär oss att det finns något som kallas utbrändhet som människor i stora antal insjuknar i sjukdomen.

ALLTSÅ. Jag har under mitt arbete med denna text, med de samtal jag ringt och de rapporter jag läst, inte stött på en enda som uttryckt det minsta tvivel om barnens lidande. Jag har inte hittat en enda av de läkare som, enligt SVT:s Uppdrag Granskning, "inte tror på barnen".

Det finns tusen och ett skäl att kritisera Sveriges migrationspolitik och asylprocess. Så många och så allvarliga att det faktiskt finns skäl att etikettera mottagandet som en humanitär katastrof. Men det kan aldrig ursäktas den intellektuella katastrof som journalister gång på gång demonstrerat.

Framtiden har blivit otid

ESSÄ/ I tidens grepp. Ett monumentalt förflutet, ett uppblåst nu och en inbillad framtid har lagt beslag på våra utsikter.

THOMAS STEINFELD

Litteraturchef på *Süddeutsche Zeitung*

ÄVEN DE GÅNGNA veckorna var "historiska" långt innan historien fått en chans att säga sitt. "Historiskt", påstår i alla fall tidningarna, var en grekisk sångerskas uppträdande i Kiev. Aldrig förr hade hennes hemland – om Grekland nu är det – vunnit en europeisk schlagerfestival. "Historiska" var också fotografierna på den före detta tyrannen Saddam Hussein i bara kalsongerna. Som "historisk" betecknades dessutom utauktioneringen av en vanlig bil som en gång tillhört kardinal Joseph Ratzinger. "Historiskt" lär självklart också de tyska socialdemokraternas valnederlag i Nordrhein-Westfalen vara. Och självklart fick också de franska väljarnas stora motvilja mot en europeisk konstitution genast en "historisk" betydelse.

Det finns inte mycket kvar av samtiden. Bakifrån kommer historien och lägger beslag på den längs en allt bredare front. Ingen vecka går utan att en minnesdag hålls, ett jubileum firas, en förfluten händelse blir ihågkommen. I år finns det särskilt många mer eller mindre jämna döds- och födelsedagar att komma ihåg: Albert Einsteins, Friedrich Schillers, Elias Canettis, Jean-Paul Sartres, H. C. Andersens eller Adalbert Stifters. Och sextio år har gått sedan andra världskrigets sista dagar. Sextio år – är inte det ett lite avigt datum? Visserligen, men intresset för att minnas mäts i allt mindre enheter.

Det må finnas goda grunder för att stoppa samtiden full med alltmer historia. Till exempel tycks varje minnesstund för andra världskrigets offer föra de segrande och de besegrade allt närmare varandra, så nära att även tyskar numera får vara med – det finns kanske en del sanning till och med i den politiska retoriken. Men även om detta är sant, ändrar det inte det faktum att var och en av dessa årsdagar behandlar samtiden som en funktion för ett långt maktigare och per definition mera betydande förflutet. Historien tycks växa och bli mera detaljerad från dag till dag.

FRAMIFRÅN KOMMER någonting annat. Detta något uppträder som framtid, kräver minst lika mycket av samtiden som det historiska minnet, men är bara en annan form av det förflutna. Denna förmenta framtid är till och med värre än minneskulturen, för den förutsätter att de flesta av oss inte får ha en egen uppfattning om vad som sker under vår egen tid. "Detta är ett evenemang om vilket framtiden någon gång kommer att säga att det var en historisk händelse" – så låter den utförliga formeln bakom användningen av ordet "historiskt" för en aktuell händelse.

Den som brukar ordet i denna bemärkelse uppträder med sin ingående kännedom om framtiden som profet och degraderar alla andra till historiens fotfolk, oförmögna att skilja mellan viktigt och oviktigt, det bestående eller det efemära. Och vilka "historiska" händelser har vi inte redan varit med om? Många diplomatiska handslag som var förråderi redan från början, några tveklaktiga genombrott inom ingenjörsvetenskapen, författarmöten och allehanda tävlingar – allt det snattande som medierna låter välla över oss varje dag.

Inför adjektivet "historisk", inför det blotta påståendet att någonting kommer att vara av betydelse även i framtiden, tycks allt som inte kan följa principen om ett framtida förflutet förblekna. Resten krymper, blir skabbigt och tråkigt, försvinner i historiens glapp och springor. I varje fall så länge man inte funderar på vad detta framtida förflutna egentligen är. För vad som döljer sig bakom en fras som "det historiska ögonblicket" är ingenting annat än en mycket pretentiös samtid, ett "nu" som blåsts upp så att det nästan spricker. Att politikerna hyser en särskild benägenhet för att använda ordet "historisk" för en aktuell händelse måste därför väcka stora misstankar – så mycket väsen om framtiden måste man bara göra om man redan vet att framtiden är existentiellt hotad.

DESSA TYPER AV historisering – den som vill komma ihåg och den som åberopar framtiden – utmynnar i

Historisk öl. Historien sveper i sig nuet i djupa klunkar.

Foto: Ingvar Andersson/Pressens bild

samma erfarenhet: människan är inte herre över sin egen tid. Det historiska ögonblick i vilket hon lever är inte hennes samtid. Hon förfogar inte över det. Hon får ta emot sin dagordning antingen ur det förflutna eller ur en ihopfantiserad framtid. Den radikala historism hon lever i berövar henne hennes intellektuella egendom. Hon är bara en länk mellan en tid som varit och en tid som kommer. Hon kan inte säga att hon vill eller skall göra något eftersom dagordningen redan är fullbokad. Hon må bedyra att det måste finnas en tid för henne också. Men denna tid kommer aldrig.

Nutiden rinner i väg medan man söker genom kalendrarna, rotar i arkiven, letar sig fram genom gamla landskap, allt för att utropa det ena historiska ögonblicket efter det andra. Det må finnas praktiska anledningar till ett sådant beteende, framför allt strävan att undvika förändring – bara alltför begripligt efter det tjugonde århundradets lika heroiska som förskräckliga första hälft. För lärde man sig inte av denna epok att man måste frukta all förändring eftersom varje sådan kan leda till en katastrof? Dessutom finns det mer

teoretiska, men inte mindre plausibla anledningar att inte vända blicken från det förflutna. Det förflutnas förintelse tillhör moderniseringens omedelbara konsekvenser – och i strävan att minnas överlever det förflutna bara i något slags respekt inför vanmakten. Och slutligen finns det anledning att hysa rädsla inför framtiden, som numera tycks ligga utanför all planering, dold och otillgänglig för varje plan – så att det förflutna uppskattas redan av det skälet att det är så bekant och överskådligt.

Men det som uppstår genom ett sådant beteende är en ny form av intellektuell determinism. Den stora mångfalden av anledningar att minnas är, liksom det framtida förflutna, en mycket passande ideologi för alla föreställningar om individuell maktlöshet som går hand i hand med globaliseringen. Den infogar sig i den växande övermåtnaden på demokrati, motviljan mot den småaktiga kalkylen kring pengar och makt som tycks regera politiken. För demokratin bygger på övertygelsen att det finns en mening i det den enskilda människan gör, att var och en äger sin

Forts. nästa sida

Forts. Framtiden har blivit ...

egen tid, att man kan vara ansvarig för det man gör.

MEN FINNS DET över huvud taget en samtid som man kan förfoga över? Är den inte försvunnen så fort man tänker på den? För att få tag på nutiden måste man gripa den och acceptera att den förändras i och med att man ägnar sig åt den. Nutiden måste hävdas för att finnas. Romantiken hade börjat att iscensätta samtiden: inom bildkonsten då den gestaltade föremål såsom det tillfälliga ögonkastet mötte dem; inom litteraturen då den talade om små, skenbart obetydliga ting, tills de lyste upp i glansen av all uppmärksamhet. Men stor och allmängiltig blev samtiden först under nittonhundratalet i populärkulturen – inom fotografin, inom filmen och framför allt i den hårda pulsen hos den elförstärkta musiken. "Nu, nu, nu" säger den på så sätt framhävda takten, vars budskap hela tiden hade varit "it's now or never". Bara så, som medvetet framkallad intensitet, som ett beslut för ett ögonblick, kan samtiden stå emot såväl det förgångna som framtiden.

Men den på detta sätt framhävda nutiden hävdar sig bara skenbart mot historismen. Faktiskt utgör den bara den andra sidan av minneskulturens tröga och byråkratiska väsen. Man kan inte hela tiden insistera på samtid utan att bli galen. Ändå har nuets hysteri utvecklats till allmän livsform – från alla upphetsade tio-i-topp-tillställningar till batteristens trumslag, som åtminstone på kontinenten ackompanjerar radionyheter, och inte minst i alla teorier som tjänar självförgudelsen, från Ayurveda och tai-chi till den personliga utmaningens kult. Kort sagt: i hela den gigantiska sfär som fylls av esoteriska tankegångar som inte är någonting annat än soporna efter den romantiska filosofin om det uppfyllda ögonblicket.

Det går inte att hela tiden tänka på livet när man lever. Det går inte att ropa "här" och "där" och "nu" varje gång man gör någonting. Man kan inte bygga ett monument för varje ögonblick som går utan att offra själva ögonblicket. Nuet är i fara redan när man vänder sig till det. Och denna förlust av samtid, denna omöjlighet att nå den egna tiden förbinder ideologin om nuet med historismen. Hur man än gör: den egna tiden ligger utom räckhåll.

NÄR ARTONHUNDRALET slutade i krig och desperation tröttnade man också på den museala kulturen. Redan Karl Marx hade försökt att väcka folket ur historismens "mar-dröm". Monumenten som hade placerats överallt i städer och i naturen sporrade de tidiga surrealisterna till våldsamma fantasier om att städa

staden – också för dem manifesterades det förflutnas överlägsenhet gentemot nutiden i dessa skulpturer. "Man kan inte säga att vi inte lägger märke till dem", sade Robert Musil senare, "det är snarare så att de inte lägger märke till oss; egentligen drar de sig undan våra sinnen" – och egentligen drar de även oss själva undan våra sinnen. Vid ungefär samma tid trodde den italienska futurismen sig om att kunna övervinna den radikala medelmåttighetens herravälde genom att förkasta "passatismen", en alltmer musealiserad kultur. Och arkitekten Le Corbusier hyste framskridna planer att radera hela "rive gauche" i Paris för att ersätta den med moderna bostadshus.

Ingenting sådant händer nu – den abstrakta beslutsamhet med vilken marxismen, surrealismen, futurismen eller funktionalismen attackerade traditionalismen känns främmande i dag, överdådig och ibland också godtycklig. Allra minst skulle man förlita sig på den tekniska utvecklingen, som futurismen hyllade i form av motorcyklar eller flygplan. Men futuristernas vrede inför "passatismen" förutsatte föreställningen att man kunde planera framtiden – vilket till sist bara "framtidsskarnas" trodde sig kunna göra, innan också de gav upp. Revolutionären, som skulle förlösa folket från en evig loppmarknad, har själv blivit en historisk hjälte. Man tycks även ha tagit avstånd från den sista och mest obestämda formen av tillit inför framtiden: allt som bara för några år sedan bar namnet "projekt", som i Jürgen Habermas "Projekt der Moderne" eller i "Projekt Rot-Grün", den stora sociala och ekologiska reformen som den numera fallna regeringen i Tyskland proklamerade för bara sex år sedan; alla dessa "projekt" har blivit absurda, ja, till och med löjliga.

I stället finns monument i en omfattning och med en variation som artonhundratalet inte ens kunde drömma om: historiska antologier för populärmusik, museer för husgeråd och dragspel, författares privata arkiv i offentliga bibliotek, samlingar och utställningar i parti och minut. Aldrig förr i historien har det funnits ett samhälle som förstört eller kastat så lite som vårt eget. Men medan det förflutna blir alltmer utbrett och tillgängligt blir framtiden alltmer otillgänglig. Traditionella samhällen visste mycket väl hur deras respektive framtid skulle se ut – konstanternas antal var högt, innovationernas mycket mindre. För oss förvandlas framtiden till denna punkt utan utsträckning som förr skulle ha betecknat samtiden. Framtiden har blivit mörk och ogenomskådlig, och det är orsaken till den determinism som både det förflutna och den inbillade framtiden har i beredskap åt oss. ■

Vad ska en eurokrat göra nu?

NEJ! "Jag är hemskt ledsen över att vara fransyska", lyder rubriken på morgonens första e-mail, dagen efter det att fransmännen har röstat nej till EU:s grundlag. Detta e-mail har skickats till årets och fjolårets studenter vid College of Europe, en skola i Belgien för framtida "eurokrater" (även om undertecknad har andra planer). Fransyskan som skriver är alltså mycket ledsen. Det är förstås inte så roligt att vara nybliven eller blivande tjänsteman i en impopulär organisation som precis har fått ett rungande NEJ i ansiktet. Vad ska en eurokrat göra nu? Hur ska hon tänka? Ett tillstånd av förvirring och vilsenhet har infunnit sig. Men är det verkligen rimligt att vara ledsen över att vara fransk?

Nej, detta reagerar någon på i nästa e-mail: "Jag tror att det är olämpligt att säga att man skäms över att vara fransk då man ämnar bli fransk eller europeisk tjänsteman, liksom det vore olämpligt att stigmatisera något annat folk." Personen

anser samtidigt att det som hänt är "mycket svårt för Europa" och att "vi alla är ansvariga".

Jo, det låter onekligen som ett lämpligare resonemang. Men det är ändå att gå för långt, menar författaren till ett tredje e-mail. Hon tycker att "känslorna av stor ledsamhet" är "överdrivna" och känner själv ingen större oro; EU har genomlevt kriser förr, påpekar hon. Allt är lugnt, ingen anledning till oro. Är det en rimlig inställning? Under hela dagen kommer flera olika e-mail men nu avhåller sig avsändarna från egna kommentarer. Med vad som kanske ska föreställa tjänstemannens "neutralitet" vidarebefordras i stället olika artiklar och uttalanden. Till exempel en artikel från *The Guardian* där Timothy Garton Ash likställer fransmännens nej till Europa med att "hjärtat säger nej till kroppen".

Rimligen gör det då ont. Och det borde omöjligt gå att leva vidare som om ingenting hänt.

LISA IRENIUS

Kallt krig mellan USA och Kina

MAKTBALANS. USA:s försvarsminister Donald Rumsfeld anklagade nyss Kina för att äventyra den militära balansen i Asien genom att upprusta. Robert D. Kaplan är i "How We Would Fight China" (*The Atlantic*, juni) säker på sin sak: detta sekel kommer att präglas av ett kallt krig mellan USA och Kina, en motståndare av helt annan kaliber än Sovjetunionen. Kraftmätningen i Asien medför bland annat att USA inte kan vara lika nogräknat som i dag när man väljer allierade, eftersom Kina inte är det. Amerikanska anspråk på att vara en liberal hegemon skamfilas då av geopolitiska hänsynstaganden, precis som under förra kalla kriget. Kaplan utesluter heller inte ett närmande mellan Kina och Europa i denna konflikt.

RED.

Ax:son Johnson-stiftelsen på tv**Engelsbergssamtalen**

Socialdemokratins århundrade speglas i samtal som visas i TV8 på måndagar kl. 22.10 med repris på onsdagar.

20 JUNI

Patrick Salmon intervjuas av Niklas Ekdal

27 JUNI

Bengt Göransson intervjuas av Björn Linnell

4 JULI

Kjell-Olof Feldt intervjuas av Göran Greider

11 JULI

Anders Isaksson intervjuas av Kay Glans

18 JULI

Carl Bildt och Sverker Åström intervjuas av Anders Hellner

25 JULI

Olle Sahlström intervjuas av Per Svensson

1 AUGUSTI

Bo Södersten intervjuas av Fabian af Petersén

8 AUGUSTI

Ingvar Carlsson intervjuas av Peter Wolodarski

15 AUGUSTI

Ozan Sunar intervjuas av Thomas Gür

Global Axess

Demokratins förutsättningar världen över diskuteras i *Global Axess* som visas i TV8 på onsdagar kl. 22.10 med repris på söndagar. Intervjuare: Thomas Gür.

15 AUGUSTI

Dominic Lieven

22 JUNI

Eduard Sjevardnadze

29 JUNI

Historikern Niall Ferguson

6 JULI

Historikern Kristian Gerner

13 JULI

Robert Cooper, generaldirektör vid EU:s rådssekretariat

20 JULI

Ekonomen José Piñera

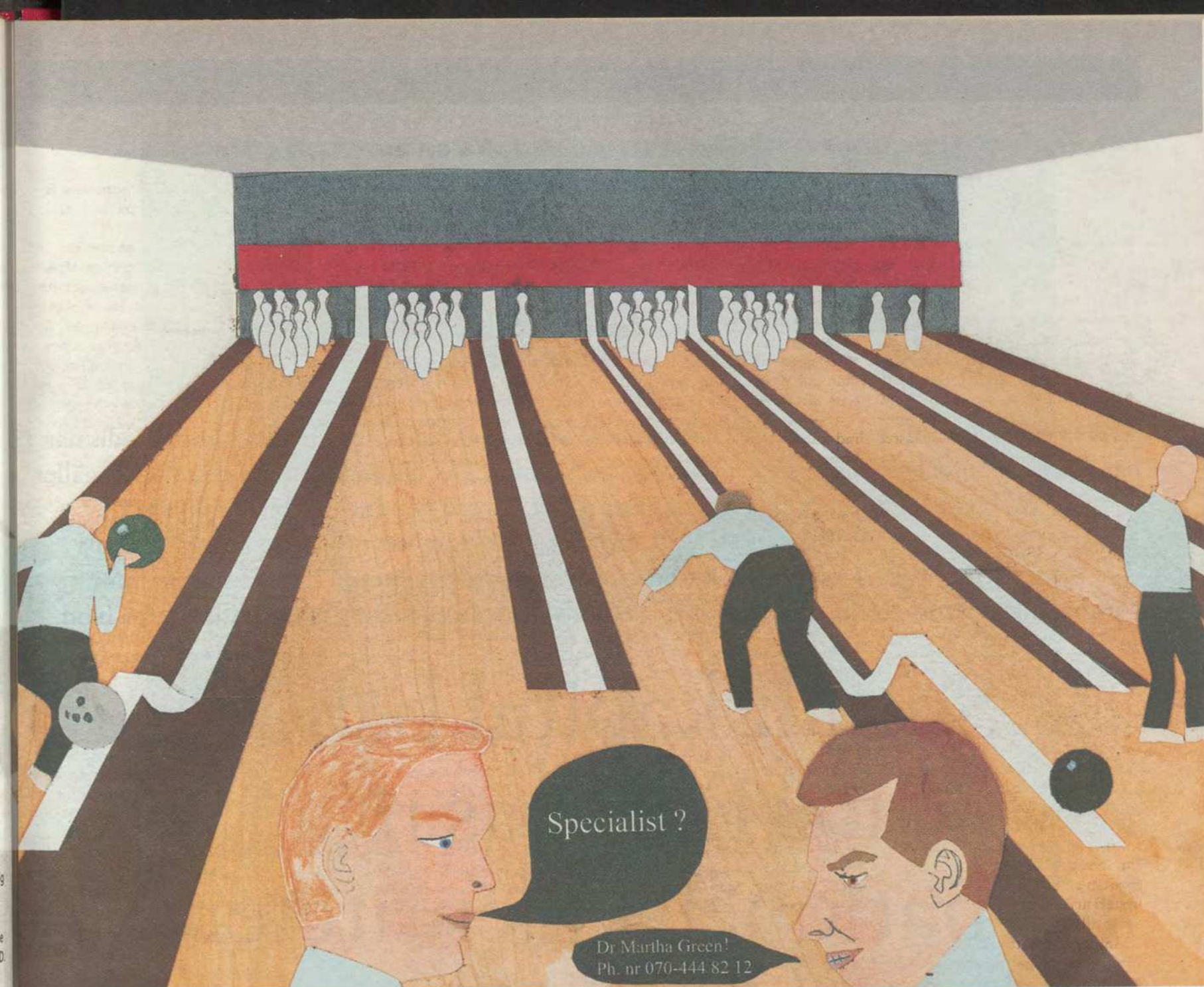

Illustration: Claes Jurander

TEMA: SOCIALT KAPITAL

Begreppet socialt kapital har varit en kursraket på de akademiska och politiska börserna de senaste tio åren. Att det stigit brant där beror bland annat på att det sociala kapitalet tycks minska i samhället i övrigt. En del misstänker att det hela är en spekulationsbubbla, andra menar att begreppet är så diffust att det är svårt att exakt fastställa vari dess värde består.

Sidorna 16–27

INTERVJU/ Socialt underskott. Harvardprofessorn **Robert D. Putnam** blev världskändis när han hävdade att det sociala kapitalet håller på att krympa. Det är omtvistat om detta också gäller för Europa men Putnam är i alla fall säker på att Europa kommer att bli mer likt USA. Amerikanerna har inte kunnat ärva sitt sociala kapital utan varit tvungna att aktivt skapa nätverk och bygga band mellan invandrare av olika nationaliteter. Europa står nu inför utmaningen att på ett liknande sätt skapa nationella identiteter som inte grundar sig på blod.

Socialt kapital behövs för Europas nya nationella identiteter

Av

Kay Glans

Chefredaktör och ansvarig utgivare

JAG VÄXTE UPP i Tyringe i norra Skåne, ett industrisamhälle som då hade omkring 3 000 invånare. Orten fick fram tre landslagsmän i friidrott, bland vilka min kusin, Dan Glans, är den mest kände – han tillhörde världseliten på 3 000 meter hinder. Dessa lokala stjärnor växte fram ur föga glamorösa omständigheter och ett entusiastiskt ideellt arbete som Dans far och andra utförde. Vad som krävdes var en enkel idrottsanläggning och några hängivna funktionärer. De stod många, långa kvällar och ledde träning och tävling. Det var generellt ingen elitsatsning: alla som ansträngde sig var välkomna, för det handlade lika mycket om folkhälsa som om tävlingsidrott. Träningen var naturligtvis inget politiskt projekt men det var ingen tillfällighet att min släkt var engagerad i den kommunistiska rörelsen. Till grund för verksamheten låg insikten att en klass som vill förändra sin situation måste lära sig disciplin i olika dimensioner, från mötesteknik till fysisk träning. Man måste orka både bygga barrikaden och klättra upp på den. Det var för övrigt en misstanke vi från arbetarklassen hyste mot den borgerliga 68-vänstern: den skulle sakna flås när det verkligen gällde ...

Detta ideella engagemang förutsatte att man kunde leva på en lön. Männan på idrottsplatsen hade tid att stå med tidtagarur tills det mörkna-

de eftersom hustrun var hemmafru – ”bara” hemmafru som det allt oftare kom att heta. Denna ordning är nu borta och fördelarna överväger säkert frånfallet av dessa män med tid till förfogande efter arbetsdagen. Men bland annat efter att själv ha varit engagerad i idrottsföreningar i tjugo år – för övrigt i typiska arbetarklassporter – befarar jag att något mer har hänt än att båda parter i en relation förvärvsarbetar. Allt färre är beredda att arbeta ideellt. Jag är numera likadan själv, sköter min egen träning och har till skillnad från min farbror ingen lust att lägga ner tid på att skapa bra förutsättningar för andra. Man inte bara bowlar själv, man skuggboxas i allt större utsträckning ensam framför en spegel. Det är inte bara jag som har förändrats utan också de som blir föremål för ideellt arbete. Om de inte inser att de får något avtar min lust att ge. Det är inte en rationell kalkyl kring att ge och få som får mig att dra mig undan, utan mer en diffus känsla av att det sociala livets ömsesidighet inte längre fungerar.

Detta är förstås bara en anekdot, men om tillräckligt många har liknande erfarenheter kan det förtätas till en farhåga att vi håller på att utveckla smått autistiska drag och inte längre förstår en social dimension som hittills varit grundläggande för samhället. Det handlar inte på ett enkelt sätt om att inse att man måste ge

för att få, för det fattar i vissa sammanhang vilken kriminell buse som helst, utan om att den sociala dimensionen av att vara människa riskerar att förtvina. Utmärkande för ideella verksamheter är att de väsentligen är sin egen belöning och att man därför kan acceptera att man måste göra avkall på egenintresset och jämka sig samman med andra. Men allt skall vara så skraddarsytt numera, avpassat för våra individuella preferenser, annars får det vara. Det gäller allt från konsumtionsvaror till förhållanden.

Detta kan för all del vara grubblerier från en arbetarklassintellektuell som inte funnit ett sammanhang, men jag misstänker att många delar den grundläggande känslan av att något har hänt med oss som sociala varelser. En orsak till att jag tror det är att begreppet socialt kapital fått så stort genomslag på senare år. Hur diffust det än må te sig vetenskapligt sätter det mycket exakt fingret på en ömtålig nerv: oron för att vår förmåga att relatera till gemenskaper och till samhället som helhet har försvagats. Det gäller inte minst den politiska sfären; det förefaller ibland som om vi drabbats av ett slags *demokrapati*, en oförmåga att investera känslomässigt i de stora processer vi ingår i. Fast tänk om denna reaktion bara är en variant av den upplösningsångest som alltid infinner sig vid

”Vi som forskar kring socialt kapital råkade snubbla över ett faktum som de flesta människor känner igen från sina egna liv, nämligen att de själva inte har lika många nära band till vänner, familj och grannar som deras föräldrar hade.”

Robert D. Putnam söker anledningen till att begreppet socialt kapital blivit en sådan framgång inte bara bland akademiker.

stora förändringar? Nya ordningar tar form, vi är för präglade av de gamla för att se dem.

När det gäller nya begrepp som får ett stort genomslag tillhör det väl ett slags intellektuellt folkvett att fråga om vi inte tar till oss dem så lätt därför att de bekräftar vad vi länge har vetat, men uttryckt med andra ord. När jag studerade psykologi stötte jag på en tänkvärd definition av ämnet: psykologi är en vetenskap som talar om för oss vad vi redan vet på ett språk vi inte förstår. Kan det vara så att begreppet socialt kapital talar om för oss vad vi redan vet på ett språk som ter sig litet dunkelt, men som tvingar oss att fundera över vad som egentligen håller ihop ett samhälle?

JAG FÅR MÖJLIGHET att pröva dessa funderingar på den forskare som mer än någon annan kommit att förknippas med begreppet socialt kapital. Harvardprofessorn Robert D. Putnam gästnar Sverige i slutet av maj och vi stämmer möte en eftermiddag i Stockholm. Efter att ha skrivit flera akademiska studier som inte rönt så stor uppmärksamhet höll han en föreläsning i Uppsala i mitten av 90-talet där han talade om det märkliga faktum att människor i allt högre utsträckning bowlade ensamma.

Resten är idéhistoria och samhällskunskap. Putnam blev en världskändis med sitt budskap att det sociala kapitalet är centralt för demokratiska samhällen, men att det håller på att minska. Det blev något av en sport bland akademiker att säga: när Putnam påstår att det sociala kapitalet minskar har han säkert förbisett det eller det. Putnam ägnade fem år åt att gå igenom dessa invändningar punkt för punkt och när han redovisade sina resultat i *Den ensamma bowlaren. Den amerikanska medborgarandans upplösning och förnyelse* (2000, svensk översättning 2001) tyckte han att situationen tedde sig ännu värre. När jag träffar honom drygt tio år efter föreläsningen tycker jag att han befinner sig i en skalömsning mellan att vara forskare och politisk aktivist. Många av försöken att klassificera honom politiskt är för enkelspåriga, eller så är hans intellektuella fotarbete för bra. Nej, han menar inte att socialt kapital står i motsättning till offentliga insatser. I den senaste boken *Better Together. Restoring the American Community* (2003) påpekar han att många av de exempel som anförs på hur man skapar socialt kapital bygger på statlig finansiering. Han är också fullt medveten om att socialt kapital har mörka sidor och kan innebära uteslutning av andra. Ändå är han en man med ett uppdrag: det sociala kapitalet krymper och vi måste göra något åt det.

– Jag gör inte anspråk på originalitet, säger Putnam, och det sista jag vill påstå är att det handlar om ett begreppsmässigt genombrott. Termen myntades för nästan hundra år sedan och har återuppfunnits åtminstone sex gånger internationellt sett. Mycket av arbetet kring socialt kapital handlar om att återerövra de grundläggande insikterna hos klassiska sociologer, som till exempel Émile Durkheim och Alexis de Tocqueville. Jag valde att arbeta med begreppet för att det föreföll kunna kombinera en ekonomisk och en sociologisk infallsvinkel. Jag hoppades kunna locka ekonomer att studera sociala nätverk och normer, och det har varit framgångsrikt. Jag hoppades också kunna importera något av den analytiska och teoretiska stringensen hos ekonomisk teori till sociologin. Begreppet har visat sig användbart i många olika discipliner. Det fångar det enkla faktum att sociala nätverk har konsekvenser på en rad

”Vi måste inte välja mellan att oroa oss för socialt kapital och att oroa oss för jämlikhet ... När klassklyftorna i USA:s historia varit som minst har också det sociala kapitalet varit som störst.”

Det finns en tydlig närhet till politiken i Robert D. Putnams resonemang.

områden. Nu skriver biologer om socialt kapital som en aspekt av evolutionen.

– En annan fråga är varför begreppet fått så mycket uppmärksamhet i den politiska och offentliga debatten. Vi som forskar kring socialt kapital råkar snubbla över ett faktum som de flesta människor känner igen från sina egna liv, nämligen att de själva inte har lika många nära band till vänner, familj och grannar som deras föräldrar hade. De var bekymrade över det och så kom en Harvardprofessor och sade: det handlar inte om dig, det handlar om oss alla. Människor fick ett begrepp för att begrunda sina liv. Jag inbillar mig inte att genomslaget beror på att jag blivit briljant på gamla dar. Jag har skrivit många andra böcker som är bättre. Men jag hade träffat på något som folk kände igen från sina egna liv.

GENOM SIN FÖRMÅGA att slå broar mellan discipliner skulle begreppet socialt kapital självt kunna ses som ett exempel på det som Putnam kallar överbryggande socialt kapital, som skapar relationer mellan grupper. Han skiljer det från sammanbindande socialt kapital, som stärker banden inom gruppen. I vilken utsträckning begreppet blivit populärt för att det gör det möjligt att ge gammal kunskap ny förpackning får väl framtiden utvisa, men redan att ha bidragit till att ekonomisk forskning i högre utsträckning beaktar sociala processer är en insats. När det gäller den icke-akademiska debatten miss-tänker jag att begreppet delvis blivit så populärt för att det gör det möjligt för oss att på ett mer neutralt sätt avhandla känsliga ämnen. Vi kan diskutera sådant som individens plikter och

skyldigheter mot gemenskapen, vilket generellt är kontroversiellt. Men är det inte ytterst sådant medborgaranda handlar om? Jag säger till Putnam att man kan läsa *Den ensamma bowlaren* som en kritik av den moderna individualismen. Den vill åtnjuta rättigheterna men helst slippa skyldigheterna. Putnam verkar osäker på om detta är en dunk i ryggen eller en dolkstöt, och det beror inte bara på att han ser strukturer där jag vill se mentaliteter. Han är ambivalent inför att moralisera.

– Jag är liberal, framför allt i den amerikanska bemärkelsen, men också till vissa delar i den europeiska. Jag tror mycket på individuella rättigheter och i en annan tid skulle jag förmodligen argumentera för mer individuell frihet. Men jag tycker att pendeln i USA har svängt för långt mot individuell isolering, mot självskhet eller självcentrering. Jag håller med om att det finns en moralisk dimension av skyldigheter och ansvar inom det sociala kapitalets diskurs, men jag vill tillägga att det inte primärt handlar om människors attityder utan om förändringar av den sociala interaktionens struktur. Den grundläggande trenden är att vi inte är sammanlänkade socialt och beteendemässigt med andra människor och det har fått vår känsla av ansvar att krympa. Om vi inte känner vår granne har vi ingen känsla av ansvar. Diskussionen om socialt kapital handlar inte bara om moral, utan om faktiska förbindelser, om att känna sin granne och vara tillsammans med sin familj. Det är en plikt, men det är också roligt. Det finns en risk att vi som bekymrar oss om gemenskapen i USA får rollen som fördömelsepredikanter. Åt din spenat! För hundra år sedan hade vi en kris i USA som liknar den vi har nu. En intressant social uppfinning då var scoutrörelsen. Den kombinerade ett antal i grund och botten goda dygder, även om en del ter sig ålderdomliga i dag, med roliga aktiviteter. Livet är helt enkelt mer tillfredsställande när man relaterar till andra människor.

Förvisso, man är mans gamman, som redan Eddan visste att berätta. Principiellt värjer sig Putnam mot att enrolleras för min värdekonserverativa sak, men genom sitt exempel – scouterna – ger han mig mer stöd än jag är riktigt bekväm med. Det är präktigt som kärnmjölk ur stänka, som Mark Twain formulerade det. Fast egentligen tycker jag att det är svårbegripligt att betoningen på dygder och disciplin fått en reaktionär aura. De kan förvisso ingå i sådana strömningar, men de är politiskt neutrala i den meningen att alla som vill förbättra sin ställning behöver dem. Det gäller de globaliserade eliter som vill hävda sig i konkurrensen såväl som de underklasser som vill utmana eller fånga in eliterna. Därför tror jag också att farhågan att socialt kapital-perspektivet leder bort uppmärksamheten från till exempel klasskillnader är ogrundad. Putnam menar själv att det är infallsvinklar som kompletterar varandra.

– I en artikel som kommer ut om en månad eller så diskuterar jag de dramatiskt växande klassklyftorna i USA. Den rasmässiga integrationen har ökat i USA de senaste femtio åren, men klassegregeringen och klassisoleringen växer dramatiskt. Vi måste inte välja mellan att oroa oss för socialt kapital och att oroa oss för jämlikhet, för det är samma problem. När klasskillnaderna i USA:s historia varit som minst har också det sociala kapitalet varit som störst. Låt mig ta ett specifikt exempel. Barn från den övre medelklassen är precis lika engagerade i det civila samhällets aktiviteter som de alltid varit. Men barn från de lägre klasserna slutar delta

i nätverksaktiviteter, inte därför att de är dåliga människor, utan för att det sociala och ekonomiska trycket på deras familjer tvingar bort dem.

DEN GRUNDLÄGGANDE fråga som följt, för att inte säga förföljt, Putnam sedan föreläsningen i Uppsala är om den kris han målar upp är en synvilla. Det kan ju tänkas att det sociala kapitalet liksom det finansiella har sprängt tidigare ramar och blivit rörligare och att vi därför återfinner det i nya former. Kommer någon ihåg alla föreställningar om att internet skulle lägga grunden till en ny global gemenskap? En del spam har väl snöat över sådana visioner de senaste åren, men det finns studier som tyder på att nätet kan få det sociala kapitalet att växa. Avgörande för hur man förstår Putnams resonemang är i vilken utsträckning han ser det sociala kapitalet som bundet till täta och lokala gemenskaper eller om det också kan växa i andra typer av nätverk. Påtagligt i till exempel *Better Together* är den stora betydelse han tillmäter det fysiska mötet ansikte mot ansikte. Det får mig att ana att han egentligen anser att socialt kapital kan finnas i olika valutor och att de med riktigt hög kurs bygger på fysisk närhet. Men han utesluter inte att socialt kapital befrämjas av internet, förutsatt att relationerna inte är anonyma, och att det också kan frodas i mer distanserade relationer.

– Jag menar inte att man bara kan hitta socialt kapital i en by eller så. Genom mina gamla vänner i Sverige har jag tillgång till andra människor här och det är socialt kapital. Naturligtvis kan socialt kapital finnas utan att man möts ansikte mot ansikte. Att jag betonar det fysiska mötet beror på att det är viktigt för att man skall kunna hålla människor ansvariga.

Av alla invändningar mot Putnam av slaget "han har glömt det eller det när han säger att det sociala kapitalet minskar" förefaller de som gäller arbetslivet ha störst tyngd. Får vi inte genom det tillgång till mer socialt kapital och ökar det inte generellt genom att både män och kvinnor lönearbetar? Mycket tyder ju på att relationerna i arbetslivet ändrar karaktär. Formella hierarkier ersätts av flexibla nätverk och vi tycks förvänta oss alltmer av arbetet känslomässigt och socialt. Den norske antropologen Tian Sørhaug hävdade i *Axess* 1/05 att skillnaden mellan arbete och privatliv kollapsat och att man till och med kan tala om en arbetsplatsens erotisering. Vi är inte längre nöjda med försörjning, vi väntar oss emotionell tillfredsställelse. Är det till arbetsplatsen det sociala kapitalet har flyttat sedan det lämnade det traditionella föreningslivet? I denna fråga intar Putnam en avvaktande hållning.

– Jag håller med om att arbetsplatsen är en mycket viktig knutpunkt i våra liv. Just nu håller vi på med en stor studie i USA om arbetsplatsen och socialt kapital. Vi söker aktivt efter socialt kapital på arbetsplatsen, sätt på vilka man kan få emotionellt stöd från sina arbetskamrater som man inte längre får från sina grannar och så vidare. Jag tror definitivt att en lösning på det krympande sociala kapitalet måste innefatta arbetsplatserna. Men frågar du om jag tror att fördelarna med att ha vänner på jobbet – om vi nu har fler vänner på jobbet, det är inte empiriskt klarlagt – kompenserar för minskningen av socialt kapital på andra områden, är svaret nej. Det är ytterligare en sak som man måste beakta: det finns stora klasskillnader. De som säger till mig att de har massor av socialt kapital på jobbet är akademiker som

lever ett privilegierat liv. Men biträdena på WalMart, som det finns många fler av än professorer, får inte sin känslomässiga tillfredsställelse på arbetsplatsen.

EN ANNAN INVÄNDNING mot Putnam är att hans tes om det krympande sociala kapitalet kanske gäller för USA men inte för Europa. Redan Tocqueville noterade den enorma betydelse som frivilliga sammanslutningar hade i USA, vilket kan tyda på att Amerika representerar en särväg. Att det finns grundläggande skillnader framgår inte minst av religionens olika ställning på kontinenterna. Europa tycks bekräfta hypotesen att modernisering och sekularisering hör ihop, medan USA inte gör det. En annan skillnad är ju de europeiska välfärdsstaterna, som sannolikt påverkar bildandet av socialt kapital, även om det råder delade meningar om hur – en del säger att de hämmar det, andra att de stärker det. Bo Rothstein har till exempel hävdad – i *Sociala fallor och tillitens problem* (2003) – att åtskilliga av de tendenser som Putnam finner i det amerikanska samhället inte gäller för Sverige.

– Jag vet inte om det sociala kapitalets nedgång gäller för Europa, säger Putnam. En del trender är säkert gemensamma. Det gäller nedgången för politiskt engagemang och fackföreningsanslutning. Det har funnits en hel del debatt mellan europeiska forskare som säger att det inte händer här, fast många politiker jag talar med säger att det gör det visst. Jag har inte själv gjort undersökningar i Europa så jag vet inte. Vi får se...

– Men man bör komma ihåg att amerikanerna historiskt sett varit tvungna att mer målmedvetet bygga socialt kapital, eftersom vi är en nation av immigranter. Vi har inte kunnat arva vårt sociala kapital och måste därför tänka mer på att skapa förbindelser. Eftersom USA har varit en nation med mycket olika immigranter har vi varit tvungna att fundera över hur man bygger överbyggande socialt kapital, det vill säga skapar band mellan människor som är olika. Det har européerna i allmänhet inte behövt tänka på tills helt nyligen. Friedrich Engels sade att orsaken till att det var omöjligt att bilda ett socialistiskt parti i USA var att vi är en nation av immigranter. Det är svårare att skapa klassbaserad lojalitet i samhällen med många nationaliteter. Det är inte en tillfällighet att de skandinaviska välfärdsstaterna uppstod i länder som har varit extremt homogena.

– Många inslag i det amerikanska samhället som förefaller besynnerliga för européer blir förklarliga om man beaktar att vi är en nation som var tvungen att uppfinna sin identitet. Jag vet att vår dyrkan av fanan ter sig bisarr för européer, men den föddes inte 1776, utan för

hundra år sedan, under den sista stora immigrationsvågen. Då behövde vi skapa en nationell identitet som inte bara grundade sig på vita, anglosaxiska protestanter. Vi var tvungna att tillverka en identitet, en politisk nationell identitet, grundad på gemensamma politiska värden – konstitutionen, flaggan och så vidare. Vi fick lov att använda metoder som européerna inte behövde. Fast jag tror att Europa kommer att bli mer likt USA. Nu är Europa, inte minst Skandinavien, inbegripet i ett intressant och oundvikligt experiment. Den säkraste förutsägelse man kan göra om moderna samhällen är att de kommer att bli mer etniskt differentierade. Europa måste lära sig att skapa nationella identiteter som inte bygger på blod.

Kanske måste Europa också lära sig att etnisk mångfald inte är komplikationsfri? Putnam har på senare tid väckt uppmärksamhet genom att redovisa forskning som tyder på att etnisk mångfald inte befrämjar socialt kapital. I diversifierade miljöer litat människor mindre på varandra, både inom och utom den egna gruppen.

– Växande etnisk mångfald är oundviklig och hälsosam. Jag stödjer immigration och i Sverige skulle jag vara för mer invandring. Men jag tror också att större etnisk differentiering, i varje fall på kort sikt, skapar social isolering. Då menar jag inte enbart konflikter mellan majoritet och minoritet. Det får människor att bli inåtvända, att dra sig in i sitt skal som en sköldpadda. Därför måste vi tänka på att bygga överbyggande socialt kapital, min term för att skapa förbindelser som överbryggar skillnader så att vi kan utveckla en mer utvidgad vi-känsla. Här har Amerika en fördel framför Europa, för vi gick igenom en liknande situation för hundra år sedan, när många immigranter av skilda etniciteter anlände. Min hustru och jag har ett par som är nära vänner, hon är irländsk katolik och han italiensk katolik. När de gifte sig för fyrtio år sedan kallades det för ett *mixed marriage*. Skulle man säga det i dag skulle folk skratta, vi ser inte längre de skillnaderna.

VI FÅR SE, SÄGER PUTNAM, om likheterna mellan USA och Europa. Jag vill uppfatta det som att det inte enbart handlar om forskningens utveckling utan också om samhällets. För Europa håller på att bli alltmer likt USA på en rad sätt. Våra välfärdsstater kommer sannolikt inte att kunna upprätthållas och vi står inför en liknande uppgift som USA har gjort och gör när det gäller att integrera människor med vitt skilda bakgrunder. Kan man bli svensk på annan grundval än blod? Hela Europa måste fundera över hur man skapar nationer som inte är etniskt homogena. Det amerikanska exemplet, att man formulerar en nationell identitet som är relaterad till politiska principer, en medborgarnationalism, är ett av de starkaste alternativen. Så länge EU hade medvind kunde man anta att detta problem skulle innefattas i det större problemet att få de olika nationaliteterna inom unionen att känna sig som européer. Jag skriver detta just som Frankrike har sagt nej till konstitutionen. Det är inte bara detta som får mig att tro att identitetsproblemet hur som helst måste lösas inom ramen för nationalstaterna. Nej, det är ett symptom på att våra centrala politiska processer fortfarande utspelar sig inom nationen. Putnams optimistiska budskap är att man faktiskt kan skapa en demokratisk, nationell identitet. Och kanske är det just en utmaning av det slaget som kan få oss att mobilisera och skapa socialt kapital. ■

"Naturligtvis kan socialt kapital finnas utan att man möts ansikte mot ansikte. Att jag betonar det fysiska mötet beror på att det är viktigt för att man skall kunna hålla människor ansvariga."

Socialt kapital handlar om relationer och för Putnam är det främst ett konkret fenomen.

Det sociala kapitalet finns i flera valutor

ESSÄ/ Expansivt begrepp. Begreppet socialt kapital har snabbt fått en central ställning inom debatt och vetenskap. Många menar att det sociala kapitalet håller på att krympa. Men begreppet används slarvigt och definieras sällan. Man skiljer inte mellan den traditionella bygemenskapens delaktighet i allas sociala kapital och den moderna nätverkande människans blotta tillgång till det. Tar man hänsyn till detta visar det sig att det sociala kapitalet tvärtom ökar i dag.

Under de senaste årtiondena har idén om socialt kapital blivit ett nästan ofrånkomligt inslag i sociologins och statsvetenskapens vokabulär. Termen används ofta på ett slarvigt och förvirrande sätt, men kärninnebörden tycks vara att sociala organisationer och nätverk sätter oss i stånd att utföra en mängd saker och att de därför är ett slags kapital som vi kan utnyttja för att bli mer produktiva eller effektiva.¹ Det är således, åtminstone i litet friare bemärkelse, jämförbart med andra former av kapital, som finanskapital, materiellt kapital eller humankapital, som alla gör det möjligt för oss att utföra en rad ting som annars vore betydligt svårare eller rentav omöjliga.

Det är inte orimligt att hävda att idén om socialt kapital, om än inte denna specifika term, återfinns i sociologins själva kärna, i verk av sociologer som Alexis de Tocqueville, Karl Marx, Émile Durkheim och många andra. Idén om intressegrupper – från James Madisons resonemang om fraktioner i hans berömda essä "The Federalist No. 10" (1787) till Arthur Bentleys och David Trumans teorier om pluralistisk gruppbyggande och inflytande² – uppfattas ibland som om den avsåg socialt kapital. Men sedan termen slog igenom hotar tanken om socialt kapital att sluka större delen av ämnena sociologi och statsvetenskap. Från att år 1991 bara ha förekommit i två tidskriftsartiklar³ kan man i dag finna termen på mer än en miljon webbsidor.⁴ Som en jämförelse kan nämnas att termen representativ demokrati bara förekommer på en fjärdedel så många.⁵ Litteraturen om socialt kapital har vuxit så lavinartat att det finns föga hopp om att kunna överblicka eller sammanfatta den.

Första gången termen socialt kapital användes var av allt att döma i en bok utgiven 1916 av Lyda Hanifan som behandlade grannsamverkan för skoltillsyn.⁶ Sedermera togs den till heders igen i böcker av urbanteoretikern Jane Jacobs och ekonomen Glenn Loury.⁷ Jacobs driver tesen att det sociala kapital som finns i nätverket av sociala relationer i en stadsdel eller ett kvarter är det som får stadsmiljöns vardagsliv att fungera. Loury använder skillnader i socialt kapital för att förklara de skillnader i framgång inom utbildningsväsendet som kvarstår efter att man genom kvoter och annat utjämnat förutsättningarna.

Enligt en standarddefinition är socialt kapital "de inslag i samhällsorganisationen, som exempelvis tillit, normer och nätverk, som kan förbättra effektiviteten i samhället genom att underlätta samordnat handlande".⁸ James Coleman har haft ett stort inflytande genom sin syn på dessa inslag som systematiskt relaterade genom sina kausala funktioner:

Socialt kapital definieras av dess funktion. Det är inte en enskild storhet utan en mångfald storheter med två gemensamma element: de består samtliga av någon aspekt av sociala strukturer och de underlättar vissa handlingar som aktörerna – både indivi-

Av
Russell Hardin
Professor
i statsvetenskap

Översättning från
engelska av
Olov Hyllienmark

der och företagsaktörer – företar inom strukturen. I likhet med andra slag av kapital och humankapital är socialt kapital inte helt utbytligt utan kan vara begränsat till vissa verksamheter. En viss form av socialt kapital som är till nytta för och underlättar vissa handlingar kan vara värdelöst eller rentav till skada för andra.⁹

När Coleman tillämpar begreppet avser han strukturer på lägre nivå i fortlöpande relationer, familj, arbetsgrupper etcetera.¹⁰ Dessa strukturer möjliggör för oss som individer eller företagsaktörer att utföra en mängd saker, bland annat att samarbeta framgångsrikt med varandra på en rad olika sätt. De sätter oss ofta i stånd att lita på varandra genom att de skyddar våra relationer från missbruk. Som Coleman säger tar socialt kapital gestalt i relationer mellan individer.¹¹ På samma sätt som tillit är socialt kapital *relationellt* och det är relationerna och inte bara individerna vi måste förstå.

Skribenter som på senare tid använt sig av termen har i regel inte definierat den särskilt ingående utan snarare anfört exempel eller kommit med tämligen generella karaktäristiker. John Brehm och Wendy Rahn definierar socialt kapital som det nät av samarbetsrelationer mellan medborgare vilka underlättar lösningen på kollektiva handlingsproblem.¹² Francis Fukuyama ger en ännu vagare definition: "Människors förmåga att samarbeta för gemensamma syften i grupper och organisationer".¹³

Vissa skribenter perverterar begreppet och använder socialt kapital normativt vilket ju strider mot Humes sats att vi inte kan härleda en bör-utsaga ur en är-utsaga. Samhällsvetenskapliga termer som tillit, normer och socialt kapital har inget inneboende normativt värde. De kan allihop möjliggöra för oss att utföra både gräsli och goda saker.¹⁴ Om socialt kapital är gott i sig måste det vara fel att påstå att socialt kapital gör det möjligt för en rasistisk organisation som Ku Klux Klan att ställa till med jävelskap. Trots det kan en Ku Klux Klan-medlem faktiskt använda samma sociala kapital för att hjälpa en familjemedlem att få passande läkarvård eller ett barn att bli rättvist behandlat i skolan. Det är mycket mer givande att göra socialt kapital till en strikt analytisk och deskriptiv kategori och lämna frågan öppen om någon aspekt av detta kapital kan användas för goda eller skadliga syften.

Andra forskare gör socialt kapital till ett attribut hos individen i någon mening, så att det går att säga att en person *har* socialt kapital, på samma sätt som man kan ha finanskapital. Åter andra ser det som ett attribut hos sociala nätverk och organisationer, så att det går att säga att socialt kapital är tillgängligt för människor. Det senare är förmodligen den vanligaste användningen i resonemang som relativt sammanhållet fokuserar på en enda allmän begreppsanvändning av socialt kapital, och det är den som de följande resonemangen utgår ifrån.

Det vore egendomligt att anta att det finns en platonsk det sociala kapitalets sanna idé, men mångfalden definitioner av begreppet i litteraturen återspeglar delvis den mängd tillämp-

ningar som det kan ha när man skall förklara olika saker. De enda begrepp och begreppsdefinitioner som är värda något i detta sammanhang är de som bidrar till att förklara och förstå betydelsefulla sociala fenomen. Socialt kapital är till synes intressant för att det sätter oss i stånd att uppnå olika mål. Det kan ha bieffekter som gör det ännu mer betydelsefullt. I litteraturen om en förmodad tillbakagång för tillit och socialt kapital i USA och kanske några andra högt utvecklade industriländer, däribland Kanada, Sverige och Storbritannien, förutsätts ibland att en av det sociala kapitalets bieffekter är större lyhördhet hos myndigheter. Ett krympande socialt kapital skulle således innebära minskad lyhördhet.¹⁵

MÅNGA VÄXELSPEL MÄNNISKOR emellan antar en form där A på något vis förmår B att motivera C att utföra något som A önskar få gjort. Enligt denna formel kan C vara en annan individ eller en institution av något slag, exempelvis en myndighet. Om det är fråga om en individ kan C vara medlem i en organisation eller ett nätverk bestående av personer med förmåga att påverka huruvida vissa saker ska ske. Notera att A kan vara medlem i samma nätverk eller ha tillgång till det genom någon annans förmedling. Skillnaden utgör två skilda former av socialt kapital. I den ena formen är man del av det sociala kapitalet och i den andra har man enbart tillgång till det. Denna skillnad mellan individer som har tillgång till socialt kapital och grupper som verkligen har socialt kapital brukar sällan uppmärksammas. James Coleman gör en åtskillnad (även om han stundtals bortser från den) och anför exempel på grupper som har ett socialt kapital vilket sätter dem i stånd att handla kollektivt.¹⁶

Ponera ett sammanhang där dessa båda former av ett nätverkskapital skiljer sig åt. Om du är medlem i Hem&skola-föreningen vid ditt barns skola kan du gå direkt via det nätverk som de andra medlemmarna utgör för att värna ditt barns intressen. Andra föräldrar som inte är med i Hem&skola-föreningen kan kanske höra av sig till någon av medlemmarna i en fråga som har med deras barn att göra, eller så kan de höra av sig till lärarna eller skolledningen. Initiativet från en utomstående kan som regel tänkas vara

Föreningsliv. Denna form av socialt kapital förefaller minska.

Foto: Tomas Bergman/
Pressens Bild

mindre framgångsrikt än det som kommer från någon inom det befintliga nätverket. I så fall kan vi hävda att det är mer verkningfullt att vara med i nätverket än att bara ha tillgång till det. De som faktiskt är med i nätverket känner fler andra medlemmar som de kan ha utvecklat en förhållandevis nära relation till. Den utomstående kan tänkas behöva kontakta någon inom nätverket på ett mer eller mindre formellt sätt, snarare än som en verklig vän.

Fukuyama, Putnam och många andra ser tillit som en betydande kategori eller beståndsdel i interpersonellt eller socialt kapital, tillsammans med en rad icke-relaterade saker – organisationer, nätverk, släkter, ett gemensamt språk, normer som exempelvis ömsesidighet etcetera.¹⁷ I sådana påståenden döljer sig sannolikt en viss begreppsmässig förvirring, eftersom det verkliga interpersonella kapitalet, ifall det finns något sådant när det handlar om tillit, består av de saker som gör människor kapabla att förnuftsmässigt hysa tillit, inte av tilliten i sig. Att vi lyckas med att lära våra barn att vara pålitliga, att vi utformar institutioner på ett sådant sätt att det ger fördelar att vara pålitlig och att vi har beständiga relationsnätverk ger oss en grund för att lita på människor i ett flertal sammanhang. De beständiga nätverken är en del av vårt sociala kapital. Låt oss gå in mer i detalj på detta, även om litteraturen om tillit – vad det är och hur den fungerar – är alltför stor för att kunna behandlas ingående här.¹⁸

I ett beständigt (mer eller mindre återkommande) utbytesförhållande kan jag lita på dig i bemärkelsen att jag kan förvänta mig att det ligger i ditt intresse att ta hänsyn till mitt intresse. Denna modell för tillit, såsom infattad i det intresse som föremålet för tilliten måste infria, erbjuder förklaringar till en rad företeelser som rör vad som synes vara tillit och pålitlighet. I synnerhet passar den på ett slående sätt med mönstret hos de flesta som vi litar på, som är de personer vi har en särskilt givande och beständig utbytesrelation med. Om tilliten grundar sig på en givande och beständig relation, har den vi litar på ett rejält incitament att vara pålitlig för att relationen skall finnas kvar.¹⁹ Men i så fall är det inte tilliten utan snarare den beständiga relationen (vilken möj-

liggörs tillit genom att uppmuntra pålitlighet) som utgör vårt interpersonella kapital. Det är den relationen som gör det möjligt för oss att hysa tillit och för den andre att lita på oss. Det är givetvis viktigt för oss att andra kan lita på oss, för då kommer andra att vilja inbjuda oss att sluta samarbetsöverenskommelser med dem.

Det hävdas ofta att tillit inte passar in i modellen om det infattade intresset på grund av att tillit till sin natur är normativ. Det står emellertid klart att det inte kan vara en rimlig norm att endast hysa tillit, eftersom alltför många människor är ytterst opålitliga. Däremot skulle det kunna vara en norm att vara pålitlig. Om så är fallet skulle samarbetsprojekt lättare frodas eftersom pålitlighet skulle ge upphov till tillit. Att du är pålitlig ger mig incitament att lita på dig i ett visst sammanhang där detta kan leda till ett samarbete som är gynnsamt för mig.²⁰ Pålitlighet kan således utgöra en del av det interpersonella kapitalet, men då inte i första hand för den pålitliga personen utan för andra, som genom detta kapital sätts i stånd att göra saker.

Tillit som är förhållandevis blind, snarare än grundad på det incitament som en beständig relation ger eller på den normativa pålitligheten hos den andre, skulle även sätta andra i stånd att göra saker. Men den skulle också göra dem kapabla att dra ensidig fördel av den som hyser tillit i god tro. Av detta kan man sluta sig till att tillit i en stor del av den litteratur som behandlar ämnet i bästa fall täcker det begreppsliga området pålitlighet.²¹

Om socialt kapital antar formen av individer som har tillgång till detsamma, kan tillit spela en mindre inledande roll men måste inte göra det. Om en viss förmedlare (B) litar på att du (A) i någon mån kommer att gengälda en tjänst, så kan B bevakas att försöka motivera en lämplig C att agera å dina vägnar. Men förmedlaren kan göra det även utan tillit, eftersom A och B helt enkelt kan inleda ett utbyte där A betalar B för hans ansträngningar att motivera utföraren (C).²² Med ett krasst men vanligt exempel inom amerikansk politik: du skänker pengar till B:s kampanj för att bli vald till ett politiskt ämbete och B ser till att myndigheten C utför det du vill. Med andra ord möjliggör socialt kapital för oss att få saker gjorda även av människor som vi inte har någon påtaglig tillitsrelation till – eller som vi inte ens måste känna. Det är i regel därför vi vill ha tillgång till socialt kapital. För att sammanfatta: även om tillit kan vara betydelsefullt i vissa lägen där man gör anspråk på socialt kapital, består inte socialt kapital av tillit.

En stor mängd samhällsinrättningar, bland annat institutioner, normer etcetera, sätter oss i stånd att samarbeta även när det inte finns någon tillit.²³ Detta är i många sammanhang det sociala kapitalets främsta värde: att det kan ersätta tillitsrelationer. För dem som ingår i ett nätverk kan det befintliga nätverkskapitalet vara beroende av tillit i bemärkelsen infattat intresse av ett fortgående växelspel och påverkan på en persons anseende. Men man skulle också kunna mobilisera ett nätverk som man inte är regelbundet deltagare i och utnyttja nätverket för att främja egna syften. *Man är i det förra fallet del av det sociala kapitalet, men har i det senare fallet endast tillgång till det.*²⁴

NÄR ALEXIS DE TOCQUEVILLE var ute på sin nio månader långa resa genom Förenta staterna 1831–32 iakttog han en hisnande mängd grupper av allehanda slag som spontanorganiserade sig för otaliga ändamål.²⁵ Han noterade att det inte fanns någonting jämförbart i Europa. Han betraktade denna verksamhet som utgick från grupper som både grunden för och resultatet av en folklig demokrati, där det rådde jämlikhet i fråga om politiskt deltagande utan hänsyn till status. (USA hade vid det här laget allmän rösträtt för vita män.) Det var ett laboratorium för att lära sig demokrati, en företeelse som man kunde anta skulle försvinna om inte laboratoriet längre fanns. Hans iakttagelse har på senare tid omvandlats till tesen att grupper av detta slag utgör en form av socialt kapital som demokratin och myndigheterna kan dra nytta av. Enligt somliga håller omfattningen av detta kapital för närvarande på att krympa, varför demokratin och den myndighetsutövning som utgår från folket är i fara. Det finns en viss amerikansk närsynhet i denna slutsats, eftersom de flesta europeiska

Yrkesliv. Kanske är det hit som det sociala kapitalet har flyttat.

Foto: Joakim Karlsson/Pressens Bild

demokratier tycks fungera ganska bra utan någon betydande tradition av gruppverksamhet. Men vi kan ändå dra slutsatsen att det som tycks vara krympande tillit till – eller hellre förtroende för – myndigheter, vilket återspeglas av olika undersökningar, på något vis handlar om en korrelerad eller rentav kausal tillbakagång för socialt kapital.

Om socialt kapital av en viss sort enbart finns hos vissa grupper borde inte en sådan generell tillbakagång medföra likadana effekter på alla medborgare i deras ansträngningar att påverka myndigheterna. Tillgång till politiskt användbart socialt kapital måste fördelas på en mängd olika sätt, inte bara på ett enda. Man kan därför anta att tesen om det krympande sociala kapitalet borde ha tämligen specifika implikationer för vissa medborgare eller grupper som gynnas eller missgynnas av förändringarna.

Empiriskt sett vilar tesen om det krympande sociala kapitalet tungt på antagandet att socialt kapital till en avgörande del består av tillit. På grund av en märkligt efterhängsen missuppfattning om vad det handlar om finns det få om några data som direkt rör pålitlighet. Så gott som alla undersökningsdata rör svar på frågor om tillit. Det vi är intresserade av är emellertid tillit som med urskillning riktas mot dem som är pålitliga. Man bör kunna anta att ingen förutsätter att krympande tillit är någonting dåligt om även pålitligheten minskar. Denna slutsats tar delvis udden av det påstått normativa i nyare kritiska analyser, eftersom det knappast kan komma som en nyhet att pålitlighet är något positivt. Forskarna borde därför i sina undersökningar rikta in sig på att kartlägga *krympande pålitlighet* snarare än den krympande tillit som är dess följd.

Notera slutligen att investeringar i nätverkskapital via deltagande i socialt inriktade organisationer – sådana som har förhållandevis sociala eller kollektiva syften – kan trängas undan av mer kalkylerade investeringar i nätverk för personlig vinning. Faktum är att de som siktar på en politisk karriär skulle kunna delta i socialt inriktade organisationer för att personligen dra fördel av nätverkskontakterna och det anseende som de kan vinna genom att engagera sig i en verksamhet av detta slag. Det kan alltså vara så att det inte föreligger någon generell tillbakagång för nätverkskapital, som Putnam antar, utan en tillbakagång för *vissa former* av nätverkskapital när människor väljer att byta och investera i andra former. Orsaken till detta kan helt enkelt vara att människors mål har förändrats. Det vore därför fel att utan vidare dra slutsatsen att tillbakagången för nätverkskapital i socialt inriktade organisationer *leder till* förändrade syften.

Så vad kan sägas om det aningen avvikande fallet Nordamerika, där det sociala kapitalet som finns implicit i spontant uppkomna grupporganisationer påstås ha varit på stark tillbakagång under cirka tre decennier? Om detta innebär ett problem, är det för att vi kommer att ha färre organisationer att använda oss av för politiska och andra ändamål eller för att organisationerna i fråga kommer att producera mindre humankapital som skulle kunna behövas inom staten, förvaltningen eller ekonomin. Dessa båda effekter behöver inte bägge vara av betydelse. En av de sannolika förklaringarna till tillbakagången för frivilliggrupperingar är att äktenskap där båda parter arbetar reducerar mängden tid att disponera för deltagande i sådana grupper. Men att båda parter i ett äktenskap arbetar kan betyda att båda får stora möjligheter att lära sig leda människor och rentav organisera dem för gemensamma initiativ. På det viset kan tillbakagången för möjligheterna att utveckla den sortens humankapital via deltagande i frivilliga, socialt inriktade grupper uppvägas – eller rentav mer än bara uppvägas – av möjligheterna att lära sig saker i sitt yrkesliv. Om så är fallet, består den huvudsakliga förlusten av ett minskande organisationskapital i försämrad tillgång till sociala organisationer som kan användas för våra vidare syften, politiska eller andra.²⁶

Kort sagt vill vi få reda på två helt olika saker om det som ser ut att vara ett krympande organisationskapital i Nordamerika. Gör det oss mindre kapabla politiskt att vi har minskad tillgång till frivilliga och sociala organisationer som skulle kunna användas för att främja våra politiska mål? Och gör vårt minskande del-

tagande i sådana organisationer oss mindre kapabla som individer? Intressant nog tycks det i den första frågan som om två helt olika saker står på spel i två helt olika slags organisationer, i vilka deltagandet tycks vara på tillbakagång. Frivilliga politiska organisationer, som exempelvis bostadsområdesbaserade påtryckningsgrupper, tycks vara mycket mer benägna att hjälpa oss att uppnå politiska mål än sociala organisationer som sångkörer eller bowlingklubbar. Trots det tycks undersökningsdata om dessa två omfattande slag av grupperingar vara tämligen likartade.²⁷ Förklaringen till tillbakagången har därför uppenbarligen mycket mindre att göra med vad de har för ändamål än med slaget av deltagande i dem. Vi håller inte på att överge politiska organisationer specifikt utan frivilligorganisationer i allmänhet.

EN RAD REGERINGAR och en rad andra institutionsförvaltare har försökt blockera utvecklingen av eller krossa och utplåna socialt kapital av olika slag. Men socialt kapital är ett medel, inte ett mål, och målen som det kan användas till kan vara högst föränderliga. Blockerar man användningen på en arena så kan det fortfarande användas på andra. Till exempel gav sig Kinas regering år 1989 på användningen av socialt kapital för demokratisering genom att helt enkelt utplåna demokratiörelsen. Denna rörelse var en manifestation av ett växande socialt kapital och den bidrog förmodligen också till att detta kapital, liksom humankapital för organisationsmässiga färdigheter, fortsatte att utvecklas. Kinas regimföreträdare tycks implicit erkänna att socialt kapital bland annat är ett medel för att förverkliga mycket viktiga ting som regimen vill uppnå, i synnerhet ekonomisk utveckling. Av den anledningen fortsatte den stora mobiliseringen av utbildade yngre människor efter det att demokratiörelsen hade krossats, men den vreds i riktning mot ekonomiskt entreprenörskap i gigantisk omfattning.

De arabiska staterna har under diverse socialt och ekonomiskt inkompetenta diktatorer försökt bekämpa det sociala kapitalet i sig. Skillnaden är slående. Den arabiska reaktionen har som regel varit att lägga en död hand över all verksamhet, med följd att en rad av världens potentiellt rikaste länder har fått lida av en nära-på fastfrusen ekonomi, medan en stor del av resten av världen har utvecklats mer eller mindre kontinuerligt och i många fall i väldiga skutt, sedan den döda hand som den centrala kontrollen över ekonomierna utgjorde har lyfts bort.

Många av arabländernas ledare har kommit till makten genom intriger och konplotter vilket gjort att de lärt sig fel läxa, nämligen att det är farligt för regimen att låta folk organisera sig. Dessa ledare har praktiserat en inhemsk version av britternas indiska härskare och söndra-princip: kolonialherrarna använde sig av muslimer i en del av subkontinenten för att styra över hinduiska områden i andra delar och tvärtom. På liknande sätt har Muammar Khadafi, ända från början av sitt styre över Libyen, oavbrutet förflyttat folk från post till post och ritat om administrativa gränser. I själva verket har han blockerat utvecklingen av nätverk och organisationskapital – socialt kapital – som skulle ha kunnat vara till nytta för en lång rad positiva ändamål, och även för att organisera en opposition mot Khadafis regim.

Arabstaterna är en modern variant av en lång rad traditionella former av rovstyre. Klassiska kinesiska, ottomanska och en lång rad andra imperiers härskare använde sin makt för att utvinna de resurser som behövdes för att bibehålla sin makt och sin egen nivå av lyxkonsumtion. Många av arabledarna har inte behövt utvinna resurserna ur ländernas egen befolkning – till exempel genom penning- eller naturaskatter – eftersom de helt enkelt kunnat hävda äganderätten till oljefälten. Följden har blivit att de diverse Khadaffierna har fått resurser att behålla ett militärt grepp om sina befolkningar och, i några få fall, har använt oljeinkomsterna till att utbilda och bygga bostäder åt befolkningen. Den saudiska regimen har använt en oroväckande stor del av sina oljeförbehålligheter till att underhålla ett stort antal prinsar, som inte har någon annan social funktion än att konsumera samhällets överskott genom privat förströelse. En för maktbarnen skenbar fördel av denna politik är att de potentiella inre konkurrenterna om makten görs relativt inkapabla att ens organisera sig. Deras inriktning på konsumtion och brist på varje slags organisationsrelaterad eller funktionell roll förhindrar dem att utveckla ett eget socialt kapital. En ottomansk härskare kunde låta strypa sina söner. De saudiska maktbarnen låter sina otaliga söner och sonsöner strypa sig själva.

**Arabstaterna
är en modern
variant av
en lång rad
traditionella
former av
rovstyre.**

Forts. nästa sida

Fotnoter:

1 Gary Becker definierar socialt kapital som en utvidgning av individens bruksfunktion. Enligt den synen bidrar en persons sociala kapital till hennes förmåga att göra vissa erfarenheter användbara. Se Gary Becker, *Accounting for Tastes*, Cambridge, Massachusetts 1996 och Russell Hardin, "Social Capital", i James Alt et al. (red.), *Competition and Cooperation: Conversations with Nobelists about Economics and Political Science*, New York 1999, s. 170–189.

2 Arthur F. Bentley, *The Process of Government*, Chicago 1908; Alexander Hamilton et al., *The Federalist Papers*, Indianapolis 2001 (1787); David B. Truman, *The Governmental Process: Political Interests and Public Opinion*, New York 1971 (1954).

3 Elinor Ostrom och T. K. Ahn (red.), *Foundations of Social Capital*, Cheltenham 2003.

4 Enligt Google förekom termen på 1360 000 webbplatser den 15 mars 2005. Många av träffarna rör definitioner av socialt kapital som avviker från den som här behandlas, men många av dem tycks också röra just detta. En hel del träffar är av allt att döma dubletter.

5 Enligt Google var antalet 292 000.

6 Lyda J. Hanifan, "The Rural School Community Center", *Annals of the American Academy of Political and Social Science* 67 (1916), s. 130–138.

7 Jane Jacobs, *Den amerikanska storstadens liv och förfall*, övers. Charlotte Hjukström, Göteborg 2005; Glenn C. Loury, "A Dynamic Theory of Racial Income Differences", i P. A. Wallace et al. (red.), *Women, Minorities, and Employment Discrimination*, Lexington 1977. En värdefull antologi är den redan nämnda Elinor Ostrom och T. K. Ahn. (red.) *Foundations of Social Capital*.

8 Robert D. Putnam, *Den fungerande demokratin: medborgarandans rötter i Italien*, övers. Margareta Eklöf, Stockholm 2003 (1996), s. 201. Citatet här något omformulerat. Ö. a.

9 James S. Coleman, "Social Capital in the Creation of Human Capital", *American Journal of Sociology* (Supplement) 94 (1988), s. 95–120, citat på s. 98; *Foundations of Social Theory*, Cambridge 1991, s. 302–304.

10 Ibid., s. 300–321, 361 ff. 590 ff. 595 f.

11 Ibid., s. 304.

12 John Brehm och Wendy Rahn, "Individual-Level Evidence for the Causes and Consequences of Social Capital", *American Journal of Political Science* 41 (1997) s. 999–1023, citat på s. 999.

13 Francis Fukuyama, *The Social Virtues and the Creation of Prosperity*, New York 1995, s. 10.

14 Alejandro Portes och Patricia Landolt, "The Downside of Social Capital", *The American Prospect* 26 (1996), s. 18–22.

15 Putnam, *Den fungerande demokratin: Tuning In. Tuning Out: The Strange Disappearance of Social Capital in America*, *Political Science and Politics* (1995), s. 664–683; "Bowling Alone: America's Declining Social Capital", *Journal of Democracy* 6 (1995), s. 65–78; *Den ensamma bowlaren: den amerikanska medborgarandans upplösning och förnyelse*, övers. Margareta Eklöf, Stockholm 2001.

16 Coleman, "Social Capital in the Creation of Human Capital", s. 100–102; *Foundations of Social Theory*, s. 302 ff.

17 Putnam, *Den ensamma bowlaren*; Brehm och Rahn, "Individual-Level Evidence for the Causes and Consequences of Social Capital".

18 Russell Hardin, *Trust and Trustworthiness*, New York 2002.

19 Detta incitament kan övertrumfas av andra överväganden med följd att även den bästa av tillitsrelationer kan spricka när insatserna blir höga.

20 Det är ett vida spritt påstående att tillit ger upphov till pålitlighet. Schotter och Sopher finner inget stöd i sina lekexperiment för att detta skulle vara sant, däremot finner de att pålitlighet (samarbetsvillighet när

man leker lekar) faktiskt ger upphov till tillit (eller samarbete). I alla händelser saknar påståendet att tillit ger upphov till pålitlighet generellt sett grund. De som hävdar detta brukar i regel mena att om man betar sig som om man hyste tillit får detta andra att bli pålitliga.

21 Se vidare Hardin, *Trust and Trustworthiness*, kapitel 2.

22 Detta resonemang bygger på Karen S. Cook, Russell Hardin och Margaret Levi, *Cooperation without Trust?*, New York 2005, kapitel 5.

23 Detta är den genomgående tesen i ibid.

24 Se vidare ibid.

25 Alexis de Tocqueville, *Om demokratin i Amerika*, övers. Ervin Rosenberg, Stockholm 1997.

26 Antagandet att produktionen av relevanta former av humankapital – former som skulle kunna vara särskilt viktiga i våra liv – i ökande grad tas om hand via våra yrkeslivserfarenheter i organisationer skulle kunna vara falsk. Det skulle kunna vara så att vi har ett ökande underskott, jämfört med tidigare generationer, när det gäller att utveckla den sortens politiskt relevant humankapital. Denna fråga kommer inte att vara lätt att besvara på empirisk väg.

27 Putnam, *Den ensamma bowlaren*.

28 Russell Hardin, *One for All: The Logic of Group Conflict*, Princeton 1995, s. 103, 106 f.; Ann C. Lin, *Reform in the Making: The Implementation of Social Policy in Prison*, Princeton 2000.

29 Karl Marx, *Louis Bonapartes adertonde brumaire*, Göteborg 1981 (1852). Se även Hardin, *One for All*, s. 39–42.

30 Joseph A. Schumpeter, *Schumpeter om skapande förstörelse och entreprenörskap*, övers. Margareta Eklöf och Gabriella Strandberg, Stockholm 2000.

31 Detta resonemang bygger på Cook, Hardin och Levi, *Cooperation without Trust?*

Khadaffis och den saudiska regimens metoder är extremt kostsamma för dessa länders ekonomier. Det viktiga när man vill blockera eller förstöra socialt kapital är att plocka bort människor ur olika nätverk där de har möjlighet att knyta an till andra och uppnå olika mål. Det är raka motsatsen till det som krävs för att bygga upp socialt kapital, även om uppbyggandet kan och oftast också sker spontant, utan någon medveten insats. Det är en smula egendomligt att utvecklingsorganisationer riktar in sig på en mer eller mindre direkt alstring av socialt kapital i tredjeverlden snarare än att utnyttja indirekta metoder, som kunde främja spontantillväxt av socialt kapital. Biståndsprojekt borde alstra sammanhang där spontanverksamhet kan ge avkastning och byggas upp till socialt kapital för mer generella användningsområden.

Amerikanska fängelser är organiserade på ett sätt som hindrar utvecklingen av nätverk inom fångpopulationen, framför allt i syfte att behålla kontrollen över fångarna medan de sitter inne. Effekten av denna inställning på lång sikt är att man blockerar utvecklingen av socialt och humant kapital, som skulle kunna komma fångarna till nytta efter fängelsevistelsen. På det viset krymper fängelseformen chanserna för före detta fångar att lyckas när de släpps.²⁸ Den krymper deras utveckling av humant och socialt kapital och främjar misstroende i allmänhet. Den ökar därför sannolikt återfallsfrekvensen.

Glöm inte Marx komparativa analys av tillvaron för lantarbetare och fabriksarbetare i mitten av artonhundratalet.²⁹ Den är en av de första detaljerade redogörelserna både för vilken roll socialt kapital spelar och för hur man misslyckas med att utveckla det. Det sociala kapital som utvecklats i fabriken möjliggjorde enligt Marx inte bara initiativ i arbetarnas intresse utan gav dem också

tillfällen att dagligen diskutera med varandra och komma underfund med vilka intressena var. Lantarbetarnas kaotiska organisation blockerade deras möjligheter att utveckla ett socialt kapital för politisk mobilisering i syfte att tillvarata deras egna intressen.

I många fall tycks det som om socialt kapital som främst blockerar förändring ger stöd åt det relevanta och rentav det önskvärda i det Joseph Schumpeter kallade skapande förstörelse.³⁰ Hans analys är i grund och botten en redogörelse för hur man blockerar socialt kapital och de begränsningar som det kan ge upphov till. Det är bara genom att slå sönder självhushållningsjordbruket och en rad andra ekonomiska organisationsformer som en ekonomi kan utvecklas till mera önskvärda stadier. Fastän Schumpeter inte betonar denna punkt leder förstörelse av institutioner och diverse ekonomiska organisationer till att karriärer ödeläggs och liv radikalt ändrar skepnad.

PÅSTÅENDET I EN RAD diskussioner på senare tid att det sociala kapitalet krymper i vissa högt utvecklade industrisamhällen måste som generell utsaga betraktas som felaktigt.³¹ *Individuell tillgång till socialt kapital i allmänhet tycks öka för många människor i moderna samhällen, inte minska.* Människor i utvecklade länder har många kontakter genom sin arbetsplats, sitt bostadsområde, sin släkt, före detta medstudenter och en lång rad andra grupper. Släkterna är kanske mindre i dag än förr, men andra grupper är outhärligt större. I det traditionella, lilla samhället var *alla del av allas sociala kapital*. I dagens utvecklade ekonomier bor nästan ingen i en by med ett begränsat antal kontakter. För oss tycks *individuell tillgång till socialt kapital* vara en viktigare förutsättning för alla de saker vi vill förverkliga på det personliga planet eller på familjenivå. ■

Nätverk och tillit är viktigt för hälsovårdens kvalitet

ESSÄ/ Socialt kapital och hälsa. Nätverk och tillit är betydelsefullt för tillgången till och kvaliteten på vård. Men socialt kapital har begränsad förmåga att överbrygga klyftorna i samhället och politiska insatser för att öka det kan komma att gynna de redan privilegierade. Det är inte, som många tror i dag, ett universalmedel för att komma till rätta med samhällets missförhållanden.

Sedan James Coleman, Robert Putnam med flera införde termen socialt kapital i samhällsvetenskapernas vokabulär har det blivit en dominerande term på många områden, från studiet av demokratiska institutioner till analyser av gemenskapers livsduglighet och deras roll för att skapa medborgare med medborgaranda. Det är troligen det mest citerade begreppet inom alla nuvarande samhällsvetenskaper. Det har, som Woolcock hävdar, "använts urskillningslöst, anpassats okritiskt och tillämpats utan precision".¹

Forskare och politiskt ansvariga har framhållit socialt kapital som ett potentiellt universalmedel för samhällets missför-

Av
Karen S. Cook
Professor
i sociologi

Irena
Stepanikova
Doktorand
i sociologi

Översättning
från engelska av
Henrik Celerander

hållanden. Om vi bara kunde öka det sociala kapitalet eller vända minskningen av socialt kapital så skulle våra samhällen vara starkare, brottsligheten skulle minska, fattigdomen lindras och vår hälsa förbättras. Statliga myndigheter och forskningsinsti-

tutioner i olika länder, däribland Kanada och Australien, har framfört tesen att socialt kapital har potentiella fördelar för hälsa, hälsofrämjande och hälsovård. Även internationella organisationer som Världsbanken har utforskat olika sätt på vilka socialt kapital påverkar hälsa, utbildning och ekonomisk utveckling.

Men den urskillningslösa användningen av termen socialt kapital som ett universalmedel kan få betydande negativa konsekvenser, särskilt om den begränsar den politiska debatten. En exklusiv inriktning på att bygga sociala relationer inom en gemenskap kan få politiskt ansvariga att ignorera djupt liggande orsaker till ojämlikhet i hälsa, inklusive ras- och klassskillnader. En del hälsoproblem beror på

fattigdom. Argumentet att man kan förbättra hälsotillståndet genom att öka tillgången till nätverk för socialt stöd och främja ett högt samhällsengagemang kan vara tilltalande för krafter som stöder en minimal stat och motsätter sig ansträngningar att erbjuda heltäckande sjukförsäkring eller full sysselsättning och en lön som går att leva på. Därför måste man närmare undersöka vilka effekter det sociala kapitalet faktiskt har på tydligt angivna områden. Hur användbart är begreppet för att förstå skillnader i hälsa, hälsovårdens kvalitet och tillgången till hälsovårdssystem? Vi begränsar oss här i stort sett till USA.

ÄVEN OM PUTNAM inte var den förste forskare som använde begreppet socialt kapital kom hans ursprungliga definition i stor utsträckning att användas i forskningens inledande skede. För Putnam omfattade socialt kapital "nätverk, normer och tillit".² För forskning och politiska överväganden kan sådana sammansatta begrepp ge upphov till svårigheter. Om socialt kapital inverkar positivt eller negativt på någon hälsoaspekt skulle det vara svårt att veta vilken aspekt av det som är involverad. Det skulle också vara svårt att veta vilka de politiska implikationerna av sådana resultat skulle vara, eftersom vi inte skulle veta exakt vad som var orsaken till dem. Är det normativa faktorer som får människor att lägga sig till med hälsosamma beteenden eller fullfölja en behandling? Är det socialt stöd från ett socialt nätverk eller informella sociala band som ger tillgång till hälsovård av högre kvalitet? Eller kan det vara tillit som får en person att söka vård från en viss producent eller klinik i rätt tid?

Vi kommer i denna essä att inskränka definitionen av socialt kapital till att betyda tillgång till resurser genom nätverksrelationer för individer, grupper eller sammanslutningar.³ Nätverken kan vara informella eller formella. De kan ha sitt ursprung i relationer med vänner, familjemedlemmar, vänner till vänner eller andra bekanta. De kan vara nätverk som bygger på arbetsgemenskap eller nätverk som bygger på andra källor till tillhörighet som bridgeklubbar, bowlinglag, körer, kyrkliga organisationer, anhörigföreningar eller idrottsföreningar.

Dessa nätverksrelationer kan erbjuda socialt och ekonomiskt stöd och ge tillgång till information, transport eller medicinsk rådgivning. En särskild fördel med nätverksrelationer är att de under vissa omständigheter kan utgöra en brygga över en kulturell, politisk eller social klyfta. Putnam menar att nätverksrelationer av denna typ erbjuder "överbryggande socialt kapital". Det är den sorts stöd man kan få (till exempel som offer för bröstcancer) genom att man presenteras för en kvinna, som man i annat fall aldrig skulle ha träffat, som också nyligen har drabbats av bröstcancer. Hon kan vara en vän till en vän från ett helt annat yrkesområde.

Även om tillit ibland har behandlats som en del av begreppet socialt kapital, vilket har lett till en viss förvirring, kom-

mer vi att behandla tillit som en särskild aspekt av sociala relationer som kan ge positiva sociala resultat (trots att dem vi litar på kanske inte förtjänar det eller under vissa omständigheter kan missbruka vår tillit). Tillit är vanligtvis viktigast i situationer i vilka den ena parten är mer sårbar än den andra eller där det finns risk för att den ena parten kan utnyttja den andra.

Den sorts tillit som spelar störst roll i sådana situationer är relationstillit – en parts tillit till en annan part som uppfattas som tillförlitlig. Vi bedömer tillförlitlighet på grundval av våra kunskaper om den andra parten och den partens engagemang för att ta våra intressen på största allvar.⁴ Om vi befinner oss i ett förhållande som troligen kommer att fortsätta kan vi anta att den andra parten inte kommer att utnyttja oss av fruktan för att förhållandet skall ta slut. Detta förutsätter naturligtvis att båda parter sätter värde på förhållandet och att det således är viktigt för båda parter.

En annan sorts tillit är den som i den samhällsvetenskapliga litteraturen kallas allmän eller social tillit. Toshio Yamagishi och Midori Yamagishi, till exempel, betraktar allmän tillit som en uppfattning som tar människors godhet för given genom att utgå från att man kan lita på dem.⁵ Det vanligaste sättet att mäta allmän tillit är att fråga människor om de anser att "man kan lita på de flesta människor". Detta slag av allmän social tillit är högre i USA och stora delar av Nord-europa, lägre i Japan, Kina och några av de sydeuropeiska länderna. Vi kommer inte att behandla detta slags tillit utan fokuserar på relationstillit.

DE NÄTVERK I VILKA individer är inbäddade fungerar som kanaler för flödet av information om hälsovård. Nätverk bidrar till att sprida kunskaper om hälsa och hälsovård, inklusive information om producenter, försäkringar, behandlingar, förebyggande vård och sätt att få tillgång till vård. Nätverk är särskilt effektiva på att tillhandahålla relevanta kunskaper när de inkluderar individer med specialkunskaper (till exempel socialarbetare) eller band till lokala organisationer som kan tillhandahålla specialkunskaper (till exempel lokala servicecentrum).

Nätverk kan även ge information om komplicerade medicinska beslut. Teri Arthur hävdar till exempel att det ofta behövs "kognitivt socialt stöd" vid särskilt komplicerade medicinska situationer. Det exempel han ger handlar om njurtransplantationer. "Det är mera sannolikt att patienter [...] som får information om de förfaranden för remisser och utvärdering som används vid transplantationer från kontakter och andra svaga länkar i sina sociala nätverk fullföljer en sådan åtgärd."⁶ Svårigheten i vissa afroamerikanska samhällen är att afroamerikaner inte har tillgång till sådan information. Det är möjligt att de strukturella egenskaperna i afroamerikanska nätverk för socialt stöd kan förklara avsaknaden av kognitiva utbyten om de fördelar och processer som är förknippa-

de med njurtransplantationer. Små eller isolerade nätverk kan vara av begränsat värde som källor till medicinsk information, eftersom frekvensen av personer med relevanta kunskaper inte är tillräckligt hög. I detta fall skulle det särskilt gälla grupper i vilka transplantation ännu inte är en accepterad åtgärd.

Andra studier tyder på att nätverksrelationer erbjuder många olika former av socialt och ekonomiskt stöd. Det är inte bara information som delas över nätverket. Personer med större socialt stöd kan använda tillgängliga resurser för att erhålla nödvändiga transporter, barnomsorg om så behövs (särskilt för begränsad tid) och till och med lån eller direkta betalningar för att bidra till kostnaderna för vården. I en studie av Marcellin Aye hävdas det att nätverk kan bidra till att skaffa fram ekonomiska resurser som gör det möjligt för en del individer att få tillgång till hälsovårdstjänster som de kanske inte skulle ha råd till i annat fall, särskilt när den bristande tillgången till ekonomiska resurser skulle vara ett stort hinder för att få vård.⁷

När patienten väl har fått tillgång till hälsovårdssystemet är både nätverk och tillit viktiga faktorer för att avgöra kvaliteten på de tjänster som han eller hon får. Nätverken kan avgöra remissvägar, vilket kan vara av betydelse för kvaliteten på den vård som patienten i sista hand får. Tillit mellan sjukvårdsproducenter och deras klienter kan höja kvaliteten på den vård de får på olika sätt. Oförtjänt tillit kan dock få negativa konsekvenser och till och med leda till medicinska fel eller processer om felbehandling.

Den kanske viktigaste formen av tillit inom hälsovården är patientens tillit till sjukvårdsproducenten. Patienter bedömer kontinuerligt sina läkares (eller andra sjukvårdsproducenters) tillförlitlighet genom att observera interaktionen och utbytet i förhållandet mellan läkare och patient. Sociologer har konstaterat att sådana bedömningar är särskilt viktiga i hierarkiska relationer, där den ena parten har mera makt än den andra. "Eftersom individer i hierarkiska relationer är starkt motiverade för att göra försiktiga eller intelligenta val när det handlar om tillit, observerar de en lång rad beteenden och avsaknad av beteenden för att avgöra om de kan lita på den andra personen."⁸ Patienterna, den part som har minst makt i den hierarkiska relationen, agerar som "intuitiva revisorer" och bedömer om läkaren har de kunskaper som krävs för att ställa en korrekt diagnos och framgångsrikt behandla deras tillstånd samt om läkaren är motiverad att ge så god vård som möjligt.⁹

Vissa forskningsrön tyder på att patientens tillit till en läkare resulterar i bättre tillgång till hälsovård och att denna utnyttjas bättre. Patienters tillit är förknippad med att de i större utsträckning accepterar, följer och håller fast vid behandlingar, större kontinuitet i förhållandet mellan läkare och patient och lägre andel patienter som avbryter behandlingen. Patienters tillit kan även ha en positiv inverkan på deras benägenhet att söka häl-

Den kanske viktigaste formen av tillit inom hälsovården är patientens tillit till sjukvårdsproducenten.

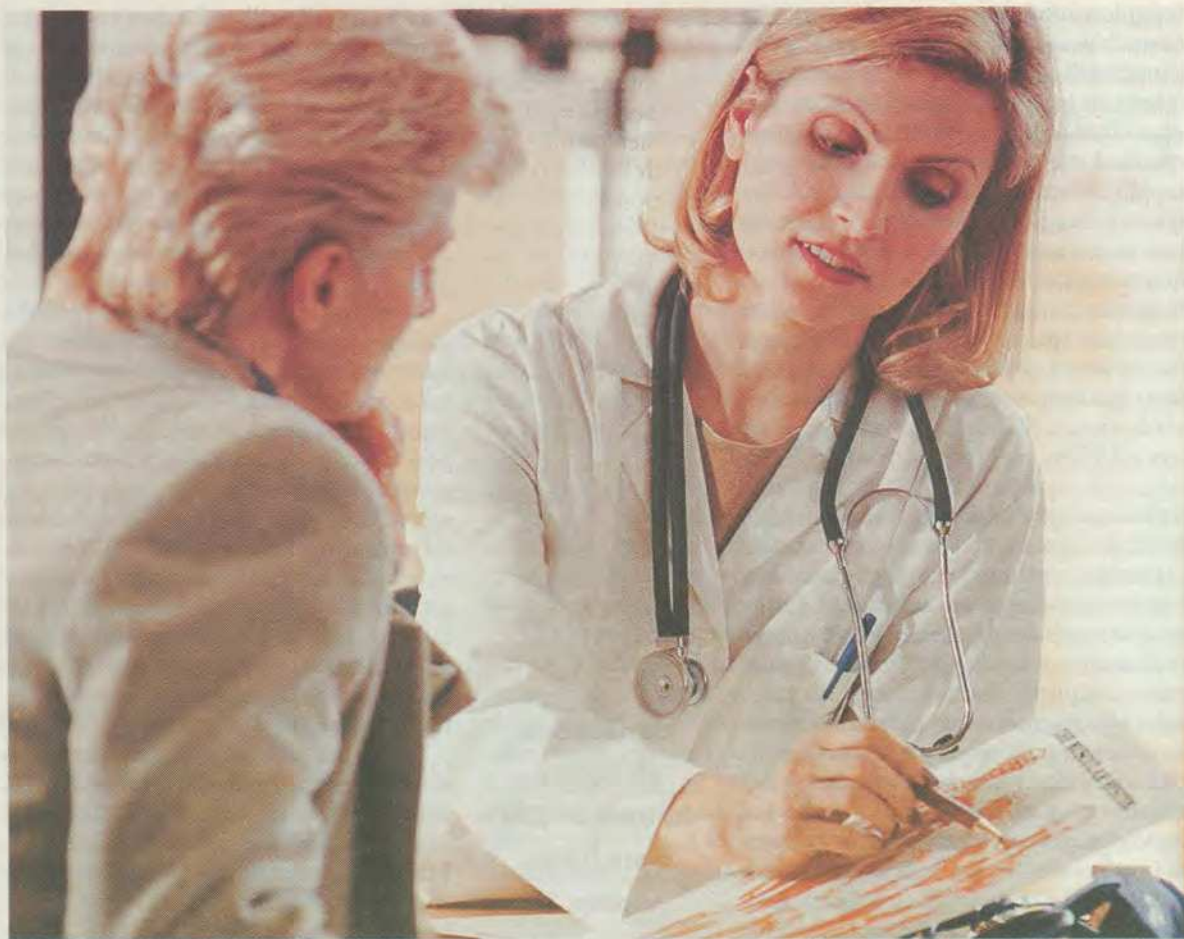
sovård. Individer som har hög tillit till sin läkare tenderar att inte skjuta upp eller avstå från läkarbesök när ett medicinskt problem uppstår. Enligt en studie finns det ett omvänt samband mellan tillit till en läkare och sannolikheten för att förse-nad vård och hälsovårdsbehov som inte tillgodoses skall rapporteras bland pa-tienter som har en fast läkare eller besökte en läkare vid åtminstone ett tillfälle under det gångna året.¹⁰

Sambandet mellan vårdens kvalitet och patientens tillit är ännu tätare. Bland för-delarna med ett tillitsfullt förhållande mellan läkare och patient märks högre patienttillfredsställelse, bättre kommuni-kation mellan läkare och patient och en högre sannolikhet för att patienternas för-väntningar kommer att infrias under läkarbesöket. Tillit mellan läkare och patient gör det lättare för patienten att vara uppriktig och för sjukvårdsprodu-centen att uppmuntra patienten att göra nödvändiga beteendeförändringar; dess-utom bidrar den till att skapa en ram inom vilken sjukvårdsproducent och patient kan arbeta tillsammans med att fastställa behandlingsmål och planera hur de skall uppnås.

Medan de flesta studier har behandlat patientens tillit till en läkare är det viktigt att beakta att tillit i förhållandet mellan läkare och patient har en ömsesidig karak-tär och även uppmärksamma läkares tillit till sina patienter. Läkare brukar, liksom deras patienter, erkänna att "det är i allt väsentligt en ömsesidig process att utveckla och bevara tillit".¹¹ På samma sätt som patienter iakttar läkares beteenden följer läkare sina patienters verbala och icke-verbala beteenden, till en del som en form av diagnos, men även som ledtrådar om en patients tillförlitlighet. Dessutom kan läkare och andra sjukvårdsproduc-ter använda information om patienters tillhörighet till vissa sociala grupper eller kategorier som ledtrådar för att bedöma patienternas tillförlitlighet.

Läkare tenderar att betrakta patienter som de kan lita på som ärliga och samar-betsvilliga och att det är mera sannolikt att de kommer att följa den föreskrivna medicinska behandlingen. Patienters till-it till läkaren kan påverka patientens beteenden på ett sådant sätt att läkaren bedömer dem som mer tillförlitliga. Läka-res omdömen om patienters trovärdighet kan i sin tur inverka på vilka behand-lingsalternativ som beaktas och kan i sista hand påverka kvaliteten på den behand-ling patienten får.

Om sjukvårdsproducenter bedömer patienter negativt kan de, kanske oav-siktligt, uppvisa en inställning och ett beteende mot patienten som brister i vårdhänseende, vilket kan sätta i gång en spiral av ömsesidig misstro. I en studie där man använde observationer av interak-tionen mellan läkare och patient samt intervjuer med patienter om deras narko-tikabruk den senaste tiden, visades hur den ömsesidiga misstron mellan läkare och deras patienter påverkade bägge par-ter i förhållandet och hur detta i sin tur påverkade den vård dessa patienter fick.¹² Läkarna som behandlade patienterna

Bättre vård. Tillit får båda parter att bete sig på ett trovärdigt sätt.

Foto: Dann Tardif/Scanpix

visade att de var rädda för att bli lurade av patienterna och de var inkonsekventa såväl i sina tolkningar av patienternas klagomål som i de kriterier de faktiskt använ-de för att skriva ut opiat. De undvek även att ta itu med patienternas viktigas-te klagomål och bortsåg således från vik-tig information.

Ömsesidig misstro kan utvecklas snabbt om sjukvårdsproducenter tolkar patienternas sociala egenskaper som sig-naler om deras tillförlitlighet och om pati-enterna misstänker att de blir bedömda på grundval av grupp- eller kategoritillhö-righet (till exempel ras, etnicitet, kön eller ålder). I USA har intensiva debatter om bristande jämlikhet inom hälsovården mellan raser och etniska grupper visat på möjligheten att rasfördomar och etniska fördomar inom hälsovården kan vara en orsak till att många patienter från mino-riteter har relativt låg tillit till läkare. Fär-ska forskningsrön visar att de skillnader i tillit som kan hänföras till ras och etnici-tet är särskilt markerade när man använ-der mått på tillit där patienten ombeds bedöma sannolikheten för att läkaren kommer att neka patienten vissa förmå-ner, som att skriva en remiss till en speci-alist.¹³ Det är möjligt att tidigare erfaren-heter av att bli nekad tjänster gör minori-tetspatienter känsligare för sådana bekymmer och ökar sannolikheten för att de skall vara misstroga.

KAN MÄNNISKOR lita på hälsovårdsin-stitutioner som sjukhus, kliniker eller sjukvårdsförsäkringar? ¹⁴ Några författare anser att det är meningsfullt att tala om dessa former av tillit som begreppsmäs-

sigt skilda från tillit till enskilda läkare. Det är viktigt att uppmärksamma denna form av tillit eftersom den institution i vil-ken mötet mellan patient och producent äger rum säkerligen formar eller färgar förhållandet. Vi anser att vad som van-ligtvis menas med "tillit till institutioner" är en uppfattning om att de är pålitliga. De väcker förtroende (som när människor säger att de "litar på" regeringen).

Tillit till, eller förtroende för, institu-tioner kan påverka utnyttjandet av hälso-och sjukvården genom att stärka tilliten till enskilda producenter, särskilt i det inledande skedet i förhållandet mellan läkare och patient, när patienten inte har så mycket annan information om läkaren att gå efter.¹⁵ Ett antal patienter som vi intervjuade vid olika tidpunkter sade att de hade förtroende för universitetssjuk-huset och följaktligen även för de läkare som var anställda där. För dem överfördes institutionens status till enskilda indivi-der.

Den revolution som kontraktstyrd vård har inneburit i USA, och andra kost-nadsbesparande initiativ inom hälsovår-den, kan urholka just de aspekter av tillit eller förtroende som är direkt eller indi-rekt förknippade med institutionerna. Kontraktstyrd vård sänker patienternas tillit eftersom många patienter tror att kontraktstyrd vård ger läkarna ekono-miska incitament att reducera den tid som de tillbringar med patienter och vägra ge diagnostiska undersökningar och till och med behandlingar.

Varför tror vi att tillit är viktig för att hälsovården skall ge positiva resultat? Empirisk forskning tyder på ett samband

mellan tillit och samarbete.¹⁶ Tillit kan främja såväl samarbete mellan patienter och läkare som mellan andra aktörer inom hälsovården. Detta gör hälsovårdssystemet effektivare. En närliggande förklaring är att tillit potentiellt ger lägre transaktionskostnader. Till de transaktionskostnader som blir lägre hör enligt Thom de "som uppstår därför att patienter måste lugnas (till exempel genom att beställa ytterligare undersökningar och remisser) eller genom bristande effektivitet på grund av att patienten inte har varit helt uppriktig".¹⁷

En annan möjlig orsak till att det finns ett samband mellan tillit och bättre vårdresultat är att tillit motiverar de berörda parterna att bete sig på trovärdiga sätt. Patientens tillit kan motivera läkare att ge god vård. Tillit mellan sjukvårdsproducenterna och patienterna som de vårdar avgör ofta om sjukvårdsproducenterna kan ställas till svars för sina tjänster, i synnerhet om läkarna tjänstgör på platser där det saknas mer formella kontroller för att utkräva ansvar. "I avlägsna landsbygdsområden kan det till exempel vara svårt och kostnadskrävande för statliga myndigheter att kontrollera de anställda inom hälsovården för att se till att de är på sin arbetsplats och ger vård av god kvalitet. Ibland kan förhållandet mellan producenten och det lokala samhället vara det viktigaste incitamentet för att arbeta hårt."¹⁸ På ett liknande sätt kan en läkares tillit till en patient motivera patienten att avslöja känsliga hälsorelaterade uppgifter, att följa läkarens råd när det gäller livsstil och hålla fast vid rekommenderade medicinska program, även om de är betungande.

I andra förklaringar beaktas den samlade effekten av tillit och nätverk för att främja tillgången till hälsovård och utnyttjandet av den och förbättra kvaliteten på den vård som finns tillgänglig för samhället i dess helhet. Dessa förklaringar uppfattar ofta socialt kapital som något

som i första hand finns på det lokala samhällets nivå, i enlighet med Putnams ursprungliga tes. Ichoro Kawachi och Lisa F. Berkman, till exempel, menar att högre nivåer av tillit mellan invånarna i ett samhälle kan leda till att hälsofrämjande innovationer sprids och accepteras snabbare (till exempel ett nytt screeningtest).¹⁹ Nätverk är primära kanaler för spridning av information och är följaktligen nödvändiga för hälsointerventioner på det lokala samhällets nivå. Världsbanken säger att "Förebyggande ... kan bara vara effektivt om det stöds av formella och informella nätverk genom vilka människor får information och läkemedel, som till exempel vacciner".

Ett exempel på lokala perspektiv på socialt kapital ges i en studie som kom fram till att geografiska områden inom USA med högre nivåer av totalt socialt kapital även kännetecknades av bättre tillgång till hälsovård.²⁰ Denna studie är tyvärr även ett exempel på de problem med att mäta socialt kapital som vi påpekade i början av vår essä, eftersom den buntar ihop ett antal begrepp och mått, däribland tillit mellan individer, självkänsla, känslor av ömsesidighet mätt i bidrag per capita till välgörenhetsorganisationen United Way, känsla av personlig effektivitet, känsla av personlig säkerhet, röstbeteenden och medborgerligt engagemang. Har man en så vittomfattande uppfattning av socialt kapital förblir det oklart vilken av alla dessa aspekter av det som kallas "socialt kapital" som faktiskt påverkar tillgången till hälsovård. Även om de förklaringar som författarna föreslår är rimliga (till exempel ansvarsmekanismer, gemensamma värden och mål bland samhällsmedlemmarna, medborgarengagemang i stället för ett rent ekonomiskt egenintresse bland producenter, "mänskligare, effektivare, bättre samordnad, bredare eller djupare hälsovård", större sannolikhet att läkare skall ta emot patienter med otillräcklig finansiering,

patienters beredvillighet att stå för kostnader och sjukförsäkringar med bättre täckning för anställda), behövs det mer forskning för att fastställa vilka faktorer som avgör tillgången till hälsovård. Samtidigt som faktorer på lokalt nivå är viktiga tillför det inte mycket insikt att bara hänvisa till dem som "socialt kapital".

TILLIT OCH NÄTVERK har i allmänhet en positiv inverkan på tillgången till hälsovård och dess kvalitet. Om nätverken är begränsade kan de inskränka tillgången. Om tillit inte uppstår kan kostnaderna stiga i den mån som patienter söker alternativ eller skjuter upp nödvändiga behandlingar. Att människor inte söker vård när det behövs kan vara en av de mest påtagliga kostnaderna när både tillitsrelationer och de nätverk som skulle koppla samman människor med den vård de behöver misslyckas.

Vissa forskningsrön tyder på att kopplingen mellan tillit och utnyttjandet av hälso- och sjukvården är starkare bland gynnade och vita människor än bland minoriteter, fattiga och oförsäkrade.²¹ Politiska insatser för att öka det sociala kapitalet kan därför öka hälsofördelarna för de privilegierade och öka gapet till de missgynnade, såvida de inte är omsorgsfullt utformade för att möta de mera utsatta befolkningsgruppernas behov. Socialt kapital, definierat som tillgång till resurser genom nätverksrelationer, tycks bara ha en begränsad förmåga att överbrygga de befintliga klyftorna i hälsa och tillgång till hälsovård efter klass-, ras- och genuslinjer. Även om nätverk och tillit kan skapa möjligheter för tillgång till bättre vård och bidra till bättre kvalitet på den vård som erhålls, är det nog så att mycket mera djupgående frågor om humankapital och ojämlikhet i tillgången till lämplig näringstillförsel, utbildning och livstidsinkomster kan vara den hårda verkligheten bakom skillnader i tillgång till och resultat av hälsovården. ■

Socialt kapital
... tycks bara
ha en begränsad
förmåga att
överbrygga
de befintliga
klyftorna i hälsa
och tillgång till
hälsovård efter
klass-, ras- och
genuslinjer.

Fotnoter:

1 Michael Woolcock, "Social capital and economic development: A critical review", *Theory and Society* 27 (1998), s. 151–208.

2 Robert D. Putnam, "The Strange Disappearance of Civic America", *The American Prospect* 24 (1996), s. 34–48.

3 Se diskussion av Karen S. Cook, "Networks, Norms and Trust: The Social Psychology of Social Capital", *Social Psychology Quarterly*, March 2005, och Nan Lin, *Social Capital: A Theory of Social Structure and Action*, Cambridge 2001.

4 Se diskussionen om tillit som inkapslat intresse i Russell Hardin, *Trust and Trustworthiness*, New York 2002.

5 Toshio Yamagishi och Midori Yamagishi, "Trust and Commitment in the United States and Japan", *Motivation and Emotion* 18 (1994), s. 129–65.

6 Teri Arthur, "The Role of Social Networks: A Novel Hypothesis to Explain the Phenomenon of Racial Disparity in Kidney Transplantation", *American Journal of Kidney Diseases* 40 (2002), s. 678–681.

7 Marcellin Aye et al., "Economic roles of solidarity and social capital in accessing modern health care services in the Ivory Coast", *Social Science & Medicine* 55 (2002), s. 1929–1946.

8 Karen S. Cook et al., "Trust and Distrust in Patient-Physician Relationships: Perceived Determinants of High and Low Trust Relationships in

Managed Care Settings", i Roderick Kramer och Karen S. Cook (red.), *Trust and Distrust across Organizational Contexts*, New York 2004, s. 65–99.

9 Roderick M. Kramer, "Divergent realities and convergent disappointments in the hierarchic relation: Trust and the intuitive auditor at work", i Kramer & Tyler (red.), *Trust in Organizations*, Sage 1996, s. 216–245.

10 Stefanie Bailey et al., *Trust and Reciprocal Exchange in Physician-Patient Relations*, Brisbane 2002.

11 Cook et al. 2004.

12 J. O. Merrill et al., "Mutual mistrust in the medical care of drug users: the keys to the narc cabinet", *J. Gen. Intern. Med.* 17(5) (2002), s. 327–333.

13 Irena Stepanikova et al., "Patients' Race, Ethnicity, Language, and Trust in a Physician", opublicerat manuskript (2005).

14 Det finns inte mycket forskning om förhållandet mellan allmän tillit och hälsovårdens resultat. I en studie med invånare i Sverige i åldrarna 18–80 år som hade en fast läkare inom primärvården kom man fram till att det var mindre troligt att människor med låga nivåer av allmän tillit skulle uppges att vårdpersonalen hade varit öppen för deras behov och krav och att de hade fått den information de behövde om deras hälsa och behandling, jämfört med människor med höga nivåer av allmän tillit. Se Martin Lindström och Elin Axén, "Social Capital, the minaturization of community and assessment of patient

satisfaction in primary health-care: a population-based study", *Scand. J. Public Health* 32 (2004), s. 243–249.

15 David Mechanic och Mark Schlesinger, "The Impact of Managed Care on Patients' Trust in Medical Care and Their Physicians", *JAMA* 275 (1996), s. 693–697.

16 Karen S. Cook och Robin Cooper, "Experimental Studies of Cooperation, Trust, and Social Exchange", i Elinor Ostrom och James Walker (red.), *Trust, Reciprocity and Gains from Association: Interdisciplinary Lessons from Experimental Research*, New York 2003, s. 277–333.

17 David H. Thom, "Physician Behaviors that Predict Patient Trust", *The Journal of Family Practice* 50 (4) (2001).

18 World Bank, *Social Capital for Development*. <<http://www1.worldbank.org/prem/poverty/scapital/index.htm>> (050315).

19 Ichoro Kawachi och Lisa F. Berkman, "Social cohesion, social capital, and health", i L. F. Berkman och I. Kawachi (red.), *Social Epidemiology*, New York 2000, s. 174–190.

20 Michael S. Hendryx et al., "Access to health care and community social capital", *Health Services Research* 37 (2002), s. 87.

21 Stefanie Bailey Mollborn et al., "Delayed Care and Unmet Needs among Health Care System Users: When Does Fiduciary Trust in a Physician Matter?", kommer att publiceras i *Health Services Research*.

Oändlig självbespegling. Med sina 16 900 blad fyllda av dagboksanteckningar förda varje dag under trettio års tid tillhör **Henri-Frédéric Amiel** dem som drivit introspektionen längst. Han kan ses som en föregångare till dagens bloggare men med den inte oväsentliga skillnaden att texterna publicerades postumt. Det extroverta i dagens nätkultur står i kontrast till dagboksförfattandets introverta karaktär.

För Amiel var själen stoff, labb och resultat

MARIA WAHLSTRÖM

Doktorand i litteraturvetenskap vid Stockholms universitet

Denna bok är inte för alla, kanske inte ens för många. Den är endast för dem vilka kunna gripas af en brasas drama, från den första eldiga minuten till dess sista, under falaskan förglimmande, ögonblick.

Ur Ellen Keys förord till den svenska utgåvan av Henri-Frédéric Amiels *En drömmares dagbok*, 1906

I SVENSK DAGSPRESS kunde man för en tid sedan läsa att bloggandet kan komma att avgöra valet 2006. Det skulle innebära att bloggandet spelar en central roll på samhällets viktigaste politiska scen. Förutom spridningseffekten ligger intresset för fenomenet förmodligen i tilltalet, att det är relativt personliga röster – mer eller mindre namnkunniga – som uttrycker egna åsikter. Men bloggandet används också för att knyta mer tvivelaktiga kontakter. Ett exempel på detta är den blogg som tidigt i år lockade ett antal suicidala ungdomar att söka sig till varandra och genomföra ett kollektivt självmord.

De två exemplen är förstås ytterligheter; den vanligaste bloggen är fortfarande den helt privata dagboksbloggen, i stället för en hemlig dagbok en offentlig. Det finns en del intressanta dagboksbloggar, men i jämförelse med på papper publicerade dagböcker är många än så länge enfaldiga och erbjuder en undermå-

lig läsning. Vad som saknas är fördjupningen och självreflektionen, det jag som ifrågasätter och är något utöver det vid första anblicken synliga jaget.

Eftertänksamhet kräver tid. Dagens uppdrivna tempo försvårar reflektion och fler detaljer betyder inte att vi vet mer om varandra. Kännetecknande för en dagboksskrivare av den gamla skolan var en viss inåtvändhet, en introvert läggning eller kanske rentav blyghet. Med webben som dagboksblad är

detta karakteristiska drag i det närmaste borta. Narcissismen, typisk för dagbokens författare, står dock oanfrätt: dagboken är en spegel där dagboksskrivaren genom sin skrift tar gestalt. Emellertid är dagbokens vita sidor utbytta mot datorskärmen och gensvaret kommer inte ini-

från en själv, utan från andra. Ur psykologisk synvinkel finns det ett starkt samband mellan ett narcissistiskt drag och känslor av misslyckande och otillfredsställelse, något som ofta återspeglas i den äldre formen av dagböcker. Huruvida bloggarna rymmer samma känslor är svårare att avgöra eftersom fenomenet än så länge är nytt. Bloggarna tycks i högre grad vara utåtriktade och orädda, man lägger ut bilder på sig själv och sina närmaste vilket i jämförelse med dagboksförfattarens introverta hållning är i det närmas-

te exhibitionistiskt. Men i förlängningen är detta något som trots allt kan tyda på det motsatta: ett slags ytlighet som har sitt väl dolda ursprung i rädslan för närhet.

FÖR HENRI-FRÉDÉRIC AMIEL är dagboken en plats för ett själsligt uttryck och inget annat. Redan som sextonåring började han skriva dagbok, den dagbok som i redigerat skick publicerades ett år efter hans död 1881.

Amiel är det namn man främst kommer att tänka på när den dagboksform som kallas *journal intime* kommer på tal. Han var inte den förste som skrev denna typ av dagbok, men den förste som med en sådan exempelvis iver förde anteckningar (en eller två gånger per dag under drygt 30 år) och som gjorde det med tanke på eftervärlden: redan tidigt visste han att han ville publicera sin dagbok. Strax före sin död överantvade han ungefär 16 900 dagboksblad till väninnan Fanny Mercier, som i sin tur skickade ett urval av

dem till Edmond Scherer. Denne Scherer, en god vän till Amiel och själv en hängiven intimist, såg till att de publicerades. En första del kom redan ett år efter Amiels död och genomslagskraften var stor: ingen hade med sådan exakthet beskrivit och blottlagt de psykologiska mekanismer som ligger till grund för vårt handlande och vårt varande. Dagboksskrivande i just denna form blev en modefluga och kom därmed

att bli en grundbult i skapandet av en ny litterär genre. Det dröjde dock fram till början av 1900-talet innan den verkliga boomen nåddes, eftersom de "intima journalerna" vanligtvis inte publicerades förrän mycket lång tid efter sin författares död.

Vid hundraårsminnet av Amiels födelse donerades samtliga dagboksblad till universitetsbiblioteket i Genève. Då konstaterade man att Merciers urval varit alltför torftigt och enkelspårigt; i stället för att ge ett fullödigt porträtt av dagboksskrivaren hade hon skapat en moraliskt uppbygglig bok. Den nya utgåvan från 1923 avtäckte Amiels hela

inre liv och inte bara en välanpassad del av det. Uppfattningen om Amiel som moralist tog en ny vändning; med avstamp i psykoanalys och drömtydning gick man från en psykologisk tolkning av Amiel mot en patologisk, grundad på Freuds sexualteori. Under åren 1924 och 1925 publicerades tre, till sitt väsen mycket olika, större studier av Amiels verk:

Léon Bopp gick in för patologiserandet, Ernest Seillière mytologiserade Amiel och Albert Thibaudet gav ut en studie som i mina ögon framstår som den mest lyckade, där flera aspekter av Amiels skrivande vägs samman.

Amiels filosofiska gärning var inte betydande, men man har vid olika tillfällen påpekat hur han knackade på den port som Henri Bergson något senare skulle komma

**Redan som sexton-
åring började han
skriva dagbok,
den dagbok som
i redigerat skick
publicerades ett
år efter hans död ...**

**... ingen hade med
sådan exakthet
beskrivit och
blottlagt de psyko-
logiska mekanismer
som ligger till
grund för vårt
handlande och
vårt varande.**

Fallen ängel. Målning av Odilon Redon från 1905.

Foto: akg-images

att öppna. I Bergsons *Essai sur les données immédiates de la conscience* (1889) benämner han vad Amiel genom sin skrivpraktik redan förstått och uttryckt i fråga om jagets konstitution: Bergson reviderar den sofistiska uppfattningen om kropp och själ som två åtskilda enheter och når fram till en uppfattning av jaget som en sammansmältning av de båda, ömsesidigt beroende av varandra. Det som fattades Amiel var förståelse för *durée*-begreppet, han kände inte till något annat än en tidsuppfattning som var antingen linjär eller dess negativ, det totala upphörandet av tid. Bergson pekade på en annan förståelse av tiden som byggde på varaktighet och återkomst, att varje ögonblick innesluter både det förgångna och nuet. Likheter mellan de båda består i tron på möjligheten att överbrygga klyftan mellan logik och känsla. Amiel ser introspektion som en möjlig väg, Bergson kallar det en intuitiv förmåga (ett begrepp som bär vissa likheter med både Schopenhauers viljebegrepp och Freuds driftsproblematik).

Den totala identifikationen mellan en person och en genre beror förstås på ett antal faktorer, såväl formella som innehållsmässiga. Liksom i andra dagböcker är det kring den skrivande personen allt kretsar, författaren är journalens nav. Det är

denne som ser, uppfattar och antecknar. Men i och med den intima journalen är det inte längre det yttre skeendet som observeras utan dagboksskrivarens inre liv: "en impressionistisk målning av själens landskap", som Amiel själv uttryckte det. Eftersom det intima (här bäst definierat som "subjektiva känslöaspekter" av olika upplevelser och inte alls det vi i dag menar med intim) vid denna tid knappast var ett samtalsämne var innehållet i journalen hemligt eller möjligtvis något man delade med en nära vän.

NÅGRA BAKGRUNDSFAKTA kan möjligtvis vara klagörande för förståelsen av det intensiva dagboksskrivandet, som tog så mycket tid och kraft i anspråk att det till slut knappast fanns plats för något annat. Amiel föddes 1821 i Genève och vid elva års ålder förlorade han sin mor. Hans far tog livet av sig bara några år efteråt, förkrossad av sorg efter förlusten av sin hustru. Den unge Henri-Frédéric och hans två yngre syskon flyttade in hos sin farbror och dennes familj. Det går knappast att bortse från denna traumatiska händelse och jag tänker mig att man här finner fröet till Amiels omvittnade oro och melankoliska sinnesstämning.

Inledningsvis förs dagboken oregebundet, först när Amiel är i 25-

årsåldern börjar hans skrivande anta mer fasta former. Som sextonåring hade han kastat sig in i olika studier och intresserade sig främst för filosofi och litteratur. Några uttolkare har hävdade att Amiels flykt in i studierna i själva verket var ett sätt att undkomma en strängt religiös, kalvinistisk fosterfamilj, ett sätt att undslippa "här och nu". Studierna var en flykt och tillika en räddningsplanka, på samma sätt som dagboken i ett senare skede kom att bli det. Och onekligen är det en märklig paradox att den man som ett antal år senare skulle ägna en avsevärd del av sin dag åt introspektion inledningsvis vänder jaget ryggen och fantiserar om en total vetenskaplighet, fastnaglad i positivismen. Men måhända är självanalys och det objektivt beskådade bara två sidor av samma mynt. För Amiel tycks det i båda fallen vara fråga om en flykt, ett uppgående i det ena för att undkomma det andra.

Så småningom blev Amiel professor i estetik och filosofi, och han undervisade bland annat vid universitetet i Genève. Universitetslivet gav dock ingen lindring, under hela sin tid som verksam professor skriver han ofta i sin dagbok om de svårigheter han har att både förbereda och genomföra sina lektioner. Han kan omöjligt koncentrera sig och läser febrilt, hoppande från det

ena till det andra, och hela karriären upplevs som ett misslyckande. Mellan dagboksraderna förstår man att otillfredsställelsen till stor del beror på hans känsla av missriktad energi: hans högsta önskan var att bli författare, inte lärare. Emellertid lät Amiel publicera ett antal studier i litteratur och filosofi liksom några samlingar poesi samt tankeböcker. Under några år i Berlin skrev han ett digert arbete om Schelling, och han lät också publicera dikter. Men trots ett antal försök att nå erkännande var Amiels namn föga bekant utanför vänskretsen, och för en person med ambitionen att vara en ny Spinoza eller en ny Schiller var det naturligtvis platt intet. Hans känsla av misslyckande är genomgripande, i dagboken återkommer han ofta till känslor av detta slag och aldrig någonsin nämner han den bedrift det innebär att år ut och in med beslutsamhet genomföra sitt dagboksprojekt.

Förutom kvantiteten är det intressant att se hur minutiöst han arbetar med dagboken. Ihärdigt söker han efter det absolut rätta uttrycket för det han vill säga och radar ofta upp tre fyra synonymer för ett ord för att på bästa sätt precisera innehållet. Dagböckerna har lovordats bland annat för sitt vackra språk och sin insiktsfullhet, men många har också ringaktat den person som sysselsatte sig med något så självupptaget som att iscensätta sitt postuma liv. Omdömet har tidvis varit hårt: en självupptagen människa som ägnar hela sitt liv åt att studera sig själv är fylld av "den mest fränstötande form av egoism" och "hans mani att komplicera allting för att sedan bryta ned det i minsta beståndsdel är outhärdlig". Och nog är hans journal bitvis överambitiös, vissa partier saknar den finkalibriga känsla som andra partier är fyllda av. Det var något Amiel själv var väl medveten om. 1876 skriver han i sin journal: "Av mina 14 000 dagbokssidor, räcker det att spara 500, det är kanske tillräckligt."

Att skriva om sig själv är en typ av dechiffriering och en del av den (oundvikliga) tematisering av jaget som är karakteristisk för dagboksskrivandet. Men Amiel står ett gott stycke från det sokratiska "känn dig själv", det vill säga att genom självkännedom lättare kunna förstå världen och gudarna. För Amiel är dagboken uteslutande ett sätt att förstå sig själv och därigenom komma till rätta med sig själv och sitt liv. Nära till hands ligger då också att även lära andra hur man bäst lever sitt liv, men Amiel inser det omöjliga i att dra allmängiltiga slutsatser. Sitt eget inre kan man bara studera själv och andras inre är bortom förståelse: "I grund och botten finns det bara ett enda objekt att studera: sin egen själs olika former och förvand-

lingar", skriver han 1848 under en Berlinvistelse. Ett påstående som han vidhöll så sent som ett år före sin död: "Själén är det formbara materialet, själen är alltings resultat och princip. Den är stoffet, laboratoriet, resultatet, receptet, känslan, uttrycket, Lagen; den som är, den som gör, den som vet."

TROTS ELLER KANSKE på grund av att Amiel ägnade en stor del av sitt liv åt att kontempera över detsamma kunde han inte låta bli att ifrågasätta dagbokens värde. År 1847, den 13 maj: "Journalens falskhet. Den säger inte hela sanningen, snarare återspeglar den modlöshet, motvilja, svaghet än stunder av lycka, av själslig upphöjdhet, av kontemplation." Han återkommer till temat många gånger i sin dagbok: "Journalen är ett inexact vittne [...]. Alltså: jag är en aning mer lycklig, en aning mindre olycklig, en aning mindre svag än vad dagboken påstår och vad dagboken tror" (1866).

Det är tydligt att dagboken inger ambivalenta känslor. Den ger tillfälle till avbördande men skapar samtidigt en känsla av missmod och tillkortakommande som vaknar till liv vid de återkommande genomläsningarna av det han skrivit. Han tvivlar också på metodens tillförlitlighet: "Kan man lära känna ämnet? Man kan betvivla det eftersom subjektet som studerar sig självt gör självet till objekt, vilket i sin tur gör subjektet till objekt [...]; det är två speglar mitt emot varandra som reflekterar varandra, som sedan reflekterar sina reflexioner och dessa reflexioner reflekteras så långt ögat kan nå till dess gryningens ljus inte längre når dem" (1849). Men skrivandet är honom oundgängligt: "[...] den främsta nyttan med dagboken är att återupprätta själens integritet och medvetandets lugn, den inre hälsan" (1879). Dagboken har på ett mycket konkret sätt skänkt stadga åt hans liv och Amiel jämför dagboks-författandet med andra livsnödvändigheter som att äta och sova. Samtidigt kan man uppfatta dagboken som själva sjukdomen i sig: det är den som hindrar honom att leva, från att föra ett mer "normalt" liv.

Men det kan också tänkas att Amiel har mer inflytande över dagboken än vad man inom forskningen låter göra gällande. Amiel var beläst och höll sig à jour med tidens strömningar inom filosofi och litteratur. Därför kände han också till de allra först publicerade intima journalerna och kunde ta del av dem så snart de fanns på marknaden. Han läste Lord Byrons dagböcker liksom Kaspar Lavaters, Jouberts, Maine de Birans etcetera, och han visste att genren hade god spridning och att den inte lämnade någon oberörd. I

En drömmares blick.

Henri-Frédéric Amiel (1821–1881).

Teckning: Joseph Hornung/akg-images

sina anteckningar vittnar han om den frändskap han kände med de tidiga intimisterna och han noterar flitigt i marginalen under läsningen av deras böcker, vilket kan liknas vid ett försök till samtal, om än med de döda.

AMIELS BEHOV AV att kontrollera både sig själv och sin omgivning tycks ha varit stort. Det framstår särskilt tydligt i hans förhållande till kvinnor. Han förblev ungkarl hela sitt liv – i sig inget märkligt men mer besynnerligt är hans upptagenhet av äktenskapet, av att väga dess för- och nackdelar in absurdum. Han analyserar äktenskapets funktion och definierar kvinnans roll: hon ska vara en "hemmets ängel", en vårdarinna till sällskap och hjälp, dessutom mycket from. Ett exempel på Amiels självupptagenhet är det faktum att han aldrig någonsin berör vad mannens äktenskapliga uppgift är, vilken roll han ska ha och vilket hans bidrag till hemmets frid skulle kunna vara. Han listar tänkbara hustrur, beskriver var och en utifrån förtjänster och tillkortakommanden. 1852 nämns ett femtiotal kvinnor, några år senare finns ett åttiotal med på listan. Naturligtvis är det ingen som han finner vara värd priset. Han förblir en kvinnornas "kamrat" och han väljer bort äktenskap och familjebildning för att förbli fri och helhjärtat kunna ägna sig åt dagboksskrivandet.

Syndfullhet är ett annat starkt dominerande tema i Amiels verk: "mänsklighetens mest spridda sjukdom". Ett inte obetydligt antal läsare har förknippat det med hans protestantiska uppväxt och forskare spekulerar i hur dagboken skulle ha sett ut om han hade varit katolik: "Även den mest frigiörda protestant bevarar ofta något ledsamt, betungande, en i grunden sträng intellektualism liknande den slaviska pessimismen", skriver exempelvis Ernest

Renan 1887. Själv skriver Amiel: "Jag vet inte längre till vad min skuld egentligen står; själens odödlighet, sanningen om uppenbarelse eller återlösningen. Själv besitter jag ingen fasthet, jag är osäker. Gud, världen, jag själv; jag är utan övertygelse" (1845).

Tvivlet tar allt större plats inom honom och han tycks alltmer frångå den protestantiska monoteistiska läran för en mer "fri" religion, inspirerad av bland andra Schopenhauer, även om han aldrig fullständigt frigör sig från sin barndoms ideal. Amiel förblev dock djupt engagerad i moralfrågor, något som satte djupa spår inte endast i hans journal utan också i hans liv, som tycks ha varit präglad av ett slags yttre återhållsamhet – inte bara i förhållande till kvinnor utan mer allmänt, en handlingens asketism som i dagboken förvandlas till sin motsats, en total utlevelse.

Som slav under sin personlighets klyvnad granskar Amiel mänskligheten. Å ena sidan anser han att man inte bör vara godtrogen utan kritiskt uppmärksam, å den andra, mer praktiska sidan håller han styvt på ett slags moralisk sedesamhet – dogmer människan har att följa för att få styrsel och riktning i sitt liv. Det är dogmer som bestäms av partiet, staten, fosterlandet och kyrkan. Han har dock känsligheten att förstå det oförenliga i en sådan hållning: hur ska man utan att förlora den rätta vägen ur sikte kunna ifrågasätta sig själv och det liv man lever?

EN ASPEKT AV dagboken är Amiels kamp för sin frihet, sin tankes frihet i ett relativt strängt religiöst och politiskt klimat. Men han finner på detta sätt också vägen till en objektivisering av sig själv, ett sätt att skåda sig själv utifrån, se det subjektiva objektivt. Enligt Amiel är självdifferentieringen målet för den intellektuella människan och han utforskar under sitt liv tre olika vägar för att uppnå denna: först genom sin Faustliknande utbildningstörst, därefter genom en av Schopenhauer influerad religiös mystik, som för Amiel grundade sig i ett uppgående i alltings väsen samt, slutligen, genom introspektion. Den uppgift Amiel ser som sin är alltför genomgripande och omöjlig. Han vill förstå alltings väsen och varande genom att betrakta sig själv, ett livsprojekt som ofta slutar i besvikelse: "För mig är det alltid som om motsatsen till vad jag just ska säga eller göra är lika rätt och lika bra" (1872).

En egenhet som ytterligare understryker Amiels dubbla natur

är hans vana att i dagboken frånga det vanliga skrivandet i första person till förmån för andra person, att gå från ett "jag" till ett "du", som i denna genre ofta är ett uttryck för uppmaning eller rentav befallning. I hans tidiga dagböcker svarar du-tilltalet mot en moralisk uppbyggelse som är ägnad ingen annan än honom själv, och anteckningarnas form påminner om de sokratiska dialogerna. En del har hävdats att Amiels användning av olika pronomen är ett tecken på psykisk sjukdom (vilket jag betvivlar), andra har sett det som ett försök att ge självobservationerna en "vetenskaplig" aura. Själv ger Amiel inget entydigt svar: "Tristess och ledsamhet förpassar själen till ett subjektivt tillstånd; monologen återför den till ett opersonligt stadie. Är inte detta mina dagars rytm?"

Han är medveten om skillnaden mellan den Amiel som verkar i livet – den som är professor, den som har vänner – och den Amiel som nedtecknar den förres liv. Han fortsätter: "Du är så objektiv att du inte längre är ett subjekt, en människa, du löses oupphörligen upp genom de yttre händelserna."

Dagboken har på ett mycket konkret sätt skänkt stadga åt hans liv och Amiel jämför dagboks-författandet med andra livsnödvändigheter som att äta och sova.

Amiels gränslöshet och hans egen insikt om den är smärtsam att erfara, liksom hans ensamhet. En ensamhet som, i någon bemärkelse, står i bjärt kontrast till hans gränslöshet: ensamheten kapslar in honom i sig själv och i sitt eget tänkande samtidigt som hans gränslöshet får honom att flyta ut, amorf och ogripbar.

OM MAN SLÅR UPP ordet "intimité" i franska *Dictionnaire des littératures* får man läsa: "Plus intérieure, le mot même est une spirale sans fin." Det inre ses som en oändlig spiral, det är ett aldrig upphörande sökande efter ens eget innersta väsen där "hjärtat själv talar". Mindre experimentellt låter det i en svensk ordbok: "förtroligt, innerligt; privat, personligt, omedelbart". Den franska versionen antyder att det intima inte är något omedelbart framträdande utan snarare en evig process, något som aldrig når sin fulländning. Och är det inte just detta Amiel visar? Hans besvikelse är begriplig. Men att aldrig få känslan av att nå ända fram beror på det omöjliga i projektet han föresatt sig. Något definitivt svar på själens gåta lyckades han aldrig finna, därav frustrationen. Men Amiel försökte och försökte igen och den som inte försöker finna sitt innersta väsen är i händerna på andra – för att parafrasera Amiel själv.

Glorifiering av handlingskraft tystar det förnuftiga samtalet

RESEARCH/ Kunskap(s)syn. Svensk socialdemokrati hyllade länge idealet att politik skulle vara en upplyst, förnuftig verksamhet. Beslut borde grundas på kunskap och hela tiden kritiskt utvärderas. I dag har respekten för kunskap och dialog alltmer ersatts av en betoning på förmågan att till varje pris genomdriva sin politiska vilja.

SHIRIN AHLBÄCK ÖBERG

Fil. dr i statsvetenskap vid Uppsala universitet

PEROLA ÖBERG

Docent i statsvetenskap vid Uppsala universitet

DEN DEMOKRATISKA reformismen har sina rötter i den liberala upplysningstanken, men också i de diskussioner som fördes inom socialdemokratien vid förra seklets början. Den förste ordföranden för det socialdemokratiska partiet, Hjalmar Branting, var den som i Sverige med starkast eftertryck och störst framgång argumenterade för att förändringar skulle ske på demokratisk väg. Men det var personer bland andra och tredje generationens socialdemokrater som gav reformismen som ideologi dess konkreta innehåll. Män som Gustav Möller, Nils Karleby, Richard Sandler, Ernst Wigforss och Tage Erlander var ledande när man utformade tanken om att stegvis omgestalta samhället genom ett oändligt reformarbete.

En viktig del i reformismen är tanken att politiska beslutsfattare kan välja mellan flera handlingsalternativ. De kan alltså inte hänvisa till något förutbestämt öde. Detta innebär också att det är fullt möjligt att man väljer dåliga alternativ, alltså begår misstag. Det betyder i sin tur att man noga bör överväga de steg som tas. Dessutom måste beslutsfattare hela tiden vara beredda att utvärdera effekterna av besluten och vid behov korrigera felaktigheter och lära av misstag. Ibland brukar socialdemokratisk reformism förknippas med den sociala ingenjörskonst som filosofen Karl Popper argumenterade för.¹ Man får då inte glömma att den demokratis-

ka reformismen innehöll ytterligare en komponent. Enligt vissa uttolkningar av den sociala ingenjörskonsten (som möjligen inte gör Poppers idé rättvisa) bör man nöja sig med att lösa de närmast förestående problemen och undvika orealistiska planer som sträcker sig långt fram i tiden. Men då riskerar man att stegvis låsa fast sig i en utveckling som man inte vill ha och som kan vara svår att vända. Det insåg framför allt Ernst Wigforss, som menade att reformismen även behövde visioner om vad man på längre sikt ville uppnå. Men även visionerna skulle hela tiden omprövas och kallades därför provisoriska utopier.

Detta var alltså grundstenarna i den demokratiska reformismen: en ständigt pågående diskussion om vad man vill uppnå på lång sikt, en seriös utvärdering av de beslut som fattats samt en beredskap för att erkänna, korrigera och lära av misstag. Kärnan i den socialdemokratiska ideologin är alltså en föreställning om politik som en upplyst, förnuftsmässig verksamhet. Kunskap blir därmed en förutsättning för ett lyckat välfärdsstatsbygge. I denna reformism hade både forskning och offentliga utredningar en framskjuten plats. Kunskapsproducenter som universitet, offentligt utredningsväsende,

utvärderings- och revisionsorgan borde utgöra de centrala verktygen för att omgestalta samhället. Den traditionella demokratiska reformismen grundade sig inte bara på en vilja att åstadkomma eller bevara något. Det var också viktigt att göra det på ett klokt, väl övervägt sätt.

Som beskrivning av den socialdemokratiska politiken under 1900-talets första hälft är detta delvis en skönmålning. Även dåtidens socialdemokrater var strategiskt drivna pragmatiker. Men dessa idéer hölls levande åtminstone på en retorisk nivå. Den demokratiska reformismen var något socialdemokratien var stolt över, inte utan skäl – alternativet till "politik på upplysningens grund" förskräcker, vilket statsvetaren Jörgen Hermansson visar i en

läsvärd bok (Hermansson 2002).

**Kärnan i den
socialdemokratiska
ideologin är alltså
en föreställning
om politik
som en upplyst,
förnuftsmässig
verksamhet.**

MEN HUR FÖRVALTAS detta ideologiska arv av dagens socialdemokrater? Det oro-väckande intrycket är att den tidigare självklara kunskapsnormen fått ge vika för en alltmer överskuggande norm som sätter handlingskraft i första

rummet. Förutom att detta får konsekvenser för innehållet i den politik som bedrivs, har det även resulterat i ett starkt ifrågasättande av de politiska institutioner vilkas huvuduppgift är att vara kunskapsprodu-

cerande. Det gäller alltifrån den politiska beslutsprocessens början, där det svenska utredningsväsendet har spelat en central roll, till dess slut där den offentliga revisionen enligt teorin fyller en viktig funktion. Till detta kommer den metaproducent av kunskap som forskningen vid universitet och högskolor utgör.

Väsentligt för alla dessa tre stora kunskapsproducenter är att deras verksamhet kan bedrivas självständigt, utan att de behöver kasta ängsliga blickar över axeln mot den politiska sfären. För kunskapens tillförlitlighet är det avgörande att man utan oro för den egna existensen har utrymme att presentera för dagen såväl "perifera" som ovälkomna sanningar. I en del länder slås dessa institutioners självständighet fast i författningen. I Finland är exempelvis universitetens självständighet formellt föreskriven i den nya grundlagen.² Vidare har vi i Sverige numera fått den statliga revisionens ställning garanterad i Regeringsformen (RF 12:7).

Här ska påpekas att när vi nu talar om oberoende kunskapsproducenter innebär det inte att dessa verksamheter skulle ligga utanför den politiska sfärens räckhåll. Den kunskap som produceras ska givetvis alltid betraktas som preliminära sanningar som måste granskas i kritiska dialoger. Dessutom är ju samtliga av dessa kunskapsinstitutioner föremål för årlig budgetprövning, och verksamheten kan som all annan offentlig verksamhet omstöpas av de ansvariga politikerna. Det rör sig alltså inte om "stater i staten", vilket är ett vanligt missförstånd i den svenska politiska debatten.³ Oberoendet handlar om självständighet i själva kunskapsinhämtandet, det må röra sig om forskning, granskning eller utredning. Om arbetet med kunskapsinhämtandet i någon del uppfattas som politiskt styrt tappar resultaten i trovärdighet.

Välvilliga formuleringar om verksamhetens självständighet är emellertid inte mycket värda om man ges otillräckliga möjligheter att

bedriva sitt arbete. De förutsättningar som är särskilt viktiga för att säkerställa självständigheten i kunskapsinhämtandet är: a) verksamheten måste vara skyddad av lag – och det innebär naturligtvis ett ännu större skydd om den är inskriven i grundlag, b) den måste ges tillräckligt med ekonomiska resurser för att sökandet av kunskap de facto ska kunna genomföras, c) ledningens anställningstrygghet har betydelse för hur fri man kan vara i sitt sanningssökande. Ytterligare en aspekt av särskilt intresse i detta sammanhang är hur den producerade kunskapen mottas av dem som innehar den politiska makten. Den demokratiska reformismen innebär inte en förväntan om att den kunskap som produceras måste beaktas av den politiska majoriteten, men att underbyggd kunskap från dessa offentliga institutioner åtminstone ska bemötas.

Hur ser det då i dessa avseenden ut i Sverige? Under vilka förutsättningar bedriver de nämnda kunskapsinstitutionerna sin för demokratins funktionssätt centrala verksamhet? Och på vilket sätt mottas denna kunskap av de styrande politikerna? Betraktar man utredningsväsendet, den offentliga revisionen och universitet och högskolor utifrån dessa båda perspektiv tänds i dagsläget alla röda lampor. Även om alla politiska partier har del i denna utveckling faller ansvaret särskilt tungt på dem som innehar regeringsmakten.

DET SVENSKA kommittéväsendet har historiskt sett haft en nyckelroll när det gäller att ta fram beslutsunderlag för stora politiska reformer. I jämförelse med andra länder har våra statliga utredningar tidigare framstått som en svensk paradgren. Frågor av stor betydelse för det svenska välfärdsstatsbygget har avhandlats i och förankrats genom det svenska kommittéväsendet.

Det är regeringen som tillsätter statliga utredningar och som alltså formulerar uppdraget, men i sitt utredningsarbete har en statlig kommitté status som självständig myndighet. Av Kommittéhandboken framgår att utredningarnas jobb är att ta fram fakta, analysera dem och lägga fram förslag (Ds 2000:1, s. 9). De slutsatser som en utredning kommit fram till har ofta fått ligga till grund för de lagförslag som regeringen lagt fram i riksdagen. De statliga utredningarna har med andra ord försörjt regeringen med beslutsunderlag inför såväl större som mindre reformer.

Återkommande rapporter under senare år har emellertid visat att det svenska utredningsväsendet håller på att kollapsa. Dels handlar kritiken om bristande förutsättningar för att kunna producera vederhäfti-

Hämmat samtal. Forskare och utredare måste dra åt svängremmen.

Foto: Dann Tardiff/Scanpix

ga beslutsunderlag, dels om regeringskansliets ovilja eller ointresse att bemöta de resultat som på regeringens uppdrag faktiskt arbetas fram. Riksdagens revisorer har pekat på svårigheterna att förena tidspress och kvalitetskrav i kommittéernas utredningsarbete (1997/98:RR3), en slutsats som dess värre står sig i den uppföljning Riksdagens revision gjorde förra året (RiR 2004:2).⁴ En viktig och när det gäller det fria kunskapssökandet oroadande iakttagelse som Riksdagens revision också gör är att utredningarna knutits allt närmare regeringskansliet, på så sätt att andelen parlamentariska kommittéer kraftigt minskat till förmån för så kallade enmansutredningar. Den för kunskapsinhämtandet nödvändiga distansen till den politiska makten är reellt sett inte längre lika självklar.

När det gäller hur man från regeringen förhåller sig till det underlag som tas fram finns flera exempel som förskräcker. Exempelvis ingrep regeringen för ett och ett halvt år sedan och lade helt sonika ned en stor utredning – den Integrationspolitiska maktutredningen – eftersom utredaren riskerade att komma fram till "fel" slutsats.⁵ Förutom att detta är ett allvarligt politiskt ingrepp i det fria kunskapssökandet är det också ett flagrant brott mot idén bakom den demokratiska reformismen. Trots att utomstående forskare och majoriteten av de personer som satt i utredningens expertgrupp i efterhand sökt ansvarigt statsråd, Mona Sahlin, för en diskussion, och trots att tydlig och utförlig kritik offentligt riktats mot Sahlins sätt att undergräva förtro-

endet för det svenska kommittéväsendet, har statsrådet inte bevärdigat de inblandade eller intresserade en offentlig förklaring. Den samtalande demokrati som regeringen i andra sammanhang upphöjer som ideal ges därmed en minst sagt selektiv tillämpning.⁶

Vidare har vi också i samband med tsunamikatastrofen kunnat konstatera att de fylliga utredningar som följde Estonia-katastrofen inte lett till några avgörande förändringar av exempelvis regeringskansliets krisberedskap. Trots att man hade haft mycket att lära av erfarenheterna i samband med den stora färjeolyckan, vilket bland annat formulerats i ett betänkande med rubriken *Lära av Estonia*, var avsaknaden av sådan beredskap i regeringskansliet uppenbar under flodvågskatastrofen.⁷ Här har alltså regeringen tillsatt en utredning med uttryckligt syfte att lärdom ska dras av tidigare misslag, men trots detta gjort en egen bedömning att några drastiska informationsförbättringar inte är nödvändiga. Det är i och för sig helt i sin ordning att regeringen gör en egen bedömning – utredningsförslagen är ju på intet sätt bindande – men allmänheten svävar i okunnighet om vad regeringens egen bedömning grundar sig på.⁸

EN ANNAN TYP av offentlig kunskapsproduktion sker via den offentliga revisionen. Här avses dels den årliga revisionen, dels den så kallade effektivitetsrevisionen vars uppgift är att granska statsförvaltningen och statligt finansierad verksamhet. Sverige har länge haft en

revisionsordning som snarare bygger på oreflekterade enskilda beslut än på ett principiellt ställningstagande. Den statliga revisionen har således utgjorts av en resursmässigt svag men grundlagsreglerad riksdagsrevision bestående av valda politiker, och en resurstarkare men konstitutionellt svagt förankrad revision under regeringen (Riksdagens revisionsverk) som var tjänstemannaled.

Den tidigare organisationen av den statliga revisionen var på många sätt problematisk. Riksdagens revisionsverk (RRV) var för sin egen verksamhet beroende av samma regering vars verksamhet man var satt att granska. Problemet förstärktes av att RRV:s verksamhet inte var inskriven i grundlagen. I internationell jämförelse var det uppenbart att de yttre institutionella betingelserna för RRV var alltför svaga, åtminstone om man verkligen menade att RRV skulle stå för huvudparten av den oberoende statliga revisionen.⁹

Under 1990-talet har revisionsfrågan stötts och blötts utan att det har funnits några tecken på verklig förändringsvilja i något politiskt läger (se till exempel 1993/94:TK1 och Riksdagens revisionsutredning 1997-10-10) och allra minst hos regeringspartiet. In i det sista tycktes den socialdemokratiska regeringen mena att modellen med ett starkt revisionsverk under regeringen (RRV) var den bästa lösningen, vilket i och för sig är begripligt då (s) oftast har suttit i regeringsställning själv och alltså haft de största revisionsresurserna under sig. Det såg länge ut som att den udda svenska organiseringen skulle bestå, trots att denna ordning saknade godtagbara eller ens uttalade argument. Men år 2000 skedde ett genombrott. Riksdagskommittén, som var parlamentariskt sammansatt, presenterade då sin rapport *Riksdagen och den statliga revisionen* för riksdagsstyrelsen (2000-06-13). Den presenterade radikala och principiellt hållna förändringar av revisionsordningen i Sverige. Kommittén föreslår att RRV och Riksdagens revisorer ska läggas ned och att en ny statlig revisionsmyndighet, Riksdagens revision, ska tillskapas och underställas riksdagen. Verksamheten ska grundlagsskyddas och ledas av en riksdagsrevisor. Talande är att endast en reservation var fogad till rapporten och det är kommitténs socialdemokratiska ledamöter som knapphändigt men tydligt markerar att man alls inte vill ändra på den rådande ordningen med RRV och Riksdagens revisorer. Motionärerna inleder genom att slå fast: "Sverige har i dag en heltäckande statlig revision. [...] Den nuvarande ordningen fungerar väl."¹⁰ De socialdemokratiska ledamöterna bemöter på intet

Under 1990-talet har revisionsfrågan stötts och blötts utan att det har funnits några tecken på verklig förändringsvilja i något politiskt läger...

sätt alla de principiella invändningar om den dåvarande ordningen som bland annat diskuteras i kommittérapporten.

Vägen fram från Riksdagskommitténs förslag sommaren 2000 till riksdagens beslut i december samma år var alltså inte problemfri. Ärendet överlämnades via Riksdagsstyrelsen till riksdagen för beredning i Konstitutionsutskottet (1999/2000:RS1). När ärendet skulle beredas fanns det bland annat en socialdemokratisk kommittémotion i vilken det yrkades på avslag. Man vidhöll den ståndpunkt som partiets representanter intagit i kommittén.¹¹ Trots att revisionsfrågan under 1990-talet hade utretts och diskuterats i en mängd utredningar föreslog motionärerna att en ny utredning borde tillsättas. Av skrivningarna framgår det också tydligt att regeringspartiet är angeläget om att behålla revisionen under just regeringen:

En översyn av den statliga revisionen bör dock ske. Några viktiga utgångspunkter bör vara att revisionen ska bedrivas professionellt och oberoende (av en myndighet underställd regeringen) samt att riksdagens organisation för granskning och uppföljning bör förstärkas, under fortsatt starkt inflytande från de folkvalda. Revisionen bör vara så utformad att regeringen kan uppfylla sin författningssenliga roll.¹²

Motionen undertecknades i oktober 2000, beslutet om en ny statlig revision togs två månader senare. Efter som socialdemokraterna in i det sista motsatte sig kommitténs och därmed Riksdagsstyrelsens förslag var det många som betvivlade att en förändring skulle komma till stånd. Men bokstavligt talat på mållinjen – när det bland annat visade sig att regeringen riskerade att lida ett nederlag vid riksdagens behandling – nödgades socialdemokraterna att ändra sig.¹³ I riksdagsdebatten anfördes bland annat det önskvärda i bred uppslutning i frågor av författningspolitisk karaktär (prot. 2000/01:47, 18 §). I egentlig mening hade socialdemokraterna emellertid inget val (jämför Isberg 2000).

Ovilja inför att förlora kontrollen över den kunskapsproducerande verksamhet som den statliga revisionen utgör tycks vara symptomatisk för det idéskifte som skett inom socialdemokratien när det gäller kunskapens roll i samhällsbygget. Man ser inte fördelarna med en ny ordning som skulle skapa större folklig tilltro och legitimitet åt de granskningar som görs. De knapphändiga och få resonemang som förs om den oberoende revisionens ställning handlar inte om värdet av en

fri kunskapsproduktion för hur den offentliga verksamheten bedrivs. Det är utslutande argument vilkas syfte är att tillförsäkra regeringens möjligheter till handlingskraft som förs fram.

Att socialdemokratien fortfarande inte riktigt kunnat svälja nyordningen framgår av en egendomlig debatt om att den nya Riksrevisionen inte bör skicka sina granskningsrapporter direkt till riksdagen. Eventuella påpekanden till regeringen med anledning av Riksrevisionens rapporter skulle enligt den ledande socialdemokraten i KU vara en "överloppsgärning" eftersom den nya budgetlagen redan föreskriver att regeringen årligen ska redovisa för riksdagen vilka åtgärder regeringen vidtagit med anledning av Riksrevisionens iakttagelser.¹⁴ Denna rapportering är emellertid svårlokaliserad och kortfattad och inbjuder inte alls till den diskussion som ligger i linje med den demokratiska reformismens idéer.¹⁵ Från att man inom socialdemokratien tidigare snarare uppmuntrade inlägg med kunskap om sakernas tillstånd i den offentliga verksamheten verkar man i dag vilja lägga locket på.

Det oroväckande är att denna riksdagsdiskussion tydligen gjorde intryck på de socialdemokratiska representanterna i Riksrevisionens styrelse, eftersom man i mars 2005 motsatte sig att skicka två kritiska revisionsrapporter (om brister i hanteringen av sysselsättningsstödet respektive sjukpenningen) till riksdagen. Trots stöd av vänsterpartiet fick denna linje inte majoritet i styrelsen, varför rapporterna ändå skickats till riksdagen (beslut 2005-03-09).¹⁶ Med tanke på att riksdagen enligt regeringsformen även har som en av sina främsta uppgifter att "granska rikets styrelse och förvaltning" (RF 1:4), och att utskotten enligt Riksdagsordningen även har som uppgift att ägna sig åt uppföljning och utvärdering (RO 4:18), är det ingen konstig tanke att riksdagen skulle ta direkt del av viktiga granskningsrapporter från Riksrevisionen.

DEN OFFENTLIGT finansierade kunskapsproduktionens prydna borde vara den verksamhet som bedrivs vid våra universitet och högskolor. Men tillståndet vid svenska universitet och högskolor är i dag mycket allvarligt. Alltsedan 1990-talets början har studentvolymen ökat explosionsartat. Om man i studentvolymen räknar bort uppdragsutbildningen, så rör sig ökningen under åren 1990-2000 om cirka 80 procent (Sundqvist 2002).

Resurserna för den undervisande och forskande personalen har inte tillnärmelsevis motsvarat det behov som en sådan expansion innebär.

Man har satsat stora resurser på att nå ut med högskoleutbildning i hela landet. Eftersom det enligt högskolelagen ska finnas ett nära samband mellan forskningen och den utbildning som ges vid universitet och högskolor har en utbyggnad av forskningen varit nödvändig. De fria forskningsmedel som universitet och högskolor får från staten (de så kallade fakultetsanslagen) har emellertid inte ökat i den takt som hade krävts för att matcha grundutbildningens volym. Denna utveckling har bland annat varit driven av att regeringen alltmer valt att kanalisera forskningsmedlen via externa forskningsfinansiärer. Det är enbart en liten del av forskningsmedlen som går direkt till långsiktig forskning vid universitet och högskolor. Det har saknats tillräckliga medel att anställa undervisande (och forskande) personal i den utsträckning som hade behövts.

En allvarlig effekt av den förändrade forskningsfinansieringen är att staten har gjort universitet och högskolor beroende av externa forskningsfinansiärer på ett sätt som hotar att undergräva den akademiska friheten. Forskningsfinansiärer har ofta egna idéer om vilka områden som ska beforskas, och därmed hamnar den avgörande forskarinitierade forskningen i bakvatten. I en rapport till Högskoleverket formulerar Li Bennich-Björkman denna oroväckande utveckling på följande sätt:

Det finns flera vägar att, antingen medvetet eller av obetänksamhet, avskaffa forskningsuniversitetet som fungerande och inspirerande institution. En är att minimera tiden för forskning, så att forskarna inte längre kan bedriva konkurrenskraftig forskning. En annan är att minimera resurserna så mycket, att kampen för överlevnaden blir den huvudsakliga drivkraften och att därmed anpassning, lyhördhet och strategiska överväganden ofta tar över. En tredje är att minimera andelen tjänster med forskningsinriktning. Alla tre vägarna tillämpas idag i Sverige.¹⁷

Det finns uppenbara styrningsvinster att göra genom att krympa universitetens och högskolornas egna möjligheter att initiera och bedriva forskning. Med den nya modellen kan man satsa på forskning som uppfattas som "rätt" och "nyttig". Den senaste forskningspolitiska propositionen är ett utmärkt exempel på detta. Regeringen stoltserar visserligen med att man under åren 2005-2008 anslår ytterligare 2,34 miljarder kronor till forskningen. Det är emellertid inte det fria kunskapsökandet som man vill under-

stödja. Det är en viss typ av forskning som eftersöks. Nästan en miljard av totalbeloppet ska gå till forskning i medicin och teknik respektive forskning om omställningen till hållbar utveckling. Särskilt teknik och medicin är områden som uppfattas som tillväxtbefrämjande, till skillnad från exempelvis undervisning i språk, litteratur och historia. Talande är att universitet och högskolor – de främsta forskningsorganisationerna skulle man tro – som direkt tilldelning endast får en liten del av anslagsökningen.¹⁸

De resursproblem som uppstått inom universitets- och högskoleväsendet för med sig klassiska och oönskade problem. Det drabbar studenterna, som får finna sig i att undervisningsgrupperna växer, med allt mindre möjligheter till en verklig seminariesituation, och att tillgången på handledande lärare blir allt mindre. Lärarkårens (läs: forskarnas) arbetsbelastning är vidare för stor, och det finns uppenbara risker att personalen ska gå in i väggen. Att samtidigt undervisa, hålla sig à jour med forskningsfronten, själv producera artiklar och bokkapitel, fullgöra den tredje uppgiften och samtidigt ständigt söka externa forskningsanslag är inte en hållbar arbetssituation. Att i detta sammanhang tala om att satsa på starka forskningsmiljöer vittnar om bristande insikter om forskarnas villkor. För att pyramiden ska få en topp krävs att den har en ordentlig bas. Det är regeringens kombinerade strävan att expandera grundutbildningen samtidigt som forskningsresurserna görs mer oåtkomliga som hindrar långsiktighet och frimodighet i kunskapsökandet.

SAMMANTAGET träder en mycket oroväckande bild fram. Vad händer om vi låter kunskapsinstitutionerna förfalla? Vilken sorts samhälle får vi då? En viktig aspekt av demokratiskt beslutsfattande tycks ha blivit bortglömd på senare tid. Medan det framhålls att man ska ta ställning och handla – visa handlingskraft som det heter – försummas alltmer det som bör föregå ett avgörande. Väsentligt för en fungerande demokrati är att de som är delaktiga i beslutet samtalar om de alternativ som övervägs och öppet motiverar varför de tycker att ett av alternativen är bättre. Lika viktigt är det att lyssna till andra deltagares argument och bemöta dem med respekt. Kravet innebär inte att deltagarna ska ändra åsikt efter att ha lyssnat på de andra. Men alla har en skyldighet att ta varandra på allvar, vilket innebär att i den mån man har en avvikande åsikt ska det uttryckas på ett begripligt och respektfullt sätt.

Den senare tidens betoning på handlingskraft kanske kommer sig av att några försöker göra en dygd

av den nödvändighet som det uppskrivade tempot i dagens politik innebär. Det har emellertid fått till följd att demokratins svåraste utmaningar inte längre kommer från förespråkare för auktoritära system. De kommer i stället från två helt motsatta håll: från expertförespråkare och maktpersoner som nonchalerar kunskap. Vissa personer kan samtidigt förespråka båda inriktningarna. Detta är möjligt eftersom de har det gemensamt att de riktar in sig på att förstöra, omöjliggöra eller negligera det demokratiska samtalet. Det är viktigt att understryka att dessa idéströmningar i olika skepnader står att finna tvärs över partigränserna.

Expertförespråkarna är beredda att överlämna allt fler områden som tidigare var föremål för demokratiska samtal till experter. Inte sällan handlar det om att företrädare för en viss profession – vissa nationalekonomer är väl paradexemplet – anser att just deras kollegor (eller ännu värre de själva) är mest lämpade att fatta vissa beslut. Det respektlösa består i att de inte tycker att det som experterna kommer fram till bör eller kan ifrågasättas. Handlingskraften går förlorad om experterna tvingas delta i samtal som oftast inkluderar fler värden än de som ingått i den teknokratiska kalkylen. Detta synsätt kännetecknas av en övertro på kunskap som bland annat tar sig uttryck i att dess företrädare tycker att det är onödigt att en fråga utreds mer än en gång, ur fler än ett perspektiv. Risken är, kan man höra dem säga, att utredningarna eller kommittéerna kommer fram till olika saker! Att det i så fall skulle utgöra en utmärkt grund för ett upplöst samtal tycks inte föresväva dem.

De som visar kunskapsnonchalans har inget till övers för experter. Sådana är möjligen bra att ha om man kan förmå dem att komma fram till något som beslutsfattarna redan bestämt sig för. Kommittéer

"Politik är att vilja". Men politik handlar också om att lyssna och förstå vad andra vill.

Foto: Bert Mattsson/Scanpix

och utredningar används inte för att se över vilka alternativ som finns. De instrueras noggrant så att de ska förstå att arbetet går ut på att hitta argument för en i förväg utstakad linje. De som nonchalerar väl grundad information kan utan att skämmas lyssna pliktskyldigt, till exempel på en föredragning av en tjänsteman, för att sedan utan vidare motivering fatta ett beslut som går stick i stäv mot det som tjänstemannen, kanske efter månaders utredning, argumenterat för. Utan respekt för den andres argument fattas ett beslut som sedan glorifieras av hurrarop om handlingskraft.

Medan expertförespråkarna sällan smyger med sina åsikter är de som nonchalerar väl grundad information svårare att upptäcka. Men på senare tid har vi sett många tendenser i riktning mot detta inom svensk politik. Partipolitiska hänsyn och handlingskraft får gå före förnuftiga resonemang. Fristående kunskapsproducenter som universite-

ten vingklippas och begränsas i sitt fria kunskapssökande. I stället för att välkomna kunskap och respektfullt bemöta argument som framförs nonchalerar man dem.

DEMOKRATISK REFORMISM förutsätter enligt vår mening väl underbyggd information om tidigare besluts ändamålsenlighet. Men hur ska beslutsfattarna få sådan information? Här måste man rimligtvis tänka sig så stor pluralism som möjligt. Ingen kunskap är definitiv och en verksamhet kan utvärderas utifrån flera olika perspektiv. Problemet är att några av de tänkbara institutionerna inte har de bästa förutsättningarna att leverera den information som borde efterfrågas. Universiteten kan givetvis bidra, men revisioner och utvärderingar bör i många fall genomföras snabbare än den tid det tar att avsluta ett kvalificerat forskningsprogram. Förvaltningen bör givetvis ha utvärderingsresurser, men det är

ingen bra lösning att myndigheterna utvärderar sig själva. Riksdagen har visserligen undersökningsresurser, men de är i nuläget inte tillräckliga. Samtidigt är Riksrevisionen fortsatt omtvistad. Några vill knyta myndigheten ännu närmare finansdepartementet, medan andra upprörs över att den då blir en ren besparingsmyndighet som sätter käppar i hjulen för andra.

Trots att en av riksdagens viktigaste uppgifter enligt RF 1:4 är att granska verkställandet av politiska beslut, finns fortfarande ingen tydlig idé om hur man ska göra detta. Den nuvarande socialdemokratiska ledningen skulle mycket tydligare kunna bekänna sig till tanken att ansvariga beslutsfattare ibland gör misstag, som kan korrigeras genom att man lyssnar på dem som vill föra en välgrundad diskussion om tidigare fattade beslut.

Det är visserligen viktigt att behålla ett sunt, distanserat förhållningssätt gentemot självutnämnda experter inom akademien och förvaltningen. Men om den rationella kritiken ersätts av nonchalans eller ignorans, genomtänkta visioner av vilshenhet, rationella instrument för utvärdering av nyckfullhet, korrigering av eventuella misstag av förnekanden och efterhandsrationaliseringar – då har man hamnat långt ifrån den demokratiska reformismens ideal. Olof Palme lanserade en gång devisen "Politik är att vilja". Många har försökt att uttolka vad han menade. Om det tolkas som att politik går ut på att till varje pris driva igenom sin vilja, och att den som lyckas med det är framgångsrik, är man ute på farliga vägar. Hur mycket man än vill något bör politik handla om att lyssna och försöka förstå även vad andra vill. Det är kanske dags att åter en gång fråga sig "Hvad vilja socialdemokraterna?". Men det är naturligtvis upp till socialdemokraterna själva att avgöra den saken.

Referenser:

Ahlbäck, Shirin: *Att kontrollera staten: Den statliga revisionens roll i den parlamentariska demokratin*. Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala, nr 131, Acta Universitatis Upsaliensis 1999.

Ahlbäck, Shirin: "En konstitutionell revolution", i *Politologien Våren* 2001, s. 25–32.

Bennich-Björkman, Li: *Överleva den akademiska friheten? – en intervjustudie av svenska forskares villkor i universitetets brytningstid*, Högskoleverkets rapportserie 2004:1 R.

Ds 1998:57, *Kommittéerna och bofiken – Kan en kommitté se ut hur som helst?*, Rapport till ESO.

Finlands grundlag 11.6.1999/731.

Hermansson, Jörgen: *Politik på upplysningens grund – om den demokratiska reformismens möjligheter och problem*. Liber: Malmö 2002.

Isberg, Magnus: "Hur riksrevisionen kom till: en konstitutionell reformprocess med unika drag", i *Riksdagens revisorer, Riksdagens revisorer under två sekel*, Elander gotab: Stockholm 2003.

Popper, Karl: *Det öppna samhället och dess fiender*, Akademilitteratur: Stockholm 1980–1981.

Regeringsformen (SFS 1974:152)

Riksdagskommittén, Riksdagen och den statliga

revisionen 2000-06-13 (se även 1999/2000:RS1).

Riksdagsordningen (SFS 1974:153)

Riksdagstryck

SOU 1998:132, *Rapport av analysgruppen för granskning av Estoniakatastrofen och dess följder*.

SOU 1999:48, *Lära av Estonia*.

SOU 2001:41, *Säkerhet i en ny tid*.

Statsrådsberedningen, *Kommittéhandboken* (Ds 2000:1).

Sundqvist, Bo: *Högre utbildning och forskning under det senaste decenniet – en statistisk översikt*, <<http://www.suhf.se>>

Fotnoter:

1 Se Popper i *Det öppna samhället och dess fiender*.

2 Finlands grundlag 11.6.1999/731, 11 kap. 123 §.

3 Se tex. prot. 2004/05:26, 4 §, anf. 7 av Göran Magnusson (s).

4 Se även Ds 1998:57.

5 Se redogörelse i Axess 4/2004.

6 Regeringens proposition 2001/02:80 Demokrati för det nya seklet: "Liksom Demokratiutredningen betonar regeringen också samtalets och diskussionens betydelse i demokratin" (s. 27).

7 Dir. 1997:105; SOU 1998:132 och 1999:48. Jfr

även Särbarhets- och säkerhetsutredningens betänkande *Säkerhet i en ny tid* (SOU 2001:41).

8 Jfr regeringens skrivelse 2000/01:52.

9 Ahlbäck 1999 och 2001.

10 Riksdagskommittén, 2000-06-13, reservation av Sven Hultström m. fl. (alla s).

11 Motion 2000/01:K324 av Göran Magnusson m. fl. (alla s).

12 Ibid. [vår kursiv].

13 Vilket innebar att en politisk kompromiss nåddes med oppositionen på ett par punkter.

14 Prot. 2004/05:26, 4 §, anf. 7 av Göran Magnusson (s); Lag (1996:1059) om statsbudgeten, 47 §.

15 Kommentarna återfinns i regeringens skrivelse *Årsredovisning för staten*, och i budgetpropositionen i såväl volym 1 som under varje utgiftsområde.

16 Avvikande mening meddelades av Sören Lekberg, Laila Bjurling, Per Erik Granström (alla s) och Per Rosengren (v). Det var första gången man behövde räkna röster i Riksrevisionens styrelse.

17 Bennich-Björkman 2004, s. 51.

18 Prop. 2004/05:80.

De litterära underbarnens sammansvärjning

ESSÄ/ Fattiga författare. Att författare har svårt att försörja sig på sina litterära verk är inget nytt. Hur ser situationen ut i dagens globaliserade och digitaliserade värld? Amerikanen Michael Chabons *Wonder Boys* och norrmannen Henrik Langelands *Wonderboy* ger båda ur olika perspektiv en dystert bild av författarens situation. I det ena fallet är han hänvisad till att undervisa i skapande skrivande, i det andra ett slags underleverantör av innehåll till globala mediejättar.

Grady Tripp är en författare med otur. Eller kanske bara med oflyt. Han har ett stabilt litterärt rykte efter tre romaner, allra helst som hans tredje roman sålde 12 000 exemplar och vann ett PEN-pris. Men det var sju år sedan, och under tiden har det mesta gått nedför och bakåt med hans författarskap trots – eller kanske på grund av – att han fått ett enormt förskott för sin fjärde roman.

Den goda nyheten är att Grady Tripp har ett manuskript på gång. Den dåliga är att manuset är 2 611 sidor långt och inte i närheten av att vara färdigt. Det är en röra, ett elände, en postmodernistisk katastrof – en författares mardröm av samma slag som Martin Amis låter sin författare-huvudperson skriva på i *Information*, utgiven samma år som berättelsen om Grady Tripps underbara öden och äventyr. Grady Tripp har helt enkelt tappat greppet. Han har förlorat förmågan att göra de konstnärliga val som är nödvändiga för att driva berättelsen framåt. Det låtsas han förstås inte om, åtminstone inte när förlaget hör av sig för att få reda på hur det går. Hans förlagsredaktör Terry Crabtree har nämligen sina egna problem. I det nya förlagslandskapet köps och säljs förlagen som om de vore böcker i en second hand-butik. Och Crabtree har upptäckt att hans chefer kräver något de aldrig frågade efter förut – kompetens. Det var Grady Tripps förra bok som satte fart på Crabtrees karriär och nu hoppas han på ett nytt underverk. Så han förföljer Tripp med brev och telefonsamtal och dyker till sist upp på en litterär festival som ordnas på det universitet i Pittsburgh där Tripp arbetar.

Arbetar och arbetar. Kanske vore det mer egentligt att tala om det universitet där Tripp försörjer sig. Han är lärare i skapande skrivande, en syssla som han fyller med viss kärlek till uppgiften, men mest betraktar som ett nödvändigt ont för att ge honom tid och råd att skriva vidare på sitt jättelika manuskript, *Wonder Boys*. Grady Tripp har det kort sagt inte lätt. Och hans liv blir inte enklare av att hans fru lämnar honom, att han har en affär med en överordnad (som är gift med en av hans andra överordnade), att han råkar skjuta hennes hund och att en student stjälar en dyrbar jacka ur hennes mans samling av Marilyn Monroe-memorabilia. Och det är innan Grady Tripp upptäcker att studenten som stal jackan är mycket mer litterärt begåvad än han själv är, så begåvad att

Av
Johan
Svedjedal
Professor
i litteratursociologi
vid Uppsala
universitet

Terry Crabtree inleder en affär med studenten. Som är man. Och dessutom visar sig vara mytoman.

Ungefär så ser spelöppningen ut i Michael Chabons *Wonder Boys*, utgiven 1995 och filmatiserad några år senare med Michael Douglas i huvudrollen.¹ Ironin i titeln är alltså inte svår att urskilja. Grady Tripp är det tidigare underbarnet som har blivit ett medelålders misslyckande men upptäcker ett nytt underbarn i sitt eget klassrum. *Wonder Boys* är berättelsen om hur Grady Tripp vaknar upp och lär sig göra de val som han tidigare har skjutit upp. På sätt och vis kan man säga att svaret blåser i vinden. I en nyckelscen blåser nämligen hela manuskriptet till *Wonder Boys* bort under en biljakt (det börjar med en bilstöld, en arg ägare som jagar Grady och ett försök att stjäla tillbaka bilen – sådana små vardagliga händelser som kan rubba en författares möjlighet att skapa odödlig prosa).

Wonder Boys är en av de många författarromaner som handlar om att inte svika sitt litterära uppdrag. På vägen är den också en reflektion över olika slags författaröden, över författarvärldens ställningar och förhållanden. Det börjar på första sidan med den första författare Grady Tripp lärde känna, August Van Zorn, skräckförfattare. August Van Zorn hette egentligen Albert Vetch och var till yrket lärare i engelsk litteratur vid ett college i Pennsylvania. Vetch skrev för att tjäna pengar till avgiften för hans hustru som satt på någon sorts hem sedan deras tonårssöner hade dött i en explosion några år tidigare. Sina berättelser skrev han på natten, gungande i en gungstol med en flaska bourbon framför sig. Ju snabbare stolen gungade, desto hemskare var berättelserna. En annan av de författare som Grady Tripp träffade på var hans lärare i en kurs i novellskrivande. Den författaren talade i aforismer ("vid slutet av varje novell ska läsaren känna sig som ett moln har lyft från månens ansikte"), han hade skor av skallerormsskinn och körde en Jaguar E-type – men han hade också dåliga tänder och ständigt oknäppt gylf. En tredje var John Jose Fahey, som fick ett förskott på 125 000 dollar för att skriva sin fjärde roman men misslyckades. I stället lyckades han förlora sin fasta anställning på ett college i Tennessee. Fahey började komma berusad till arbetet, hånade sina studenter och dök till sist upp med en laddad pistol och beordrade sina studenter att skriva om Fruktan.

PIGGA GRABBAR allesammans. Den väsentliga gemenskapen mellan de här författarna är förstås enkel att hitta. Och den består inte i att de är knäppa, har problem med spriten eller sitt författarskap. Nej, den består i att de alla försörjer sig som lärare i litteraturämnen. Djupt nere i det socialt omedvetna i *Wonder Boys* finns nämligen två axiom om författare. Det ena är att nästan ingen kan försörja sig som författare på marknadens villkor (det går bara illa om man försöker). Och den andra är att författare därför måste försörja sig som litteraturlärare (och det går också oftast illa, konstnärligt och socialt).

Jag skulle misstänka att *Wonder Boys* rymmer ett antal sociala sanningar om författartillvaron i Nordamerika, om än uttryckta som satir, karikatyr och grotesk. Grady Tripp är en i den hord av nordamerikanska författare som drömmer om att skriva en verkligt betydelsefull roman och under tiden försörjer sig som lärare, något som underlättas av den massiva satsningen på kurser i skapande skrivande vid amerikanska college.² Som exempelvis Stephen King har betonat är en anställning som lärare i creative writing ofta det bästa alternativet för författarnas försörjning på en marknad där de statliga stipendierna är få och osäkra: "The solution for a good many underpaid creative writers is to teach what they know to others."³ Grady Tripp tillhör en ny sorts litterär profession (ännu knappt synlig i Sverige, men under tillväxt också här).

En sådan persons författarskap utvecklas i ett besvärligt spänningsfält. Själva drömmer de gärna om att skriva den Stora och Sanna romanen (åtminstone alla utom August Van Zorn). Förlagen å sin sida längtar efter den Stora och Snabba Bästseljaren och dränker författarnas ödmjukhet i förskott de aldrig kan leva upp till. Resultatet? Författarna blir lönearbetare som mening för mening, åsikt för åsikt, måste sälja ut sin litterära självrespekt i katedern. De är den moderna tidens släktingar till ämbetsförfattaren – fast författare vars ämbete är att lära andra att bli författare, eftersom de inte själva kan försörja sig på det. Michael Chabons roman är en tragikomisk betraktelse över den moderna marknadsförfattarens dilemma i en litterär kultur inställd på att ständigt hitta nya underbarn.

EN ANNAN SORTS underbarn finns i den unge norske författaren Henrik Langelands *Wonderboy*, utgiven år 2003.⁴ Här är det inte författaren som är hjälten, utan snarare förlagshistorikern. Och skurken är visserligen marknaden, som nästan alltid i författarromaner. Men här inte främst i form av bokförlagen, utan i gestalt av en it-koncern. Indirekt är *Wonderboy* därför en berättelse om författarnas villkor i det nya digitala samhället.

Huvudpersonen heter Christian von der Hall och arbetar i ett stort it-företag, Scandinavian Media Group. Framgången, slipsen och förmögenheten sitter som om han vore född med dem. Christian är en hot shot, ett management-geni, en avslutare, dealare och visionär – en affärsglad gutt med megabucks i ögonen. Han får Jonas Birgersson och Johan Staël von Holstein att se ut som ödmjuka logiker, lagda för tveksamhet, avrådande humningar och sentimental omsorg om småspararna. Låt mig uttrycka saken så här: Christian von der Hall har ibland mer idéer än förnuft. Men vad betyder det när den nya ekonomin vidgas för varje dag?

Underbarnet Christian fick sitt smeknamn redan som förstaårsstudent på Handelshögskolan. Den hade besök av en berömd amerikansk gästföreläsare, och Christian fick tillfälle att rätta ett räknefel. Men föreläsaren kunde inte uppfatta hans krångliga efternamn och passade på att skämta bort sitt eget fel. "Christian what? Christian Wonderboy?"

Liksom Grady Tripp har Christian sina problem. De är visserligen långt beskedligare än ett monstruöst romanmanuskript (ett äktenskap som faller sönder eftersom han aldrig är hemma, en penibel dragning till anonymt strypsex med prostituerade, en naiv dumhet när det gäller att investera i modern konst), men de verkliga bekymren börjar när detta underbarn får sitt livs stora idé. Han kallar den projekt Sehested, och den består i att Scandinavian Media Group ska köpa Norges två största förlag, Aschehoug och Gyldendal (ett tag figurerar faktiskt också Norstedts i diskussionerna). Sehested är namnet på ett torg mellan de bägge förlagens hus (fast likheten med namnet Schibsted är förmodligen avsedd) och Christian ser sig i hemlighet som chef för en ny stor mediekoncern, ett monster av mediekonvergens där allt finns tillgängligt i digital form.

Början till idén är att den norska förlagsindustrin är våldsamt

Lönearbetare. Författare säljer ut sin självrespekt i katedern. Ur filmen *Wonder Boys*.

Foto: Corbis Sygma/Scanpix

undervärderad, något som Christian visar genom att gå igenom olika aspekter på de bägge förlagen och deras De norske Bokklubbene och sedan jämföra dem med värderingen av Amazon.com utifrån Nasdaq-kriterier. Dessutom är bokbranschen egentligen bara i början av att ta till vara sin potential. "Men varför skulle bokklubbarna bara sälja böcker till sina 660 000 medlemmar? [...] Varför inte cd-skivor och datorutrustning och vitvaror och bilar och möbler och allting? Varför inte använda det stora medlemsunderlaget för att bygga upp en verkligt välfungerande shoppingportal?"

Det hela behöver dessutom inte begränsas till nätet. Eftersom de stora förlagen har köpt upp flera bokhandlar har de färdiga butiker som kan komma till användning. "För varför ska bokhandlarna ute i landet bara sälja böcker? De affärerna kan ju fungera som pickup-points för en sådan utökad shoppingportal som jag nyss skisserade, en närbutik där kunderna kan hämta vitvarorna eller möblerna eller trädgårdsredskapen eller vad de nu köper som är för stora att köras hem till dörren med tillräcklig lönsamhet."

Väsentligast är dock att förlagen har ett enormt underliggande värde i sin utgivning, fast inte i form av deras bokberg, utan som rättigheter till digitalt innehåll. "Alla kan göra en sökmotor som harvar omkring i blindo på webben, men bara en kan sitta på rättigheterna till Aschehougs och Gyldendals faktainformation." Christian Wonderboy drömmer alltså den gamla drömmen om den allomfattande databasen, fast en där innehållet är granskat, redigerat och kvalitetssäkrat. "Cash is king men content är King Kong."⁵ Och allra bäst är att en sådan affär går att sälja med politisk retorik. Om inte Scandinavian Media Group köper de norska förlagen finns ju risken att någon internationell koncern gör det. Christian lyssnar lydigt till sin bror, förlagshistorikern Erlends historiska föreläsningar – även om Christian inte orkar läsa biografierna över förläggarna Harald Grieg och William Nygaard, utan beställer executive summaries av innehållet i böckerna.

Fortsättningen av berättelsen blir tyvärr rätt förutsägbart, om än bejublad på kultursidorna när Langelands roman kom ut. Mycket av *Wonderboy* handlar om Christian von der Halls försök att positionera sig för en styrande ställning i det nya företaget, om hans jakt på olika sorters jättelån, dels till affären, dels för att han själv ska kunna investera pengar. Naturligtvis slutar det med att han blir blåst. Och naturligtvis slutar det med att it-ekonomin framstår som livsfarlig och cynisk. Priserna på aktierna i Sehested AB sjunker till en tiondel på mindre än ett kvartal och de bägge anrika förlagen hotas av nedläggning. Bara en smart riskkapitalist kan rädda dem från att utplånas.

Alla dessa katastrofer gör trots allt romanen till en uppbygglig läsning för bokmänniskor. Böckernas värld tycks ha en särskild mystik, en aura som en uppkomling som Christian von der Hall inte ska tafs på. Henrik Langelands roman fungerar alltså som något av en tröstefilt för bokvärldens läsare. Men hur storhetsvansinniga Christian von der Halls planer än tycks vara, ligger de helt i linje med de stora rörelserna i den moderna medieindustrin. Den är en affärsvärld av vertikal och horisontell integration, av mergers, imprints och mediekonvergens, en handelsplats där konsulternas hornhinnor lyser av samma visioner som Christian Wonderboys.

Först någonstans långt ute i marginalen finns författaren. Inte som huvudperson i den litterära processen, som författaren gärna kallas av författare – och för den delen av litteraturforskare – utan som en underleverantör, den som skapar ett innehåll som sedan kan flöda genom olika medier och anta olika former. Cash is king men content är King Kong. Om det verkligen är så – ja, då är författaren knappast mer än en skötare till jätteapan högst uppe på tornet till det nya medieföretagets byggnad. Så ser den moderna marknadsförfattarens villkor ut.

Allt detta ligger egentligen utanför Langelands roman, i dess outtalade förutsättningar. Lämpligt nog är nämligen författarna skuggfigurer i utkanten av berättelsen. Visserligen skymtar Dag Solstad som något av ett socialt samvete, till hälften sanningssägare, till hälften parodi på sjuttotalsmarxist. Men de författare som annars uppträder ger mest intryck av att vara självupptagna drumlar. De vill helst vara kändisar som syns på fester där de söker efter sexuella byten att nedlägga. I *Wonderboy* liknar författarnas värld mest en orgie av självupptagenhet. De lever i en gammal ekonomi, i en gammal författarroll. De tror att de är stjärnor som skriver böcker, fast de egentligen är underleverantörer av innehåll. Att Christian von der Hall misslyckas med sin affär betyder ju inte att de grundläggande ekonomiska villkoren i medieindustrin har ändrats. King Kong bidar bara sin tid.

MICHAEL CHABONS *Wonder Boys* och Henrik Langelands *Wonderboy* ger på sina sätt lika dystra bilder av författarens villkor kring millennieskiftet. Rymmer konstnärsmoralen egentligen bara fåfänga? Är förlagen bara småhandlare, hotade av ett större globalt kapitalistiskt maskineri, ungefär som André Schiffrin skildrade saken i sin *Förlag utan förläggare*?⁶ Hur ska författarna hitta tid, mod och ödmjukhet att skapa litteratur? Hur ska de klara sig som marknadsförfattare om de egentligen föraktar marknaden – och därmed läsarna?

Dessa bägge romaner ställer frågorna i en ny tid och utifrån nya förhållanden. Men vad det gäller är egentligen gamla problem. Hur ska författarna försörjas? Och vem ger dem deras uppdrag och berättigande? Utifrån dessa två berättelser går det lätt att simulera olika framtider för litteraturen. En är den där författaren är en person som går runt i skallerormsskor och predikar budskapet "content är King Kong". En annan är en lärare i skapande skrivande som inte skriver själv, men som har bra sidoinkomster på försäljning av vitvaror via bokhandlar.

Att vara författare är sannerligen inte enkelt i dessa romaner. Som Bob Dylan sjunger i en sång skriven till filmatiseringen av *Wonder Boys*: "a worried man with a worried mind".⁷

Skönlitteraturen är ofta en bra källa till kunskaper om arbetslivet. Där finns berättelserna om hur vardagsveckan ser ut, hur yrket känns inifrån. Och det finns förstås inget yrke som författarna känner med sådan insikt som det att vara författare. Därför kan romaner av detta slag lära oss mycket om villkoren i det litterära livet, om författaridentitet och författarförsörjning. Ändå finns det förstås risker med att ta sådana berättelser på alltför stort

allvar. Många romaner om bokvärlden är partsinlagor – satirer, karikatyrer, snyfthistorier eller självkräftfärdiganden. Litteratur är aldrig en modell av verkligheten i skala 1:1, utan snarare ett system av hackiga webbkameror, uppställda på olika platser med stort avstånd. Och författarna ställer gärna upp sina kameror på ställen som smickrar dem själva men är förödande för medieindustrin. Därför måste man akta sig för två fiktionella felslut, bägge lika riskabla. Det ena vore att helt avvisa skönlitteraturen som källa till kunskaper om författarlivet. Och det andra vore att troskyldigt acceptera författarnas utsagor.

Gilla det eller inte: som berättare har författarna betydande makt över medborgarnas fantasi. Att skriva en författaryrkets historia enbart utifrån skönlitterära skildringar vore därför ungefär som att skriva en världsfredens historia ur Pentagons synvinkel. Visst vore det både möjligt och intressant, men det skulle onekligen ha sina risker, åtminstone för den som vill ha en kritisk intellektuell distans.

Chabons och Langelands romaner är typiska exempel på problemet. Visst är det sant att förlagsvärlden nu domineras av stora koncerner med allt större krav på avkastning – oavsett om de heter Penguin Group, Bertelsmann eller Bonniers. I en sådan värld, inriktad på globala bästsäljare, har Grady Tripp all anledning att svepa in sig i sin solkiga morgonrock och tänka buttra tankar om skillnaden mellan sitt förskott och den roman han skriver på. Men den moderna medieindustrin har också en annan sida, en som inte uppmärksammas av Chabon eller Langeland. Den tekniska utvecklingen innebär ju att det aldrig har varit så enkelt och billigt att skriva, publicera och förmedla böcker som nu. Antalet titlar som ges ut ökar ständigt, liksom möjligheten att få tag på böcker via nätbokhandlar eller digitaliserade fjärrläsesystem. Och för den som vill kringgå hela det traditionella publicistiska systemet är det lättare än någonsin att själv publicera och lansera en bok.⁸

Men i en digital värld av ettor och nollor brukar den ambitiösa författaren vara bestämd. Det gäller att bli en global etta, inte en självpublicerad nolla. Därför utgår de flesta moderna romaner om bokvärlden från en dubbel intellektuell bokföring. De rymmer en kritik mot bokvärldens hårda villkor som är fullt berättigad, bittra uppgörelser med medievärldens cynism och kortsiktighet – en sorts antimodernism light som kan låta författare och läsare känna sig som ädla försvarare av högre civilisatoriska värden. Paradoxen är bara att en lyckad karriär som skönlitterär författare (och för den delen som kritisk intellektuell) oftast bygger på förmågan att utnyttja detta system till sin egen fördel.

I själva verket är kraften i den moderna medieindustrin själva förutsättningen för författarens genomslag. De stora förlagen (och stora koncernerna) ger de största fördelarna, det vet varje ambitiösa författare. På de stora förlagen finns möjligheten till stora förskott, liksom ofta de bästa redaktörerna, formgivarna och marknadsavdelningarna. Ett välkänt förlags namn på boken ger de bästa chanserna att boken ska bli synlig genom förstadsrecensioner, säljas in ordentligt till bokhandlarna, exponeras i radio och tv, tas på allvar av läsarna. Förlagets namn är det varumärke som ger författaren prestige, den talisman som öppnar dörrarna till tidningsredaktioner och intervjuoffor. Men för att nå framgång gäller det att inte låtsas om att man vet detta, utan tvärtom helst antyda att man föraktar hela spelet (och att man aldrig hört talas om den teori om det litterära fältet som beskriver allt detta).

Naturligtvis är det ingen naturlag att ett bra förlag ger framgång. Vad det handlar om är statistiska sannolikheter, inte några förutsägbara effekter. Men författarna känner dessa odds bättre än några andra. Och den som spelar bäst på dem ökar sina chanser att bli ett bokvärldens underbarn.

Fotnoter:

1 Michael Chabon, *Wonder Boys* (Villard Books: New York 1995); *Wonder Boys*, manus: Steve Kloves; regi Curtis Hanson (cop. Warner Bros. 2000, tillgänglig ex. via Sandrew Metronome DVD Z11 18643).

2 Betydelsen av kurser i creative writing för amerikanska författares utbildning och försörjning, jfr analysen av ett antal författarkarriärer i Bo G. Ekelund, *In the Pathless Forest: John Gardner's Literary Project*, Studia Anglistica Upsaliensia, 89, Uppsala 1995, s. 63–66.

3 Stephen King, *On Writing: A Memoir of the Craft*, Scribner: New York 2000, s. 351–352 (citatet s. 352).

4 Henrik H. Langeland, *Wonderboy. Roman*, Gyldendal: Oslo 2003; Henrik Langeland, *Wonderboy. Roman*, Översättning: Inge Knutsson,

Norstedts: Stockholm 2005. Citaten nedan sker ur den svenska översättningen.

5 Citaten ur *Wonderboys* enligt följande: "Christian what?" (s. 34); "Men varför skulle bokklubbarna" (s. 102); "För varför ska bokhandlarna" (s. 102–103). "Alla kan göra en

sökmotor" (s. 106); "Cash is king" (s. 115).

6 André Schiffrin, *Förlag utan förläggare*, översättning Lillemor Ganuza Jonsson, Ordfront: Stockholm 2001.

7 Bob Dylan, "Things Have Changed", citerad efter

<bobydylan.com/songs/things have.html>.

8 Jfr den svenska och internationella statistik över bokproduktion som anförts i Johan Svedjedal, *Tänkta världar. Samlingsvolym*, Wahlström & Widstrand: Stockholm 2004, s. 220 ff och 457 f.

Frankrike vägrar att överge tron på sin egen storhet

ESSÄ/ Nation med mission. Frankrike har genom historien hämtat sig från nederlag och bevarat sin övertygelse om landets unika ställning. Det var denna förmåga att se bortom realiteterna som förde nej-sidan till seger i folkomröstningen. Många ser resultatet som ett mandat att förändra Europa – men detta Europa är förändrat.

TIM KING

Författare

Översättning från engelska av Olov Hyllienmark

"DEN FRANSKA nationen uttrycker sitt tack till de kvinnor och män som bidragit till det arbete som Frankrike utfört i de tidigare franska departementen Algeriet, Marocko och Tunisien samt i Indokina." Så lyder första paragrafen i en lag ämnad att officiellt stadfästa de goda saker den franska imperialismen fört med sig. Den är inte skriven i slutet av 1800-talet utan i februari 2005. "Arbetet i skolan", fortsätter lagtexten, ska fokusera på "den positiva roll den franska närvaron spelar på andra kontinenter."

Många länder har ägnat sig åt att bearbeta de mörkare sidorna i sin historia och Frankrike är inget undantag. Men som den nya lagen visar har Frankrike ett behov av att slå fast den positiva, möjligtvis mytiska, sidan av det Officiella Minnet: "Det är till stor del tack vare modet och entreprenörsbegåvningen hos dessa franska män och kvinnor som [Nordafrika] utvecklades ... [och förde med sig] Frankrikes kunskaper i teknik, vetenskap och förvaltning, dess kultur, dess språk."

De myter som hänger ihop med Frankrikes imperieförflutna ligger än i dag till grund för inställningen till resten av världen. Medan många före detta imperieländer har släppt taget om sina imperier och generat skrapar med foten om någon nämner deras tidigare ära och storhet, finns det i Frankrike ingen skam förknippad med *gloire* eller *grandeur*.

Karl den store var inte fransman i ordets moderna innebörd, men det hindrar inte att franska skolbarn får lära sig att han är grunden till den franska kulturen. De geografiska gränserna för hans imperium, från Pyrenéerna i söder till Danmark i norr, österut fram till Elbe, utmärkte vad som är Västeuropa och påminner både om Napoleons imperium tusen år senare och den

europiska gemenskap som franska ämbetsmän ritade upp 1950. Även kulturellt finns likheter. Karl den store byggde upp sitt hov i Aix-la-Chapelle som ett centrum för lärdom och konst, där skrivare revolutionerade skriften genom den karolingiska minuskeln och kopierade kristna texter, medan andra utbildades till att sprida denna kultur till imperiets yttersta gränser. Karl den stores exempel är viktigt även politiskt: Europa med en härskare, styrt från centrum, där företrädare för kyrkan sändes ut till områdena längst bort för att de skulle hålla jämna steg.

Om Karl den stores imperium knappt levde längre än imperiebyggen själv, varade nästa franska "kejsardöme" – koloniseringen av delar av Nordamerika, Karibien, Västafrika och Indien – i mer än två hundra år. I mitten av 1600-talet hade Jean Baptiste Colbert insett handelns betydelse för moderlandet och de sockerproducerande öarna i Karibien hade blivit viktiga. Mot producenternas vilja tvingade han igenom *Exclusif*-förordningen som förband dem att exportera allt till Frankrike på franska skepp och köpa det de behövde enbart från Frankrike. Colbert drog åt tyglarna ytterligare genom att göra kolonierna till en statsangelägenhet, under direkt styre från Paris. På 1750-talet hade Frankrike fått ett blomstrande och omfattande imperium, men en serie militära nederlag under sjuårskriget 1763 förlorade alltsammans utom de västindiska öarna. Från att ha varit en europeisk stormakt var landet genom ett pennstreck förminskat.

Men bara trettio år därefter drog franska arméer ut på nytt för att erövra Europa.

GRÄNSERNA FÖR Napoleon Bonapartes franska imperium skiftade så ofta under dess korta och hetsiga existens att det är svårt att i en enda mening ge en föreställning om storleken, men själva centrum liknade Karl den stores. Napoleon utnyttjade kopplingarna däremellan. Bland annat gjorde han strax före sin kröning en pilgrimsfärd till Karl den stores grav och under kröningsceremonin höll han det som sades vara Karl den stores spira.

Napoleons imperium uppstod ur franska revolutionens tumult, en revolution som i grova drag handlade om styrelseskicket, med förklaringen om de mänskliga rättigheterna som en hörnsten. Denna trycktes i slutet av augusti 1789, bara drygt en månad efter Bastiljens fall, och förkunnade slutet för feodalsystemet och ärvda privilegier. Den

garanterade likhet inför lagen, individuell frihet, trosfrihet, yttrandefrihet. Den skilde kyrkan från staten, den verkställande från den lagstiftande makten, och slog fast att hela Frankrike skulle styras och förvaltas av ett centraliserat, representativt organ. Idéerna bakom förklaringen

var inte speciellt franska, men kanske för att ögonblicket var så starkt laddat med nationalism blev de raskt till fransk egendom.

Napoleon förkastade vissa av idéerna och återupprättade prästerskapet, slaveriet, censuren och ärvda privilegier, men han insåg att Frankrike trots allt behövde en centraliserad rättsordning. Code Napoléon,

som skrevs ihop av fyra män som han själv utsåg, tillhandahöll en enhetlig, förnuftig och sekulär samling lagar som var ämnade att tillämpas i hela Frankrike. Code Napoléon tar upp nästan alla familjelivets aspekter: giftermål, skilsmässa, fadersvårde, adoption, testamenten, arvsrätt, kontrakt, lån. Den slår fast att äganderätten av fast egendom är oförflyttlig. Den gör franska män jämlika inför lagen (dock stående över kvinnor och utlänningar). Många länder hade konstruerat egna versioner av en civillagstiftning, i vissa fall långt tidigare, Danmark 1683, Sverige 1736, men inget av dessa länder hade samma missionerande nit som fransmännen. Två år efter det att lagverket trätt i kraft i Paris infördes det i det nya franska imperiet, först i Italien, sedan Nederländerna, Tyskland och 1808 även det nya storhertigdömet Warszawa.

Fastän Napoleons imperium rent fysiskt inte varade så länge kvarlevde en bestående ordning för maktutövning, lagstiftning och förvaltning. Långt efter Napoleons död fortsatte hans Code, som grundade sig på revolutionens ideal och lärdomar, att styra tyskar, italienare, belgare, holländare och invånarna i de illyriska provinserna. Den fortsatte att vara i kraft i Louisiana också efter det att territoriet blivit en delstat, i Quebec fastän fransmännen förlorade provinsen trettio år före revolutionen, i Egypten, Grekland och många latinamerikanska länder. Under namnet Code Civil förrenar den än i dag mycket av Europa och nämns jämte de mänskliga rättigheterna som en av den franska civilisationens stora bidrag till världen. Framgången för den i långt fler länder än dem Napoleon erövrade med våld friskriver honom till och med i många franska sinnen från ansvar för sin faktiska hänsynslösa och despotiska framfart.

År 1815 seglade Napoleon i väg från ett ruinerat, förödmjukat land som sett sina unga män decimeras. Rimligtvis borde alla imperieanspråk ha rensats ut. Men bara femton år senare seglade en mäktig fransk flotta över Medelhavet, än en gång med begäret efter ett imperium lysande i ögonen. Faktum är att varje gång Frankrike drabbats av nederlag och förödmjukats har man återhämtat sig förvånansvärt raskt och snabbt börjat kasta sina blickar bortom de galliska gränserna för att

reparera sin tillknyckade *grandeur*. Varifrån kommer denna obändighet i fråga om att ideligen tvinga på resten av världen det franska sättet? Det handlar inte om militär ära. Det kommer sig av den djupa övertygelsen att den franska tanken, så som den tar gestalt i Code Civil, de mänskliga rättigheterna och upplysningen, är universell, alltså att alla andra människor kommer att dra nytta av den.

SORGLIGT NOG lägger människor uppfyllda av missionsnit ofta bara fram en sida av verkligheten – vilket bevisas av den nya franska lag som citerades inledningsvis. Fastän förklaringen om de mänskliga rättigheterna i sig är ett ädelt dokument så har den haft förödande konsekvenser: den satte i gång en revolution som med rätten på sin sida mördade otaliga franska män och kvinnor för att snart förfalla till ett oregerligt kaos. Men så minns inte fransmännen saken. På liknande sätt blev Napoleon symbol inte för landets ödeläggelse utan för dess ära. Inte nog med det: Napoleons faktiska tyranni och despoti försvann in i glömskans dimmor när myten kopplade ihop honom med de idéer som han öppet hånat, som exempelvis frihet, och gjorde honom till upphovsman både till liberalism och republikanism, vilket står i fullkomlig strid med hans faktiska politik. Han betraktades inte som ett isolerat moment i den franska historien, utan som en del i en pågående berättelse som tar sin början med Klodvig och fortsätter med Karl den store och Jeanne d'Arc, en del av en låga, en speciell föreställning om Frankrike som skulle leva vidare efter Napoleon. Man behöver bara läsa böckerna som Dominique de Villepin, Frankrikes nye premiärminister, skrivit för att se hur levande dessa föreställningar är.

Napoleon hade varit död i nio år när en fransk armé invaderade Alger. Invasionen och okkupationen var inte populära, men på mindre än tre år hade det hela blivit ett faktum av det slag att den franska allmänheten inte kunde godta ett återtag. Staden och dess direkta omgivning hade blivit en liten men etablerad fransk koloni i takt med att tusentals missnöjda arbetare från Paris för dit för att starta ett bättre liv, jämte många fler som skickades dit som straff – för år 1830 betraktade de styrande i Paris kolonierna som en avstjälningsplats för politiskt icke önskvärda individer. Den nya kolonin kryllade av familjer som var uppfyllda av postrevolutionära idéer. Den mest långlivade av dessa var saintsimonismen.

CLAUDE-HENRI de Saint-Simon var soldaten som blev ingenjör, ett excentriskt snille som producerade

Fransk storhet. Fransmännens tro på sin speciella plats i historien gör dem robusta.

Bild: Jean Leon Gerome/Corbis

lysande om än motsägelsefulla idéer. Han var aposteln för den fria marknaden och fick sitt namn inristat på ett sovjetiskt minnesmärke i Moskva som en av föregångarna för arbetarnas frigörelse. Saintsimonismen förvandlade både Frankrike och dess imperium. Den hjälpte också Europa att bli det sociala samvetets kontinent. År 1813 skrev Saint-Simon "Det europeiska samhällets omorganisation". Han var övertygad om att endast ett enat Europa skulle kunna erövra makt utan att gå i krig. Navet i detta nya Europa skulle vara en fransk-brittisk axel – djärva ord i en tid när dessa två länder låg i krig med varandra. Han beskriver europeiska institutioner som handhar lagar stiftade av ett tvåkammarparlament, baserat på den engelska modellen. Ena kammaren skulle bestå av adelsmän, den andra av 240 europeiska representanter. Europas budget skulle dras upp av industrimän, men som i så många andra franska modeller skulle en ämbetsmannaelit ha större makt än lagstiftarna.

Saint-Simon avfärdade utopier. Om revolutionen och Code Civil hade handlat om styrelseskick handlade saintsimonismen om praktiska metoder för att föra varor från producenten till marknaden och därigenom få ett slut på fattigdomen. Det var meningslöst om de franska kolonisterna i Algeriet producerade aldrig så fantastisk frukt om Parisborna inte kunde äta den. Svaret var teknologi. Bra samfärdsel: vägar, kanaler och sedan järnvägar. Och det inte bara för att frakta nya produkter från kolonierna, utan också för att föra ut fransk civilisation till världens alla mörka vrår. Här tog

nästa stora myt sin början, den om att teknologi och franska värden är metoden för att lyfta infödda befolkningar ur armodet. Det är en myt som genljuder i den nya lag som citerades inledningsvis.

MELLAN 1848 och 1870 utvidgades det franska imperiet ut i Stilla havet och Fjärran östern, och på samma gång allt djupare in i subsahariska Afrika. Syftet var inte att kolonisera. Platserna var vanligtvis bara en plattform att skeppa råvaror från. Överallt byggde fransmännen en hamn och slöt fördrag med de lokala härskarna om att köpa allt de producerade i utbyte mot att de förband sig att enbart handla från Frankrike – en förlängning av Colberts *Exclusif*-förordning. Samtidigt påtvingade Frankrike kolonierna direktstyre. En allt större hemmaopinion ville att landets samtliga kolonier, inklusive de i Afrika söder om Sahara, skulle bli riktiga franska departement och politiskt integrerade med och styrda från Paris, på det sätt som Martinique, Guadeloupe, Réunion och Franska Guyana är i dag.

År 1870 drabbades Frankrike av ett militärt nederlag och en nationell förödmjukelse när tyskarna invaderade och annekterade två departement, Alsace och Lorraine, och därmed övertog Frankrikes roll som den dominerande landmakten i Europa. För att reparera förlusten av land hemma och den allvarligt sårade stoltheten vände sig Frankrike återigen bortom haven. Perioden mellan 1870 och 1914, när Tyskland invaderade nästa gång, såg det franska imperiets kraftigaste expansion.

Ingenjörer byggde broar, vägar

och andra kommunikationer i Afrika och Indokina, precis som Saint-Simon hade velat, så att man med de senaste europeiska jordbruksmetoderna kunde exploatera kommersiella produkter som gummi och kaffe, medan ny gruvteknologi utvann varje tänkbar mineralsort som fanns i jordskorpan. Men där tog Saint-Simons högre principer slut: de som gick i ingenjörernas spår funderade inte särskilt mycket på vare sig jämlikhet eller de berömda mänskliga rättigheterna, eftersom man visste att det inte fanns någon där hemma som tittade på.

För i slutet av 1800-talet var de flesta fransmän antingen ointresserade av landets imperium eller så menade de att man i stället för att slösa bort tid och kraft i Fjärran östern och svarta Afrika borde göra större militära ansträngningar i Europa för att få tillbaka Alsace och Lorraine. Det var heller aldrig särskilt populärt att investera i imperiet, en missbedömning eftersom det gick väldigt bra för de franska imperiebolagen. Men 1914 gick mindre än nio procent av de franska utlandsinvesteringarna till det egna imperiet. Det mesta gick till de ryska och ottomanska imperierna, "säkra placeringar" som rasade samman 1917 och 1918 och lämnade ett stort antal småinvestorer ruinerade.

DET VAR egentligen först under första världskriget som den franska allmänheten upptäckte att man hade ett imperium. På fransk mark stod plötsligt nästan en halv miljon man, kolonister och infödda personer, redo att dö för Frankrike i skyttegravarna. Ytterligare tvåhundra tusen fördes till landet som arbets-

kraft i fabrikena. Fotografier av disciplinerade svarta soldater som ryckte fram i strid väckte stort uppseende bland fransmännen, och regeringen hävdade att detta var beviset för de infödda folkens enorma tacksamhet för allt det goda som den franska civilisationen fört med sig. Men ute i kolonierna blev de franska förvaltare som tvingade folk till militärtjänstgöring mördade av de ack så lojala undersåtarna som inte hade lust att bli kanonmat i Flandern. Åren 1914–18, då fransmännen till sist blev medvetna om och stolta över sitt imperium, var en instabil period för kolonialväldet.

Men i och med vapenstillståndet kunde Frankrike ytterligare utvidga sitt imperium i form av mandat, och man tog över delar av de tidigare tyska och ottomanska imperierna. Ekonomiskt var landet ruinerat på grund av kriget och utan imperiet hade det rått svält. År 1930 försåg kolonierna fransmännen med 80 procent av allt vin och ris, 65 procent av olivoljan, 40 procent av allt spannmål och alla fosfater. Kolonierna var dessutom tvungna att köpa tillbaka fransktillverkade produkter; samma år inbegrep detta 50 procent av all fransk textil, 60 procent av all fransk cement och en tredjedel av bilproduktionen. Samtidigt blundade man för den tilltagande och förvärrade rovkapitalism som blivit nödvändig för landets existens.

För att skapa nytt intresse för imperiet infördes genom skolreformer två nya ämnen: geografi och kolonialhistoria. Ute i skolorna kunde barnens fantasi få näring av en ny version av världskartan där det nu så vidsträckt franska imperiet var utmärkt i skärt. Raskt växte stoltheten över att Frankrike sträckte sig långt bortom haven. Socialisterna motsatte sig ordet imperium, *empire*, och därför blev frasen *La Plus Grande France*, det största Frankrike, den vanliga eufemismen. Den känslomättade klangen, de mystiska övertönen, den dubbla innebörden i ordet *grand*, skapade ett slagord som än i dag utmärker det franska medvetandet. Via det nya mediet radio började regeringen sprida föreställningen att imperiet inte handlade om ett fåtal kolonier utan om en framstöt för vinst och prestige som förädlade hela Frankrike. Propagandahöjdpunkten nåddes med koloniställningen 1931 som bredde ut sig på en yta av 9 km² i utkanten av Paris, där vanligt folk själva kunde uppleva imperiets underverk.

År 1940 innebar ytterligare ett nederlag och en nationell förödmjukelse orsakad av en tysk armé. När de Gaulle 1944 skulle elda på sina förvirrade och ovissa landsmän förstod han att det bästa sättet var att ta avstamp i myten: "Paris befriat av sitt eget folk, med hjälp av

Frankrikes arméer, med hjälp och stöd av hela Frankrike, det vill säga det kämpande Frankrike, det sanna Frankrike, det eviga Frankrike." Hans tal gav fransmännen möjlighet att förvandla den rådande verkligheten till fiktion och till en del av den ärofulla berättelsen om den franska historien, som än i dag är helt levande i franskt tänkande. "Om inte Frankrike kan vara stort kan inte Frankrike vara Frankrike", skrev de Gaulle. Frankrikes storhet vilar på dess tänkande. Inte tänkandet i dag, utan det för två, ja tre hundra år sedan, Voltaires, Diderots, d'Alemberts, Montesquieus, de värden som låg till grund för revolutionen, som än i dag anses vara stunden då Frankrike fick sin bestämmelse. Napoleons Code Civil och den centraliserade förvaltningen är båda franska värden och lika solida i dag som för två hundra år sedan.

FÖRLUSTEN AV TVÅ vitala delar av La Plus Grande France, Algeriet och Indokina, upplevde fransmännen som ett trauma. Men ur förtvivlan sprang en oväntat god och djärv idé. Idén om ett enat Europa var inte ny – den hade som vi har sett både Karl den store, Napoleon och Saint-Simon haft. Inför de framryckande sovjetiska trupperna i öster och amerikanska trupper i väster krävdes inget snille för att se att det behövdes styrka centralt. "Men vad ska ni ta er till nu?" frågade Himmler i hemlighet de Gaulle 1945. "Lita på amerikanerna och britterna? De kommer bara att behandla er som en satellit [...] Den enda vägen till oberoende och storhet är en entente med det besegrade Tyskland." Och i september 1946 förkunnade Churchill: "Det första steget i återskapandet av den europeiska familjen måste vara ett partnerskap mellan Frankrike och Tyskland."

Men för att bli accepterat av fransmännen måste förslaget komma från franskt håll. I maj 1950 presenterade den franske utrikesministern Robert Schumann skapandet av en europeisk kol- och stålunion. Medarkitekt i det europeiska enandet var Jean Monnet, som år 1940 hade pläderat för att Frankrike och England skulle bli ett enda land. Länderna som Frankrike ville ha med i den europeiska gemenskapen var exakt de som utgjort kärnan i först Karl den stores Europa, sedan Napoleons: Belgien, Nederländerna, Luxemburg, Tyskland och Italien. Under 1950-talet, liksom på 1800-talet och 800-talet, var iberiska halvön, Skandinavien, brittiska öarna och allt öster om Elbe utslutet, åtminstone ett tag. Om det tycks överdrivet, eller eurofobiskt, att se den nuvarande europeiska unionen som en utveckling av fransk imperialism, är det inte en överdrift att säga att några visionära franska

statsmän såg den obrutna historiska berättelsestråden: "Framtidsutsikten av tyska värden kombinerade med franska värden, som stärks av [vårt imperium i] Afrika, är bländande", sade de Gaulle. "På ett modernt ekonomiskt, socialt, strategiskt och kulturellt plan skulle detta samla upp trådarna hos det projekt som inleddes av Karl den store."

Europabygget ägde rum samtidigt med återuppbyggandet av Frankrike. Båda projekten planerades av samma människor och utmed täta parallella linjer. En liten elit av icke folkvalda ämbetsmän, utbildade för uppgiften vid den nyligen grundade École Nationale d'Administration, skulle förvalta hela territoriet som kontrollerades av presidenten. Idéhistorikern och statsvetaren Larry Siedentop understryker i boken *Democracy in Europe* (2000) att "fransmännen har inte behövt göra en skarp åtskillnad mellan franskt nationalintresse och europeiskt intresse – de har blivit till en och samma kategori".

MEN KOMMUNISMENS fall och Tysklands återförening avlägsnade den ursprungliga orsaken till att ena Europa kring Frankrike. Den dåvarande franske presidenten Mitterrand var skräckslagen inför att ett förstorat Tyskland för fjärde gången skulle kunna ta över, plockade fram Monnets strategi om en enhetsvaluta för att föra alla närmare varandra politiskt och drev igenom det trots tyskarnas skepsis och Sveriges och Storbritanniens uttalande motstånd. Mitterrands envishet kan ha fått motsatt effekt. Gemenskapen vägrade att automatiskt godta en fransman som första chef för den europeiska centralbanken. Det ovärdiga schackrande som då utbröt skadade allvarligt den franska trovärdigheten.

Med den monetära unionen kom utvidgningen, ett steg som Frankrike inte önskade och fortfarande är emot. Ju större Europa blir och symboliskt och bokstavigt sträcker sig bortom Karl den stores och Napoleons gränser, desto svårare blir det att driva igenom de franska politiska idéerna. Med minskad kontroll kommer alla saker som fransmännen betraktat som uppnådda och fastslagna att ifrågasättas: den gemensamma jordbrukspolitik, rätten att strunta i Brysseldirektiv och paragrafer i fördrag man anser olämpliga. De struntar inte i dem för att reta sina samarbetspartner; det finns en djup övertygelse att man som grundare har rätten, och rentav plikten, att bestämma reglerna (eller bryta mot dem).

Samtidigt som Frankrike skapade Europa efter sin egen avbild höll landet sitt forna imperium i ett stadigt grepp. Det officiella inslaget är la *Francophonie*, 63 medlemsstater och observatörer som stödjer fransk hegemoni i världen. I vetenskapen om att man kunde förlita sig på dessa främst afrikanska röster i FN fick Frankrike större förtroende när man ryckte åt sig det moraliska tolkningsföretaget i fråga om invasionen av Irak, vilket i sin tur ledde till att landet återfick den moraliska och politiska rättpositionen i Europa. Men det finns en mörkare sida beträffande motvilligheten att ge upp sitt imperium, det som har kallats *Francafrique*. I korthet går Frankrikes syn på afrikansk suveränitet ut på att afrikanska ska låtas ta hand om sina rutinären medan Frankrike, med sitt större tekniska kunnande, ska se till att det viktigaste i ekonomin, som mineralutvinning, utförs ordentligt.

Gabon är ett exempel av många. Under imperiets dagar hade Gabons rike-
domar bestått av timmer, men när självständigheten erkändes 1960 hade uran och olja hunnit upptäckas. Dessa "strategiska produkter" kräver militärt beskydd – franskt sådant, eftersom bolagen ägdes av franska staten, som Elf. När oljepri-
serna fyrdubblades 1973 blev Gabon väldigt viktigt – för Frankrike. Genom Elf, känt som "det andra Frankrike i Afrika", förhandlade den franska staten till sig en enastående sänkning av den oljeskatt som alla andra OPEC-länder drev igenom, vilket gjorde att Frankrike kunde köpa gabonesisk olja till lägsta pris – på 1980-talet uppskattades det till 10 dollar under marknadspriset per fat. I utbyte investerade Elf 10 procent av sin inkomst för att industrialisera Gabon – med franska företag.

Under 1980-talet härrörde 60 procent av den gabonesiska budgeten från Elf, men de flesta av landets produkter exporterades som råvaror, förädlades i Frankrike och såldes sedan vidare. Med andra ord var ännu 23 år efter "självständigheten" 70 procent av investeringarna i landet franska och 77 procent av den totala produktionen exporterades till Frankrike. Mycket lite hade förändrats sedan *Exclusif*-förordningen. Gabon har fortfarande sparsamt med industrier och de gigantiska oljerikedomarna har främst gått till den gabonesiske presidenten, hans familj och, som rättegången mot Elf i Paris 2003 avslöjade, diverse franska affärsmän och förmodligen politiker. Genomsnittsgabonesen är lika fattig nu som för sextio år sedan.

**"Om inte
Frankrike
kan vara stort
kan inte
Frankrike
vara Frankrike."**

Charles de Gaulle

Allt detta alstrar djupa antifranska stämningar, liksom den fortsatta närvaron av franska militärstyrkor, som uppfattas som en ockupation. Samtidigt ser man få tecken på de franska upplysningsprinciper som omhulades av revolutionen – såvida man inte där räknar in blodspillan. Ty situationen skärps med jämna mellanrum och leder till statskupper, vilket ger Frankrike anledning att skicka förstärkningar och återinsätta sin man och säkra tryggheten för de tusentals franska familjer som sköter de franska företagen, medan Paris klagar över att "dessa afrikaner aldrig kommer att bli civiliserade". Liksom Paris bekymrar sig över de pågående inbördeskrigen eller oroligheterna i Togo, Elfenbenskusten, Tchad, Centralafrikanska republiken och Kongo-Brazzaville, som alla tidigare ingick i imperiet, är man särskilt oroad över Kamerun och Gabon där de allt äldre presidenterna inte har byggt upp någonting för framtiden – förutom sina egna skatteparadisiska bankkonton.

Som de Gaulles tal om bländande värden klargör så knöt Frankrike från början sitt afrikanska imperium till sin egen vision av Europa, och Frankrikes makt i den ena sfären återspeglas i den andra. Om Frankrike och det franska språket fortsätter att tappa mark i Bryssel har flera Francophonie-medlemmar hotat att dra tillbaka sitt villkorlösa stöd för Frankrike i FN. Frankrike har ett akut behov av att återerövra Bryssel. Det är en orsak till

den senaste ökningen för fransk nationalism. Jag avser då inte den yttersta högern, utan föreställningen om nationella ledare inom industrin. När två läkemedelsföretag, det ena franskt och det andra schweiziskt, lade bud på det fransktyska Aventis, såg Frankrike en möjlighet att skapa ett nationellt ledarföretag. Utan att ta vare sig de privata aktieägarnas önskemål eller tyska känslor i beaktande lade sig regeringen i saken, instruerade den franska budgivaren att höja budet och Aventis att godta det. Samtidigt hoppades tyska Siemens att få köpa en del av den franska gruppen Alstom som låg i dödsryckningar. "Non!" dundrade Frankrike. Unikt franskt teknikkunnande "får inte gå förlorat till utlänningar". Det är samma "non" som avslag Storbritanniens inträdesansökan till EEC 1963 och 1967 och som avslag den europeiska grundlagen i maj 2005.

Att franska nationella intressen öppet erkänns vara viktigare än europeiska, att en av de främsta samarbetsparterna, Tyskland, anses vara utländsk, ger en bild av omfattningen av den franska paniken. Ministern i fråga sade senare till pressen: "Staten har en plikt att försvara nationellt ledande företag." Att kalla Alstom ett nationellt ledande företag är att ge sanningen en likadan retorisk snurr som att säga att Napoleon var liberal eller att Frankrike befriades av fransmännen. Jacques Chirac inledde 2005 med att förkunna att han skulle prioritera nationella ledande indu-

striföretag och såg strax därpå till att hans vän Noël Forgeard fick ett toppjobb vid European Aeronautic Defence and Space Company (EADS), utan att bry sig om att konsultera hela styrelsen. För att parafra de Gaulle: Om Europa inte kan vara franskt så kan det inte vara Europa.

FRANKRIKES ATTITYD gör landet till en krånglig samarbetspartner. Men på något sätt är just den orubbliga tron på den egna storheten dess starkaste tillgång. Spanien har fortfarande skuldskänslor för Franco, Italien för Mussolini, Tyskland är hyperkänsligt beträffande illdåden som begicks under Hitler medan Storbritannien, traumatiserat efter förlusten av imperiet, tappade tron på sig självt under 1950-talet, 60-talet och 70-talet. Frankrike tillåter sig inte att lida på det sättet. Vardaga gånger landet åkt på en stjärnmäll har förmågan att se bortom realiteterna och hämta makt ur "den där speciella föreställningen om Frankrike" hjälpt landet att återhämta sig. Övertygelsen att den egna speciella historien skänker det en unik plats i världen gör det till Europas avgjort mest robusta land. Det är denna förmåga att se bortom realiteterna som förde nej-kampanjen till en sådan dramatisk seger i folkomröstningen i maj om EU-grundlagen. President Chiracs omedelbara reaktion på utslaget var i enlighet med samma tradition: när saker och ting går illa, åkalla myten. Mannen han utsåg att leda regeringen, Dominique de Vil-

lepin, har av den franska pressen kallats *un monomaniac de la grandeur de la France*, besatt av Frankrikes storhet. Omröstningsresultatet, säger man, var mindre ett avvisande av Europa än en ny bekräftelse på Frankrikes oberoende stämma. Det har gett landet mandat att förändra Europa, kasta ut den förhatliga frihandelsekonomin och införa skyddande handelshinder – en *Exclusif*-förordning i modern tappning, en pånyttfödd Colbertism. I segerruset tror många nej-röstare att hela Europa ännu en gång kommer att följa deras exempel och ta till sig de "franska" värdena: de mänskliga rättigheterna kommer att besegra den råa anglosaxiska kapitalismen.

Men verkligheten ser annorlunda ut. Med ett växande antal nya europeer vilkas historia aldrig varit i kontakt med Frankrike, som är likgiltiga eller rentav fientligt inställda till de franska idéerna, kan Frankrike hamna i minoritetsläge, se sina *gloire*-dagar vara förbi, se sig nedröstat av sina samarbetspartner. Det ser ut som om Frankrikes senaste europeiska imperium inte kommer att leva längre än Karl den stores eller Napoleons, betvingat av ett fenomen som båda kejsarna föraktade: demokrati. Men drömmen och idéerna finns fortfarande kvar – två hundra, rentav tre hundra år gamla. Det finns de som hävdar att de saknar relevans i denna annorlunda värld, men det gör de inte för fransmännen. Lågan hos *la France éternelle* kommer att fortsätta brinna och invänta återkomstens stund. ■

Moderniserade myter i Marvel

ESSÄ/ Onaturliga krafter. En rad nya filmer om superhjältar kommer att dyka upp på biografdukarna världen över inom kort. Dessa superhjältar har funnits som tecknade serier innan de filmatiserades. Man kan se dem som moderna myter som på olika sätt bearbetar farhågor kring den moderna naturvetenskapen.

I bland sägs att den amerikanska storfilmen är i kris, att inga originella historier längre skapas i drömfabriken och att den independent-revolution som tycktes vara på gång under 1990-talet med namn som Quentin Tarantino och Steven Soderbergh i spetsen kommit av sig. Ett av de främsta tecknen på denna konstnärliga kris anses vara de många remakes och filmatiseringar av tv-serier och tidigare succéer som under de senaste åren dykt upp på vita duken. Men också de senaste årens

Av
Adam
Marko-Nord
Filmare och skribent

storfilmer baserade på tecknade serier utpekade som ett symptom på Hollywoods oförmåga att skriva nya och originella manus. Och visst, filmer som *Spiderman*, *X-men* och *Catwoman* och deras respektive uppföljare har väl inte direkt flyttat fram positionerna för filmkonsten. Icke desto mindre har de rönt så stora framgångar att en uppsjö av nya superhjeltefilm kommer att dyka upp på biografen runt om i världen inom kort. Var kommer dessa historier ifrån? Varför är de intressanta just nu? Vad är det som är så lock-

ande i att se män och kvinnor i latexdräkter slåss med varandra?

I och med upplysningen rensades mycket av den västerländska kulturens mytologiska grund ut. Encyklopedisterna menade att det inte längre fanns behov av de rester av grekiska och hedniska myter som fortfarande genomsyrade den europeiska idévärlden vid 1700-talets slut. Den upplysta människan behövde inte mytologier, sagor och liknande skyggglappar och därför borde de logiskt sett dö ut och försvinna. Men de antika myterna försvann

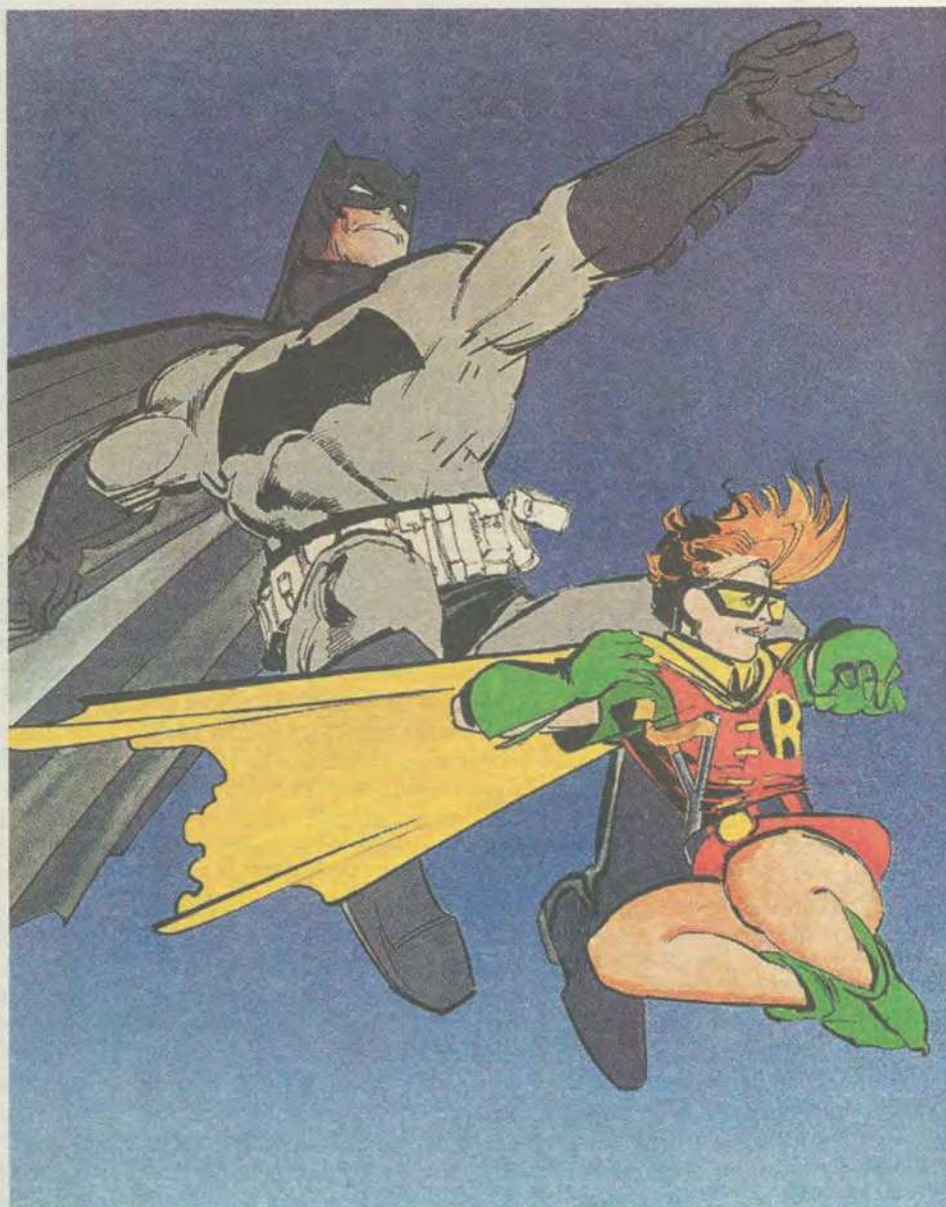
inte. De omskapades och återuppstod i nya former, som envisa barnsjukdomar ingen filosof rådde bot på.

Detta fenomen har diskuterats i många sammanhang, men kanske ingenstans så grundligt som hos den tyske filosofen Hans Blumenberg. I *Arbeit am Mythos* (1979) görs en djupdykning i de klassiska myternas ständiga bearbetning och införlivande i den moderna världen. För Blumenberg bottnar myterna i människans utsatta position som biologisk varelse i en hotfull värld – eller med hans term "verklighetens absolutism". Vi kan aldrig kliva utanför vår bräckliga fysiska form. För att överleva måste vi omskapa vår omgivning efter våra behov, både fysiskt och mentalt. Därför kommer det aldrig att bli möjligt för människan att frigöra sig från sitt behov att levandegöra naturen och sin omgivning, att tillskriva de okontrollerbara krafterna i världen personlighet och vilja. I antiken handlade det om den primitiva människans behov att förstå naturkrafterna, att göra dem hanterbara genom att namnge och tillskriva dem personligheter, kort sagt att tolka naturfenomen som handlingar, vilket enligt Nietzsche är det särskiljande tecknet för alla mytologier.

Men i dag är det inte längre naturen som är människoartens största fiende utan snarare människan själv. Föroreningar och vapen starka nog att förstöra hela planeten är antagligen de två största hoten mot människans existens i dag – och det är hot som skapats av människan. Inför detta känner de flesta naturligtvis oro. Hur kan vi kontrollera vår egen framfart? Vart leder oss naturvetenskapen egentligen? Finns det en gräns för vad människans förnuft bör försöka tränga in i? Ingen enskild individ kan längre överblicka den samlade forskningen, varje fält inom naturvetenskapen har blivit alltmer specialiserat och svåröverskådligt. När det blev omöjligt att överblicka naturvetenskapens alla aspekter under 1900-talet växte också rädslan för den okontrollerbara naturvetenskapen. Upplysningstanken ledde till människans skräck för sig själv och sin teknik. Kanske är det denna oro som får sitt uttryck i dagens moderna myter.

KASTAR MAN EN BLICK på dagens biotabla finner man mängder av filmer som alla på ett eller annat sätt handlar om den moderna naturvetenskapens potentiella faror. Temat har dominerat de flesta större filmproduktioner, särskilt från Hollywood, under många decennier. Hot från rymden, från robottekniken, från ohanterliga energiresurser dyker gång på gång upp i populärkulturella filmer och böcker. Här bekräftas en annan aspekt av Blumenbergs tankar kring myternas funktion och mekanismer: de förs hela tiden vidare i mänsklighetens historieberättande, varierar och utvecklas för att passa in i den aktuella situationen. Ett sådant fält, där mytologier hela tiden transformeras och anpassas till stundens behov, är science fiction-genren. Denna från början litterära genre har i dag spritt sig till alla populärkulturella områden och påverkar vår kultur på en mängd olika sätt. Men i motsats till vad som allmänt antas bygger den snarare på

**Ett sådant fält,
där mytologier
hela tiden
transformeras
och anpassas
till stundens
behov,
är science
fiction-genren.**

Tonårsångest. Superhjältar plågas av ångest, tvivel och relationsproblem.

Ur *Batman: The Dark Knight Returns* (Titan Books).

© DC Comics. All rights reserved.

skräck för naturvetenskap och teknik än på framstegsoptimism.

Det är få tidiga filmer eller böcker i genren som hyllar den framtidsvärld de målar upp; snarare används den som ett varnande exempel. Detta grundläggs redan i de första science fiction-verken, som Mary Shelleys *Frankenstein eller Den moderne Prometheus* (1818). Här används den då färskva upptäckten av elektriciteten för att skapa en moderniserad fabel i vilken en forskare utan respekt för naturens krafter skapar ett monster. Shelleys bok fick enorm genomslagskraft när den publicerades (i första utgåvan anonymt) och har sedan dess tryckts och filmatiserats oräkneliga gånger, med Boris Karloff i rollen som monstret i den mest kända versionen av James Whale från 1931. Här etablerades mönstret både för science fiction som genre och för mytbildningen kring den moderna vetenskapen som farlig och okontrollerbar. Elektriciteten var en skrämmande och mystisk upptäckt som omgavs av många rykten. Till exempel cirkulerade historier om att forskare lyckats väcka en bit spaghetti till liv genom att föra elektricitet igenom den; den sades ha ryckt och hoppat i flera minuter innan den återgick till sitt livlösa tillstånd. Den italienske vetenskapsmannen Luigi Galvani

utförde under 1790-talet experiment med att föra ström genom groddben, som då oförklarligt kom till liv för en kort stund. Mary Shelleys geniala innovation var att ta dessa mystiska och skrämmande historier kring de senaste vetenskapliga rönen och driva dem ytterligare lite längre. Om det nu är sant att man kan få en bit spaghetti att röra på sig genom att utsätta den för elektrisk ström, vad skulle då hända om man utsatte en mänsklig kropp och hjärna för samma sak? Den skulle naturligtvis börja leva!

Greppet i *Frankenstein* dök nyligen upp igen i *Spiderman II*, där den från början frälsarligt gode vetenskapsmannen Otto Octavius upptäcker en ny energikälla, fri från föroreningar och bieffekter. Men naturligtvis går någonting fel när Octavius utför sitt första experiment och en stor explosion utlöses. Denna svetsar fast de robotarmar som varit nödvändiga för att genomföra experimentet vid Octavius kropp och orsakar även professors hustrus död. Genom detta förvandlas den gode vetenskapsmannen till en ond superskurk som går under namnet Doctor Octopus (hans robotarmar ger honom nämligen ett bläckfiskliknande utseende) och som styrs just av sin uppfinning, robotarmarna. Dessa får på ett mystiskt

sätt eget medvetande genom explosionen och tycks därefter vilja förintä världen utan att närmare skäl anges för detta.

HISTORIEN OM Spiderman och Doctor Octopus har existerat som tecknade serier långt före filmen *Spiderman II*. I de tecknade seriernas värld visas en mycket tydlig gestaltning av det Blumenberg kallar för "ordens darwinism", det vill säga en mekanism genom vilken ett antal grundläggande teman varierar och hålls aktuella tack vare en ständigt pågående kulturell bearbetning. De tecknade superhjältarnas idéhistoria kan läsas som en mönsterstudie av hur moderna myter satts i system. Myriader av karaktärer och historier har skapats och satt sitt avtryck på populärkulturen. Filmer som *Spiderman*, *X-men*, *Batman*, *Daredevil* och *Catwoman* har alla sina rötter i Marvels och dess eviga konkurrent DC Comics oerhörda utgivning av serietidningar sedan 1950-talet. I år är runt tio långfilmer under produktion där olika superhjältar, framför allt från Marvels universum, ska föras över till vita duken. Redan till sommaren skall *Fantastiska Fyran* ha premiär. Den tredje filmen om X-mens äventyr är i produktion och *Watchmen* uppges också vara under inspelning, liksom *V for Vendetta*, *Ghost Rider* och flera andra titlar.

Här finns samma mönster som i science fiction-genren generellt – superhjältar och superskurkar får genomgående sina övermänniska förmågor genom kontakt med en naturvetenskap som gått över styr. Spindelmannen blir biten av en radioaktivt bestrålad spindel. Hjälten Daredevil får en tunna radioaktivt avfall över sig och gruppen Fantastiska Fyran bombarderas av "kosmiska strålar". Ständigt varierar detta tema i de tecknade seriernas värld – en tydligare bearbetning av den moderna mytbildningen kring människans naturvetenskap får man leta efter. De senaste åren har superhjälmymten allt oftare förts över till bioduken. Till grund för detta ligger oron för de fysiska effekter den moderna forskningen har på människan, en pågående bearbetning av fantasin om det potentiella hotet från den moderna naturvetenskapen.

Enligt Blumenberg är alla myters syfte att ta udden av "verklighetens absolutism", det vill säga skapa historier och gestalter som kan motverka människans känsla av utsatthet och maktlöshet. En sådan definition passar som hand i handske på superhjältarnas pågående mytbildning. Ta världens första superhjärte, Stålmannen, som exempel. Stålmannen, skapad av Jerry Siegel och Joe Shuster i 1930-talets USA, där depression och utbredd fattigdom hotade från ena sidan och Hitler från den andra, skapades som ett inspirerande ideal, en populärkulturell figur alla hade tillgång till oavsett ekonomisk status eller bildning. Stålmannen blev snabbt en populär figur som filmatiserades och fick en egen tidning som såldes över hela världen. Under de två kanske värsta decennierna i västerlandets moderna historia tycktes Stålmannen fungera som en symbol för tröst och kampen för tusentals läsare över hela världen.

Men under 50- och särskilt 60-talet

bleknade Stålmannens glans. Mannen från Krypton var för perfekt, för rekordrig och för mäktig. Visst hade han en komplicerad historia som enda överlevande från sin egen planet Krypton, men de mörka stråken i hans karaktär tilläts aldrig bli reella problem. Stålmannen var en gång för alla *the Man of Steel* och som sådan oförmögen att besvara de nya frågeställningar som hippiekulturen, medborgarrättsrörelsen och andra 50- och 60-talsfenomen förde på tal. Världen var inte längre lika svartvit som under krigsåren. Det var här det konkurrerande bolaget Marvel hittade sin nisch och skapade ett eget panteon av moderna superhjältar, präglade av ångest, tvivel och relationsproblem.

Stan Lee, Marvels huvudsakliga manusförfattare och upphovsmannen till nästan samtliga av förlagets populära figurer som Spindelmannen, Fantastiska Fyran, Hämnarna och Hulken, insåg hur viktigt det var för läsarna att kunna identifiera sig med gestalterna. Ingen tonårsläsare kunde väl identifiera sig med Stålmannen som aldrig förlorade eller misslyckades? I stället byggde Lee sina karaktärer på just deras mänsklighet, deras brister och konstant reflekterande inre monologer. Som författaren Jonathan Lethem, en stor beundrare av Marvels utgivning, sammanfattade det: "Marvel comics was a crash course in teenage angst."

Spindelmannens största problem var aldrig de olika superskurkar han gick på gång satte bakom lås och bom, utan hur han skulle hantera sitt kärleksliv utan att avslöja sin identitet, om han skulle tillåta sig själv att falla känslomässigt för den kriminella Black Cat samt hur han skulle kunna hjälpa sin faster May att betala hyran. På samma grubblande sätt fortlevde Fantastiska Fyran sina liv, med äktenskapsproblem mellan ledaren Reed Richards och hans fru Osynliga Kvinnan, Big Bens ständiga oro över att ingen någonsin skulle kunna se honom för den han var under den stenliknande och muterade huden och Flammans charmörsyta som dolde osäkerhet och ångest. Dessa superhjältar var aldrig övermänniskligt starka på det känslomässiga planet, utan tapade ofta kontrollen, bröt ihop och betedde sig ungefär på samma sätt som de tonåringar som hängivet följde deras öden och äventyr vecka efter vecka. Dessa tonåringar har i dag växt upp och blivit beslutsfattande medelålders män.

I TAKT MED ATT DEN genomsnittlige läsaren växer upp växer också seriefigurerna upp. Det tydligaste exemplet på hur myten om superhjältar förs in i ett modernt litterärt sammanhang är författaren Alan Moores verk *The Watchmen* (1986) och Frank Millers *The Dark Knight Returns* (1987). Här appliceras med mycket spännande resultat en modern, psykologiserande och litterär tradition på den mytologiska superhjälten. Alan Moore ställer i *The Watchmen* på djupaste allvar frågan: hur skulle en värld med superhjältar egentligen se ut? Vilken typ av människor är det som kan sätta på sig en mask och bekämpa brott på egen hand? Svaret

blir en berättelse om djupt skadade och rädda människor, våld och megalomani långt ifrån de pubertala och trots allt ganska ytliga berättelserna från veckopressen. I Frank Millers banbrytande *The Dark Knight Returns* dammas Läderlappen av och får sitt porträtt tecknat i mycket mörka färger; dödslängtan, maktfullkomlighet och psykologiska ärr efter att ha sett sina föräldrar mördas blir nycklar till en populärkulturell ikon. I stället för att leka med genren fördjupade Miller och Moore den, adderade ytterligare existentiell ångest till berättelserna och tog dem på ännu större allvar. Resultatet blev ett uppsving för superhjältar och serier över lag.

Under de senaste åren har även superhjärtegenren som kulturell meningsbärande tagit allt större plats i andra sammanhang. I Ang Lees film *The Ice Storm*, baserad på boken med samma namn av Rick Moody, används Marvels Fantastiska Fyran som en genomgående metafor för en tonårings känsla av utanförskap. Även andra amerikanska författare som Michael Chabon (*Kavalier & Clays fantastiska äventyr*) och Jonathan Lethem (*Men and Cartoons* och *The Fortress of Solitude*) har använt sig av superhjärtegenren som fond för sina romaner. I Chabons mycket populära bok är figurerna Kavalier och Clay tydligt modellerade utifrån Stålmannens upphovsmän Siegel och Shuster, motiverade av nazismens framfart i Europa till att skapa sin egen gestalt, i originalet kallad *The Escapist*. Lethem har å sin sida analyserat sitt eget förhållande till Marvels uppsjö av hjältar och skurkar i flera längre essäer. Han har också fördjupat sig i Marvels marginella figurer, de som aldrig fick leva ut i egna publikationer utan ständigt befann sig i bakgrunden, mystiska, deprimerade och alienerade såväl från världen som från läsaren. Lethems favoritgestalt i detta sammanhang är Svarta Blixten, mystisk härskare över Atlantis och begåvad med en så mäktig röst att han aldrig kan yttra ett ord utan att riskera massiv förödelse. När han första gången använde sin kraft för att avvärja ett invasionsförsök från rymden resulterade hans oförmåga att kontrollera sin förmåga i att det attackerande rymdskeppet kraschade och därmed dödade flera, bland andra Svarta Blixten's egna föräldrar. I denna figur tycks Lethem se det yttersta uttrycket för superhjälmymten som dramatiserade tonåringar – Svarta Blixten är så mäktig att han aldrig vågar använda sina krafter och blir i stället en stum, deprimerad outsider. Tonårsångesten är sannerligen inte långt borta.

Lethems och Chabons författarskap signalerar ytterligare ett stadium i utvecklingen av superhjälmymten som mytologi. De tecknade figurernas universum och inre liv har nu utvecklats så mycket att de inte ens behöver ackompanjeras av tecknade bilder för att vara intressanta och meningsfulla. I stället finner de nytt liv och nya historier i relation till de nu vuxna kulturutövare som mognat i takt med sina favoritserier och bär dem med sig som en naturlig kulturell referenspunkt. Superhjälmymten är nog tillbaka för att stanna. ■■

... superhjältar
och superskurkar
får genomgående
sina övermänniska
förmågor
genom kontakt
med en naturvetenskap
som gått över styr.

Den hemliga agenten har inte förlorat jobbet

Konspirationsteorierna har blivit färre i skildringarna av underrättelsetjänsterna. Det är en följd av kalla krigets slut. Men även nyvunna vänner spionerar på varandra och det med en teknik som drar in också den vanliga medborgaren.

UNDERRÄTTELSETJÄNSTER och deras i allmänhetens ögon ofta ljusskygga värld har varit ämne för en rad författare genom åren. Allt från agentromanernas James Bond och George Smiley till faktaböcker som Peter Wrights *Spycatcher* och Kim Philbys memoarbok *My Silent War* har funnit åtskilliga läsare över nästan hela världen. Under senare tid har emellertid tre intressanta faktaböcker belyst ämnet utifrån olika infallsvinklar.

Norbert Juretzko, som arbetade för tyska BND (Bundesnachrichtendienst), har skrivit en personligt hållen memoarbok från sina år i tjänsten som agent med tyngdpunkt på åren närmast efter Berlinmurens fall. Akademikern Philip H. J. Davies har gjort en ytterst grundlig genomgång av den brittiska organisationen för utrikes spionage, MI6, från dess grundande fram till våra dagar. Boken är en närmast klinisk genomgång av hur olika interna organisationsförändringar påverkat verksamheten och dess förmåga att leva upp till de krav som ställts från den brittiska regeringen genom åren. Patrick Radden Keefe, slutligen, är en amerikansk skribent som i boken *Chatter* likt en undersökande journalist beger sig ut för att försöka besvara frågor kring signalspaning och hur långt inhämtandet av kommunikationer inkräktar på privatliv och affärshemligheter.

VARJE GÅNG EN BOK som behandlar underrättelsetjänsten BND ges ut i Tyskland blir reaktionerna starka. Från BND:s sida har man hotat författare med åtal för att de bryter mot sekretesslagstiftningen och före detta anställda som skri-

Av
JOHAN JAKOBSSON

BEDINGT DIENSTBEREIT Im Herzen des BND – die Abrechnung eines Aussteigers

Norbert Juretzko

Ullstein 2004 (384 s.)

MI6 AND THE MACHINERY OF SPYING

Philip H. J. Davies

Frank Cass Publishers 2004 (408 s.)

CHATTER Dispatches From the Secret World of Global Eavesdropping

Patrick Radden Keefe

Random House 2005 (320 s.)

vit sina memoarer med att deras pension skulle kunna dras in. Det skall till och med ha gått så långt att man försökt köpa upp hela upplagor före publicering. I den tyska allmänhetens ögon har emellertid dessa förehavanden snarast ökat intresset för ämnet och det är därför inte förvå-

nande att Norbert Juretzkos bok legat i topp på landets bestsellerlistor.

Redan titeln *Bedingt dienstbereit* framkallar hos många tyska läsare minnet av den så kallade Spiegelaffären från 1962. Bokens titel syftar helt uppenbart på den artikel i tidskriften *Der Spiegel* med rubriken "Bedingt wehrbereit" som kom att utlösa den skandal som slutade med att landets dåvarande försvarsminister Franz-Josef Strauss tvingades avgå. *Der Spiegel*s utgivare Rudolf Augstein hade då anklagats för landsförräderi efter granskningen av Västtysklands försvarsberedskap, men denna tryckfrihetsfråga slog alltså tillbaka mot politikerna. Huruvida Juretzko förväntat sig en liknande reaktion på sina avslöjanden är oklart, men han gör främst i bokens avslutande kapitel ett rejält försök att peka på en affär inom BND som skulle ha kunnat utlösa en politisk skandal av stora mått.

Affären gäller Volker Foertsch, som under mitten av 1990-talet var chef för BND:s avdelning för agentverksamhet i utlandet. Juretzko arbetade under flera år i början av 1990-talet på denna avdelning, främst med att försöka rekrytera agenter bland ryska militära befattningshavare från de förband som lämnade det kollapsade DDR. Förhoppningen var att dessa agenter skulle kunna bli värdefulla informationskällor efter återkomsten till hemlandet, något som i flera fall enligt författaren visade sig vara en riktig bedömning. Juretzko beskriver hur värdefulla upplysningar om de ryska stridskrafterna och deras utrustning överlämnades till BND vid konspirativa möten i Tyskland och på andra platser. I vissa fall överlämnas-

des inte bara foton och dokument utan också stulen militär materiel (flygplansdelar, sändarutrustning med mera) för närmare undersökning hos BND.

Emellertid börjar en av Juretzkos källor i Moskva att med tiden misstänka att den ryska militära underrättelsetjänsten lyckats värva en agent på hög nivå inom BND i syfte att komma åt namnen på de ryssar som BND värvat. Juretzko bestämmer sig därför för att gillra en fälla där en annan person än den verkliga agenten bokförs under det täcknamn som BND givit källan. När de ryska myndigheterna till slut griper "fel" person och anklagar honom för att ha lämnat ut försvarshemligheter till Tyskland, inser Juretzko att uppgifterna om agentens identitet måste ha kommit ryssarna till handa från en källa med god insikt i BND:s register över värvade agenter i utlandet.

När Berlinmuren fallit och DDR upplöstes hyste man inom både BND och säkerhetstjänsten BfV (Bundesamt für Verfassungsschutz) berättigade farhågor för att de agenter som det östtyska utrikes-spionaget HVA haft i Västtyskland och som inte avslöjats nu skulle kunna tas i bruk av de ryska underrättelseorganen för fortsatt spionage. Amerikanska myndigheter skall enligt mer eller mindre bekräftade pressuppgifter ha haft tillgång till många av dessa agenter identiteter, men inte alltid delat med sig av denna information till de tyska myndigheterna. Ett sådant fall skulle alltså ha kunnat vara den eller de personer inom BND som nu enligt Juretzko sannolikt arbetade för Moskva. Misstankarna riktas nu mot agentavdelningens högste chef Foertsch, men även mot chefen för den underavdelning som Juretzko tillhör vid denna tid och som är en av Foertschs förtrogna.

En omfattande internutredning dras i gång i försöken att finna bevis för att Foertsch verkligen är Moskvans man. Det går till och med så långt att Juretzko tillsammans med bland andra BND:s generaldirektör får besöka den tyska regeringens högste samordnare för landets underrättelse- och säkerhetsorgan för att diskutera frågan, men något resultat i form av ett gripande av Foertsch eller dennes förtrogne sker aldrig trots omfattande indicier.

Juretzko menar att detta har sin orsak i att man från regeringshåll var mer intresserad av att undvika politisk skandal än att ställa den skyldige till svars. BND var under kalla kriget utsatt för en lång rad av infiltrationsförsök, många av dem relativt framgångsrika. Hade det bevisats att självaste chefen för organisationens agentverksamhet under många år varit en förrädare, skulle BND:s trovärdighet ha skadats i grunden under mycket lång tid därefter. Internationellt skulle BND inte ha betraktats som pålitligt och samarbeten med andra staters tjänster skulle med all sannolikhet ha kunnat bli lidande. Därför bestämmer sig den tyska regeringen för att för-söka tysta ned hela saken, anser Juretzko.

Vid sidan av detta ger författaren läsaren också både skrämmande och underhållande inblickar i

BND:s dagliga samarbete med den amerikanska militära underrättelsetjänsten DIA på ett gemensamt kontor i Berlin. Detta samarbete gick enligt Juretzko främst ut på att amerikanerna tog för sig av de underrättelser som BND:s personal inhämtade, medan tyskarna endast fick småsmulor tillbaka.

Som läsare får man intrycket av att författaren i första hand vill placera sig själv och sina egna gärningar i händelsernas centrum medan BND:s byråkrati och okänslighet hela tiden sätter käppar i hjulet. Emellertid kan man inte trots detta låta bli att tycka bra om boken eftersom författaren inte sticker under stol med att det faktiskt handlar om en subjektiv beskrivning av arbetet inom en underrättelsetjänst. Ett bestående intryck är att författaren själv verkligen har uppfattat sakerna som han beskriver dem. Boken bör kanske tas med ett par nypor salt men underhållningsvärdet är obestridligt.

Foto: akq-images

EN BOK SOM KANSKE INTE inhöstar särskilt många underhållningspo-äng, men som ändå får

anses vara av stort värde för förståelsen av hur en underrättelsetjänsts byråkrati och organisation utvecklas, är Philip H. J. Davies *MI6 and the Machinery of Spying* om brittiska MI6 eller SIS (Secret Intelligence Service) som den normalt kallas i hemlandet. Boken beskriver bland annat hur organisationens roll gentemot externa maktcentra som Whitehall och Downing Street förändrats och hur den egna organisationen förändrats med tiden för att kunna motsvara de varierande underrättelsekrav som avnämarna ställt genom åren. Den läsare som vill komplettera denna bild med hur James Bonds verkliga kollegor arbetade rekommenderas emellertid att också läsa Andrew Dorrills utmärkta bok *MI6* från 2001 om tjänstens operativa historia.

Under andra världskriget levde MI6 i ett slags konkurrensförhållande till flera andra underrättelseorgan som SOE (Special Operations Executive), den under kriget alltmer betydelsefulla GC&CS (Government Codes and Cypher School) i Bletchley Park och säkerhetstjänsten MI5. SOE var den organisation som under kriget utförde de kanske mest riskfyllda uppdragen bakom fiendens linjer medan signalspanarna inom GC&CS ägnade sig åt att med stor framgång forcera fiendens krypterade radiokommunikationer.

Denna period var, tvärt emot vad många förmodat, inte särskilt framgångsrik för MI6. Många av tjänstens stationer på kontinenten hade tvingats upphöra på grund av ockupationen och försöken att bygga upp nya agentnät hindrades ofta av interna revirstrider och maktkamper. Den legendariske "C" (som MI6:s högste chef normalt kort och gott kallas), sir Stuart Menzies, gjorde exempelvis ingenting för att stävja den pågående maktkampen mellan sina två närmast underlydande chefer, Claude Dansey och Valentine Vivian, vilket förvärrade ett redan besvärligt utgångsläge för organisationen under de första åren av andra världskriget.

AXESS RECENSERAR

The Flight of the Creative Class
Richard Florida
s. 47

Richard Florida följer upp sitt arbete om den kreativa klassen med en bok som säger att USA slutat locka de mest briljanta. Mer sekulära och toleranta länder som Sverige och Japan ligger bättre till på kreativitets-index. **Isobel Hadley-Kamptz** påpekar att tillväxten knappast ger Florida stöd.

The Wisdom of Crowds
James Surowiecki
s. 48

Enligt James Surowiecki ger den kollektiva tanken bättre resultat än expertutlåtandet. Det gillas av **Jan Söderqvist**, men han ser också problem i förenklingen.

Werte in Zeiten des Umbruchs
Joseph Ratzinger
s. 49

I den sista bok Joseph Ratzinger skrev innan han valdes till påve samtalar han med den samtida filosofin. Utan kristna värden inget Europa, hävdar han. Fast **Jayne Svenungsson** ifrågasätter om Ratzingers värden är så kristna.

Ethics Without Ontology
Hilary Putnam
s. 50

Både objektiv sanning och total realism är enligt Hilary Putnam ohållbara ståndpunkter. **Carl-Philip Brück** har läst en filosof som är bra på att finna fel men har svårt att komma med något bättre svar.

Borges
Edwin Williamson
s. 51

Sambandet mellan Jorge Luis Borges liv och verk granskas grundligt i en ny biografi. **Oscar Hemer** finner bakgrunder till viktiga Borgesteman, men också till hans politiska vägval.

Italian Modernism
Luca Somigli et al. (red.)

För hundra år sedan gick startskottet för futurismen när Marinetti började ge ut tidskriften *Poesia*. Därmed är det dags för en politisk och estetisk utvärdering, som här utförs av **Pernilla Ståhl**.

The Struggle for Modernity
Emilio Gentile

The Other Futurism
Willard Bohn
s. 53

The Need for Nations
Roger Scruton

Songs of Experience
Martin Jay
s. 55

I korthet recenseras en bok om behovet av nationer och en studie av erfarenheten som grund för filosofi, politik och estetik.

Den geografiska uppdelningen av MI6:s och MI5:s arbetsområden vid denna tidpunkt förtjänar också att belysas särskilt, eftersom läsaren på goda grunder kan ana att detta kom att spela en stor roll för hur MI6:s framtid skulle utveckla sig efter krigets slut. Vid krigets utbrott hade MI5 ansvaret för alla inrikes operationer, vilket innebär att man därmed också var ansvarig för verksamheten i imperiets mer avlägsna delar, medan MI6 hade ansvaret för den övriga världen. Detta medförde att MI5 och MI6 samtidigt var verksamma i delar av Asien och i Mellanöstern och följaktligen hamnade i konkurrenssituationer när operationer skulle genomföras i dessa delar av världen.

Efter krigsslutet gjordes MI6 till den enda underrättelsetjänst som hade ansvaret för operationer utanför det egentliga Storbritannien, och den rivalitet med MI5 som tidvis utgjort ett hinder i olika delar av världen på grund av den tidigare uppdelningen började nu avta. SOE inlemades i MI6 för att förstärka och koncentrera de insatser i främst Östeuropa som den brittiska ledningen såg som nödvändiga i ljuset av det ökande sovjetiska inflytandet.

MI6 satsade också efter kriget alltmer på att inhämta vetenskapliga underrättelser, främst med tanke på Sovjetunionens vilja att utveckla kärnvapen. Forskare rekryterades till nya organisatoriska enheter inom MI6 också för att MI6 inte skulle bli alltför beroende av sina amerikanska samarbetspartners i denna fråga. Härvidlag skiljer sig Davies bok från Andrew Dorrills beskrivning av MI6:s vetenskapligt inriktade inhämtning. Dorrill menar i sin bok att ambitionerna att producera vederhäftiga underrättelser inom det atomvetenskapliga området endast resulterade i ett utdraget misslyckande, orsakat av att MI6 tillsatte fel personer i ledningen för detta slags projekt och att man sedan inte hade förmågan att byta ut dem. Davies gör inga sådana värderingar utan ger en mer positiv bild av verksamheten. Möjligen kan detta hänga samman med att Davies har intervjuat en lång rad pensionerade medarbetare som kan ha förmedlat en annan syn än den som Andrew Dorrill beskriver i sin bok, som till en större del är baserad på tryckta källor.

PÅ RESAN GENOM efterkrigstiden fram till kalla krigets slut låter Davies läsaren beledsagas av en rad mycket förtjänstfulla diagram som väl illustrerar de organisatoriska förändringar som är bokens huvudtema. Emellertid kan en ovan läsare av litteratur rörande underrättelsetjänster ha svårigheter att tillgodogöra sig alla de många gånger snarlika förkortningar som återfinns på snart sagt varje sida i boken. Gör man sig emellertid besväret att försöka följa dessa genom den utmärkta förklaringslista som återfinns i bokens slut, framträder några intressanta och fundamentala drag som präglar MI6:s organisation från starten ända fram till våra dagar.

Det gäller den ständiga närvaron av vad som i dag kallas FOA i ledningen av organisationen. FOA står för Foreign Office Advisor och innebär att en mycket *senior* tjänsteman från det brittiska utrikesministeriet alltid skall finnas i MI6:s högsta ledning och ha insikt i organisationens operationer utomlands. Skälet till att utrikesministeriet alltid har haft ett starkt inflytande över MI6:s verksamhet är inte bara att man är en av organisationens viktigaste kunder, utan också att man

på regeringens vägnar måste ha möjlighet att godkänna eller stoppa särskilt känsliga operationer, som kan påverka de diplomatiska förbindelserna med främmande makter.

En annan röd tråd som löper genom MI6:s olika organisationer genom åren är närvaron av så kallade "R Sections" och "P Sections". R står i detta fall för *Requirements* och är de enheter där representanter för kunderna gemensamt med MI6 egen personal utformar de underrättelsebehov inom ett specifikt område som agenterna inom de så kallade "P sections" skall inhämta. P står i detta fall för *Production*. Det faktum att kunderna generellt sett alltid har haft ett ytterst nära förhållande till och ett inflytande över MI6 har gjort att organisationen alltid har haft goda och direkta förbindelser till både 10 Downing Street och de viktigaste ministerierna i Whitehall. Detta förhållande har sannolikt tjänat organisationen mycket väl i svåra tider, som exempelvis under Suezkrisen 1956 och Falklandskriget 1982.

Davies bok hade kanske tjänat på att ytterligare belysa MI6 i ljuset av historiska händelser och deras påverkan på organisationen. Premiärminister Eden skall exempelvis under Suezkrisen 1956 ha varit så besatt av att störta och enligt vissa källor mörda Egyptens ledare Nasser att han beordrade MI6 att genomföra ett attentat mot honom. Falklandskriget 1982 och dess betydelse för organisationen diskuteras visserligen på två sidor, men Davies nöjer sig här med att konstatera att MI6 nu befann sig i ett så pass eländigt tillstånd, sedan omfattande nedskärningar av utlandsrepresentationerna genomdrivits, att tjänsten helt enkelt inte hade förmågan att förutse angrepp mot brittiska intressen i stora delar av världen.

Det är en ytterst läsvärd men bitvis svårgränsad bok. Det avslutande kapitlet, en ytterst djuplodande teoretisk diskussion om byråkratier i allmänhet och brittiska sådana i synnerhet, borde kanske ha handlat om de nya utmaningar som MI6 står inför med tanke på den tilltagande

MI6. Den brittiska underrättelsetjänstens huvudkvarter i London. Foto: Hugo Philpott/Reuters

terrorismen, spridningen av massförstörelsevapen och USA:s vilja att agera gentemot pariastrater som Irak och Iran. Just förhållandet till de amerikanska tjänsterna under efterkrigstiden kunde kanske ha diskuterats mer med tanke på det så kallade speciella förhållande som råder mellan dessa två stater alltsedan andra världskrigets slut.

ATT ANVÄNDA SIG AV värvade informatörer och utsända agenter är emellertid inte det enda sättet på vilket underrättelsetjänster inhämtar information. Ett mycket verksamt sätt är att avlyssna kommunikationer och forcera andra staters krypton. Detta ämne behandlar den amerikanske skribenten Patrick Radden Keefe i sin bok *Chatter*, som på kort tid blivit en storsäljare i USA. Ett bärande tema i Keefes bitvis intressanta, men ytterst ojämn bok är diskussionen om hur vanliga människors privatliv kan övervakas genom att signalspaningsorganisationer inhämtar och läser privat e-post.

Eftersom signalspaningsorganisationer knappast är benägna att dela med sig av uppgifter om vilka staters krypton man har knäckt, vilka företag, terrorister, statsmän och militära förband som man bevakar radio- och telegramtrafik från, så tenderar det mesta som skrivs i detta ämne att bli tämligen spekulativt. Keefe illustrerar själv detta bland annat genom att karaktärisera vissa självutnämnda forskare och undersökare på området som "oddballs", men pekar samtidigt på den bristande viljan hos denna del av underrättelseetablissemangen att ens glänta på förlåten för en oinvid. Ett sådant förhållningssätt kan i många fall snarast öka mystiken och lämna fältet fritt för allehanda "experter" på området att dra slutsatser om världsomspännande nätverk för detaljkontroll av varje individ.

Ett bra exempel i boken på just denna avoghet, i detta fall från de amerikanska myndigheternas sida, är när en delegation från Europaparlamentet år 2000 skall genomföra en rad besök i Washington och Fort Meade för att skaffa sig information om det så kallade Echelonssystemet. Detta system, som uppges vara baserat på ett samarbete mellan organisationerna för signalspaning i USA, Kanada, Storbritannien, Australien och Nya Zeeland, syftar till att kunna inhämta kommunikationer över hela världen. Resultatet av delegationens resa är emellertid minst sagt nedslående. Varken någon underrättelseorganisation eller något ministerium vill ens träffa resenärerna.

Dessvärre ger boken en mycket ofullständig bild av vad signalspaning egentligen är. Författaren försöker visserligen både peka på möjligheter och problem för signalspaningsorganisationer, men hamnar trots detta i alltför hög grad bland konspirationsteoretikerna utan att han för den skull skall beskyllas för att vara en av dem. En intresserad läsare gör nog klokt i att också investera sina pengar i Nicholas Bamfords bok om den amerikanska signalspaningsorganisationen NSA, *Body of Secrets*.

SAMMANTAGET KAN SÄGAS att den litteratur som numera utges i ämnet underrättelseverksamhet är betydligt mer mångfacetterad än de klassiska konspirationsteorier som främst före kalla krigets slut marknadsfördes som vederhäftiga. Memoarer som Juretzkos eller organisatoriska analyser som Davies försvarar tillsammans med tidigare utgivna böcker som Andrew Dorrills bok om MI6, Douglas Porchs bok om det franska underrättelseväsendet och varför inte vår egen Bengt Beckmans bok om FRA, *Svenska kryptobedrifter*, sina platser i bokhyllan hos den läsare som är seriöst intresserad av ämnet. ■

På nytt jagas guld i regnbågens närhet

THE FLIGHT OF THE CREATIVE CLASS
– The New Global Competition For Talent

Richard Florida

HarperCollins 2005 (336 s.)

RICHARD FLORIDA GJORDE för tre år sedan braksuccé med *The Rise of the Creative Class*. I den ritade han upp en ny karta över klassamhället och redogjorde dessutom för dittills outforskade orsaker till ekonomisk utveckling. Utifrån ingående statistiska studier av USA kunde han visa att de städer där det bodde många homosexuella, många invandrare och många långhåriga gitarrister också var de städer där tillväxten, specifikt tillväxten av högkvalificerade jobb, var störst. Visserligen visade han också att förekomsten av tekniska högskolor och högteknologiskt inriktade företag var grundläggande för ekonomisk utveckling. Men det var ju alla redan trodde, så rockstjärneaspiranterna fick lite mer uppmärksamhet.

Eftersom Robert Putnams teori om de starka lokala gemenskaperna var den teori om regional utveckling som dittills varit mest allmänt diskuterad, var det inte särskilt underligt att intresset blev så stort. Inte bara motsade Florida direkt Putnams analyser, för det är inte nära relationsband över generationerna som främst karakteriserar de hipa storstäder där tillväxten frodas enligt Floridas modell. Hans idéer stämde också mycket bättre med den verklighet vi sett sedan början av 90-talet.

Mottagandet utanför USA blev kanske än mer entusiastiskt. Delvis berodde det på att Floridas teorier om tolerans och kreativitet är långt mindre kontroversiella i Europa. Inte helt oväntat ryggade konservativa grupper i USA inför tanken på att det kanske var homosexuella singlar med tatueringar som drev ekonomin, snarare än trygga barnfamiljer i förorten. Tyvärr berodde det nog också på att vissa européer såg Floridas teser som en möjlig genväg till framgång. Det har ju gått sådär med arbetet efter Lissabonkonferensen, då EU-länderna högtidligen lovade sig själva att transformeras till världens tillväxtlok. Det var helt enkelt för jobbigt att genomföra de åtgärder som sågs som nödvändiga, som förändringar på arbetsmarknader och i skattesystem. Eftersom uppslutningen i Europa kring tolerans och allas rätt att leva annorlunda redan är stor, åtminstone på pappret, kom Floridas teorier som en räddningsplan. Genom att ansluta oss till hans tankar skulle vi kunna säga att vi genomfört en ambitiös plan för framtida ekonomisk utveckling, utan att egentligen göra någonting alls.

DEN RISKEN BLIR ÄNNU större nu. Och allra mest oemotståndligt här i Sverige. I nya *The Flight of the Creative Class* hävdar nämligen Richard Florida att vi är bäst i världen.

Redan förra året presenterade Florida tillsammans med Irene Tinagli ett kreativitetsindex över Europa (*Europe in the Creative Age*). Redan då tog Sverige tätpositionen, före inte bara våra europeiska grannar utan också USA. Siffrorna som användes då är desamma som Florida nu utvidgat till ett globalt index.

I det ursprungliga amerikanska kreativitetsindexet mättes det som Florida kallar 3T, talang (*talent*), tolerans och teknologi. De faktorer som

studerades var bland annat hur många ur den kreativa klassen som bodde i olika regioner, hur stor andel av befolkningen som var invandrare, hur mycket som satsades på forskning och utveckling och hur många högteknologiska patent som lämnades in. Dessutom inkluderades ett bohemindex över hur många musiker, konstnärer och författare som fanns på olika ställen, liksom det numera berömda gay-indexet.

De regioner som fick höga poäng inom alla tre kategorier visade sig också vara de regioner där tillväxten under en längre tid varit överlägset högst. Detta samband har enligt den nya boken visat sig stämma även efter IT-kraschen, även om överlägsenheten minskat något. Ett stort sentida tillväxtcentrum som Las Vegas stämmer inte in på Floridas teorier, men tillväxten där består å andra sidan nästan enbart av relativt lågbetalda servicejobb.

Det går inte att göra ett liknande index globalt. Det finns helt enkelt inte tillgängliga data. Florida har löst detta genom att ersätta de konkreta studierna över var homosexuella och invandrare bor med enkäter om värderingar. Frågorna rör inställningen till invandrare, homosexuella, kvinnlig frigörelse, aborter, individualism, nationalism, religion och familj. Enkelt uttryckt ger det en bra placering att svara liberalt och sekulärt och en dålig placering att svara konservativt och religiöst. Det är alltså inte särskilt förvånande att Sverige hamnar i topp.

Detta åsiktsindex har tyvärr ett antal problem. Vissa av dem tar Florida upp, andra väljer han att inte kommentera. För det första visar det kombinerade globala kreativitetsindexet inte några tydliga samband med ekonomisk tillväxt. De länder, såsom Sverige och Japan, som får högst poäng har inte haft högre tillväxt under senare år än länder längre ner på listan. Florida pekar på den fenomenala framgången för den irländska och den kinesiska ekonomin som störande faktorer i förhållande till indexet, men det är inte en heltäckande förklaring. Inte heller kan man rimligen, som Florida gör, vifta undan detta faktum med att kreativitetsindexet främst visar på tillväxtmöjligheterna på lång sikt. Hela poängen med det amerikanska indexet var ju att det fanns ett glasklart samband mellan de tre t:n och ekonomisk tillväxt.

Det behöver förstås inte betyda att det bara är i USA som kombinationen av tolerans, kreativ befolkning och högteknologi är betydelsefull för utvecklingen. Men man kan fundera över varför inte dessa faktorer tycks räcka här i Sverige. För om det var så att tillväxten hängde på att ha många frigjorda och fritänkande ingenjörer, borde det inte då gå bättre för oss? Den frågan förtjänar en vidare diskussion innan vi slår oss för mycket för bröstet. Tyvärr har Florida inte tillräckliga kun-

Kreativt tåg. Ett stort antal homosexuella ger plus i Richard Floridas index för god kreativ miljö. Foto: Stefan Söderström/Pressens bild

skaper om världen utanför USA för att själv kunna gå vidare i sin utredning.

MEN FRÅGAN ÄR OM DETTA INTE också pekar på en annan brist i det globala kreativitetsindexet, en brist som Florida knappt berör. Kan man verkligen jämföra hårda fakta, som var människor väljer att bo och verka, med åsikter i en enkätundersökning?

I Sverige är vi inte särskilt konservativa. Tvärtom utgör det sekulära, liberala, toleranta åsiktspaketet den svenska normen. Det är en genuint mycket trevligare norm än många andra, men som norm är den ändå delvis tvingande och konformerande. De flesta svenskar delar visserligen uppriktigt dessa åsikter, men om man inte gör det finns det spärar mot att uttrycka det. Svenskar är följaktligen mer benägna att överdriva sin öppenhet än andra. På mindre svenska industriorter är inte toleransen för avvikelser så där överdrivet stor. Den där fina toleransen inbegriper heller inte alltid det som avviker från moderniteten. Det är därför som huvuddukar förmodligen är ett bättre test på just vår tolerans än folk med tribaltatueringar.

Och det är där de riktigt stora bekymren börjar, för både Europa och USA. Vi gillar nämligen inte främlingar. I USA slutade man göra det efter 11 september. Här har främlingsfientligheten grott i decennier.

Florida skriver varnande om allt färre studentvisum, om utländska forskare som inte får stanna, om multinationella företag som väljer att lägga sina konferenser utanför USA för att slippa allt krångel med migrationsmyndigheterna. Indiska eller kinesiska affärsmän vill inte utsätta sig för timplånga och ofta integritetskränkande förhör för att få komma och mingla och titta på Power Point-presentationer med de amerikanska kollegorna.

USA väljer alltså självant att förstöra det som alltid varit landets främsta konkurrensfördel: att hela världens *best and brightest* velat komma dit. De bästa forskarna, uppfinnarna, entreprenörerna, alla har velat verka i Amerika. Men Amerika vill inte längre ha dem. I takt med att den inställningen från de amerikanska myndigheterna blir alltmer uppenbar minskar också intresset från världen att komma dit. Vinnare kan bli de stora universiteten i Europa, framför allt England. De har hittills förlorat kampen om de bästa hjärnorna, men utvecklingen bara under de senaste åren pekar mot ett skifte.

NÄR FLORIDA BESKRIVER den amerikanska utvecklingen är det lätt att förstå hans oro. Han menar ju att den ekonomiska utvecklingen framöver kommer att bero på vilka regioner som bäst förmår attrahera de smartaste, mest kreativa, mest handlingskraftiga personerna. Den talangjakten sker på ett globalt plan och USA håller medvetet på att kliva av från sin tätt position.

Även på andra områden tycks USA gå åt fel håll. Richard Florida må se dagens toleranta Sverige som ett föredöme, men om den nuvarande amerikanska administrationen har några svenska förebilder verkar det snarast vara svunna tiders svenska näringspolitiker. Det är nämligen svårt att inte se den Bushska näringspolitiken som ett enda Stålverk 80. Konsekvent riktas stöd till den gamla ekonomin, stålverk, bilfabriker, jordbruk. Den nyare tillväxtskapande ekonomin får hålla till godo med förbud mot federal forskningsfinansiering inom viktiga framtidsbranscher.

I EU försöker man inte stoppa stamcellsforskningen. Men i den viktiga invandringsfrågan ligger vi än sämre till. Här är de folkliga uppfattningarna om invandrare mer skeptiska än i USA, och i flera länder har främlingsfientliga partier ett direkt inflytande över politiken. Även i ett land som Australien, som Florida annars höjer till skyarna, är inställningen till invandrare och invandring klart avvisande.

Under tiden som jag skrev denna artikel förklarade både näringsminister Pär Nuder och utredaren Lena Hjelm-Wallén att vi behövde öka arbetskraftsinvandringen till Sverige. Hjelm-Wallén exemplifierade med att det borde bli möjligt för exempelvis gästforskare att få stanna kvar i Sverige efter den initiala forskningsperioden. Hittills har det varit nära nog omöjligt för en utländsk gästforskare som gjort någon intressant upptäckt att få fortsätta forska på den i Sverige. Likadant om en gästforskare velat starta ett företag och kommersialisera sin forskning. Tack, men nej tack. Florida beklagar att det inte längre är lika många gästforskare i USA som får förlängt arbetstillstånd, i Sverige har man inte kunnat få något över huvud taget. Det är svårt att hitta ett bättre exempel på oviljan att låta människor bidra.

ÄVEN OM NUDERS och Hjelm-Walléns uttalanden är glada överraskningar pekar de indirekt på ett annat bekymmer som Florida tar upp. Även när vi i västvärlden talar väl om invandring riktar vi in oss på så kallat högkvalificerade invandrare. Dem kan vi möjligen tänka oss att ta emot.

Men enligt Florida kan man inte göra den distinktionen. I sina studier av USA har han sett glasklara samband i framför allt mindre och medelstora städer mellan en stor invandrad befolkning och hög tillväxt. Dessa invandrare behöver alls inte vara högutbildade för att driva ekonomin framåt. Inte minst ser man tydligt hur barnen till lågutbildade invandrare driver framgångsrika företag och bidrar med jobbtillväxt för hela regioner.

Tyvärr är det inte bara motviljan mot invandring som ökar. På båda sidor om Atlanten blir misstänksamheten mot frihandel allt större, trots att den ger oss som konsumenter tillgång till allt bättre och billigare varor. Outsourcing är ett skrämselford och kinesiska textilarbeterare eller indiska programmerare som tar våra jobb är vanliga hotbilder i både europeisk och amerikansk samhällsdebatt. När nu textilkvoterna äntligen avskaffats, 10 år efter det att beslutet fattats, hotar både EU och USA med särskilda textiltullar mot Kina. Samtidigt avstår vi helst från kinesiska forskares eller företagares bidrag inne i våra egna ekonomier.

Rädslan för det okända har blivit samhällenas grundläggande princip. Och det hotar hela den kreativa ekonomin. På flera punkter ligger vi bättre till i Sverige. Antilettiska Byggnadsdemonstrationer till trots finns en stor uppslutning kring frihandeln. På senare år tycks både folkopinionen och de politiska partierna gå åt rätt håll i invandringsfrågan. Även om Floridas globala index har sina svagheter är vi onekligen både toleranta och individualistiska. Nu ska vi bara klara av att växla in dessa fördelar i verkliga ekonomiska framgångar. Och då är vi nog tillbaka vid de tråkiga och jobbiga frågorna igen, som arbetsmarknad och skatter. Aldrig får man vara riktigt nöjd.

ISOBEL HADLEY-KAMPTZ

Tänkande massa bräcker geniet

THE WISDOM OF CROWDS
Why the Many Are Smarter Than the Few

James Surowiecki

Little Brown 2004 (295 s.)

PARADOXEN KUNDE INTE gärna vara mer iögonfallande. I samhället i allmänhet och i näringslivet i synnerhet talas det med kluvna tungor, i Sverige liksom i västvärlden i övrigt. Beträffande företagen kan vi, som den amerikanske journalisten och författaren James Surowiecki skrev i somras i en essä i tidskriften *Wired*, iakta en krisartad personlighetsklyvning. Å ena sidan bekänner man sig, åtminstone med läpparna, till den platta organisationen och den demokratiska beslutsprocessen; å andra sidan sjunger man Den Store Ledarens lov på ett närmast nordkoreanskt vis och iscensätter en spektakelbetonad personkult kring en vd som förses med nära nog o begränsade maktbefogenheter. Följden blir att de gamla traditionella hierarkier som för varje dag blir allt mindre lämpade för beslutsfattande i ett socioekonomiskt landskap som blir alltmer komplext och svåröverskådligt i allt väsentligt står kvar. Och på så sätt går företagets värdefullaste resurs, organisationens kollektiva intelligens, till spillo.

Upplöst massa. Raymond Masons skulptur *The Illuminated Crowd* i Montreal, Kanada.

Foto: Pressens bild

Idén om kollektivets intelligens, som James Surowiecki utvecklar i diverse olika riktningar i den uppslagsrika boken *The Wisdom of Crowds*, strider – i likhet med föreställningen om att jorden är rund – mot vad intuitionen och det sunda förnuftet säger oss. Intelligens är för många per definition något som en individ antingen har eller inte har, medan ett genomsnittsvärde inom stora grupper i regel förknippas med det medelmåttiga.

Men med beslutsfattande är det annorlunda, hävdar författaren. Ber man 100 människor springa 100 meter blir deras genomsnittliga tid naturligtvis inte bättre än den snabbaste individens, men ber man 100 människor att besvara en fråga eller lösa ett problem är deras kollektiva svar nästan alltid bättre än det den bästa individen i sällskapet presterar. Man skulle kunna formulera det som att vi är genetiskt programmerade att vara kollektivt intelligenta.

Dessvärre är vi så sällan benägna att lita till kollektivet och dess klokskap. Ett exempel Surowiecki använder är frågeprogrammet *Vem vill bli miljonär?*, där varje tävlande har tillgång till ett antal så kallade livlinor, varav en är att ringa till bekantskapskretsens bildningsatlet och en annan är att fråga studiopubliken till råds. Här menar de allra flesta att det är den bildade bekantingen som är till störst hjälp – Gud vet vilka dumskallar det är som sitter i publiken. Men siffrorna talar sitt tydliga språk: bekantingen kunde bidra med rätt svar vid 65 procent av alla tillfällen, medan ledighetskommittén i publiken prickade in inte mindre än 91 procent.

Experter är generellt sett övervärderade, fastslår Surowiecki och illustrerar med några tvärsäkra uttalanden från storfräsare i olika branscher som: "Vem fan vill höra skådespelare prata?" och "Jag tror att det kommer att finnas en världsmarknad för kanske fem datorer". Och dessa välkända misshugg är bara den spektakulära toppen på ett smutsgrått isberg av enorma proportioner. Förfärande många fondförvaltare, ofta uppemot 90–95 procent, misslyckas med att överträffa index. På en rad områden, från aktiemarknaden

Om vådan av den hårda satsningen på begåvningar inom många företag skrev Surowieckis kollega på *The New Yorker*, Malcolm Gladwell, sommaren 2002 en kontraintuitiv och högtintressant artikel, "The Talent Myth". Inspiratör till det så kallade kriget om begåvningen var konsultfirman McKinsey, som med all kraft strävade efter att ingjuta "the talent mind-set" hos sina många och mäktiga kunder. Det hela gick ut på att rekrytera så många toppstudenter från elitskolor man bara kunde komma över, betala dem sanslöst mycket pengar och sedan hålla sig ur vägen för att inte hämma deras kreativitet.

Ett företag hörsammade detta stridsrop i högre grad än alla andra. Det var ett företag som McKinsey årligen fakturerade mer än tio miljoner dollar och vars vd var en före detta McKinsey-partner. Det företaget var Enron, och det finns som bekant inte längre.

Och den förklaring som framkommer i artikeln är just att begåvning, åtminstone som den vanligen definieras i de här sammanhangen, är över-skattad. Vad elitskolornas topplever lär sig är att arbeta själva och för sig själva, medan samarbete i dessa miljöer betraktas som en sorts fusk. Att dessa begåvningar tillsammans ska skapa en intelligent organisation är en ödesdiger form av önsketänkande, och för det har Enrons och många andras aktieägare fått betala ett högt pris under senare tid.

JUST AKTIEMARKNADEN utgör annars den modell för kollektiv intelligens som Surowiecki vill lansera. När rymdfärjan Challenger exploderade nästan direkt efter starten i januari 1986 dröjde det åtta minuter innan en reaktion gick att avläsa på börsen. Det fanns åtminstone fyra underleverantörer som rent teoretiskt kunde klandras för olyckan, ingen visste ännu över huvud taget någonting om orsaken och samtliga bolags aktier föll på marknaden. Men ett företag föll mer än de andra: Thoiol, som hade tillverkat bränsleraketerna. När handeln avslutades för dagen hade Thoiol fallit med tolv procent, medan övriga misstänkta bara hade förlorat cirka tre procent.

Poängen här är förstas att marknaden gjorde en korrekt bedömning. Det visade sig mycket riktigt att det fatala felet fanns i bränsleraketerna. Med sin mångfald av kunskaper och perspektiv gissade det intelligenta kollektivet vad man på ett så tidigt stadium omöjligt kunde veta. Och på samma sätt är olika sorters elektroniska "marknader" överlägsna alla opinionsundersökningar och andra tillgängliga instrument när det gäller att förutsäga allt ifrån valresultat och Oscarsutdelningar till hur olika produkter kommer att klara myndigheters tester. Ingenting slår en väl sammansatt grupp som får verka under gynnsamma villkor, och att näringslivet i så stor utsträckning väljer att bortse från kollektivets intelligens till förmån för begåvningens enfald är lika frustrerande som gåtfullt.

The Wisdom of Crowds förmedlar värdefulla insikter om olika gruppers dynamik och nödvändiga betingelser. Vad man kan sakna är ytterligare en problematiserande dimension. Den avgörande orsaken till den hysteriska kulten kring mer eller mindre karismatiska direktörer är trots allt att aktiemarknaden, det föregivet intelligenta kollektivet, har en svårutplånlig förkärlek för just dessa tvivelaktiga figurer. Komlicerade problem har väldigt sällan enkla lösningar.

JAN SÖDERQVIST

På programmet står att EU skall kristnas

WERTE IN ZEITEN DES UMBRUCHS
Die Herausforderungen
der Zukunft bestehen

Joseph Ratzinger

Herder 2005 (160 s.)

NÄR DET I VINTRAS stod klart att Johannes Paulus II närmade sig det definitiva slutet av sitt levnadslopp började spekulationer om hans efterträdare på den Heliga stolen snabbt florera. Mycket talade för en påve från någon av kontinenterna på det södra halvklotet. Det är i denna del av världen som katolska kyrkan haft sin tillväxt under efterkrigstiden och det är också här den står inför några av sina allvarligaste utmaningar. En påve ur dessa folklager skulle markera en vilja att avspejla denna förskjutning även i kyrkans toppskikt.

På morgonen den 19 april åter jag frukost med ett par tyska teologkolleger blott ett stenkast från S:t Hedwigs-Kathedrale, den katolska huvudhelgedomen i Berlin. Vetgirigt frågar jag om det ändå inte finns någon möjlighet att den namnkunnige kardinalen Joseph Ratzinger skulle kunna komma på tal. Jag får ett övertygat nej till svar. Ratzinger är för gammal, kyligt intellektuell och dessutom tysk. Blott några timmar efter det att vi skilts åt börjar kyrkklockorna ringa över hela staden. Det visar sig att kardinalkollegiet utkorat den förste tyske påven sedan medeltiden: kardinal Joseph Ratzinger, som tagit påvenamnet Benedikt XVI. Uppenbarligen hade man i de innersta kyrkliga kretsarna resonerat annorlunda än inom den spekulerande offentligheten.

RATZINGERS BIOGRAFI är välbekant. Tidigt uppmärksammas för sin exceptionella begåvning kom han att ingå bland de yngre, progressiva teologerna vid Andra Vatikanconciliet. I samband med 68-rörelsen – som även svepte över de teologiska fakulteterna – kom han dock att företa en tydlig kursändring åt det mer dogmatiska hållet. Inte minst i sin roll som ledare för Troskongregationen har Ratzinger närmast kommit att förkroppsliga Vatikanens rigida hållning i såväl teologiska som moraliska frågor under Johannes Paulus II:s pontifikat.

Varför valde man då denne man som likt ett mantra upprepat sitt fördömande av det liberala västerländska samhället under mer än trettio års tid? Ett möjligt svar ligger just här. Om Johannes Paulus II en gång valdes som ett värn mot kommunismen har man nu valt Benedikt XVI som ett värn mot den sekulariserade västvärldens cyniska hedonism. "Schluss mit lustig", skriver det tyska nyhetsmagasinet *Stern*. Nu ska här bli räfst och rättsordning på det europeiska torpet.

Även om bilden är överdriven ligger det troligen en del i den. Joseph Ratzinger är europé ut i fingerspetsarna. Han uttrycker sin beundran för den europeiska filosofin, litteraturen och musiken och avnjuter gärna en bayersk öl. Men det är inte bara en passiv beundran. Ratzinger är väl inläst och engagerad i den europeiska intellektuella debatten. Trots att det egentligen ligger i rollen som Troskongregationens ledare att hålla en anonym profil, har han under årens lopp författat en rad texter där han gett uttryck för sin syn på den kristna trons förhållande till den samtida kulturen.

till den kliniska psykologin, råder största tänkbara oenighet inom expertisen, varför en slantsingling ger den rådvile lika god vägledning som en expertkonsultation, vilket inte hindrar att experter har en markant benägenhet att övervärdera sig själva.

OCH INTE NOG MED DET: även begåvningen är högräddigt övervärderad. Studier visar att grupper bestående av enbart högpresterande problemlösare nästan alltid klarar sig sämre i tester än blandade och slumpmässigt utvalda grupper. Begåvningarna behöver alltså dumskallarna, om man hårdrar en smula. Förklaringen stavas mångfald.

Problemet med dem som anses vara begåvade – toppstudenter från elitskolor – är att de i så hög grad liknar varandra och tänker på samma sätt, och homogena grupper tenderar att stagnera eftersom de olika medlemmarna inte har några nya kunskaper eller perspektiv att bidra med. Begåvningarnas verktygslåda är hårt specialiserad och starkt begränsad. Bristen på avvikande meningar och alternativa synsätt riskerar att kväva den kritik som är nödvändig för att pröva argumenten när det handlar om att fatta viktiga beslut. En brokigt sammansatt grupp kan överväga en mångfald av lösningar och angripa ett problem ur en mängd olika infallsvinklar.

Ett exempel som illustrerar konsekvenserna av inkräkt grupptänkande är fiaskot i Grisbukten i april 1961. Beslutsfattarna inom den amerikanska regeringen planerade hela invasionen utan att inhämta synpunkter från vare sig CIA eller utrikesdepartementet. Det var samma instans som både drog upp strategin och gjorde prövningen av projektet, som alltså aldrig utsattes för någon egentlig kritik. Följden blev att man lyckades bortse från i stort sett all relevant information i sammanhanget: Castros popularitet vid tidpunkten, den kubanska arméns slagstyrka och lokala förhållanden i stort och smått. I samförståndets osunda stiltje blev önsketänkandets dimbankar så tätta att en grundstötning blev ofrånkomlig.

**Begåvningarna
behöver alltså
dumskallarna, om
man hårdrar
en smula.
Förklaringen
stavas mångfald.**

Tankens skärpa. Tecken på vilken väg Benedikt XVI kommer att gå finns i hans nyutkomna bok om värden i omvälvningens tidevarv.

Foto: Michele Ricci/Scanpix

Mycket uppmärksammas har också den dialog blivit som Ratzinger i följande förde med Jürgen Habermas på temat "den liberala statens förpolitiska moraliska grundvalar". Tillsammans med en rad andra anföranden och artiklar från de gångna åren har Ratzingers bidrag till denna diskussion nyligen publicerats under titeln *Werte in Zeiten des Umbruchs. Die Herausforderungen der Zukunft bestehen*. Som titeln säger är essäsamlingens övergripande syfte att föra en diskussion kring en möjlig gemensam värdegrund i en tid som genomsvärs av omvälvningar och konflikter. Diskussionen är lärd och mångfasetterad och den som förväntar sig religiös svavelpredikan har anledning att bli besviken.

Ratzinger knyter an till flera centrala teman inom den samtida politisk-filosofiska debatten, inte minst den förnyade diskussionen kring tro och vetande som engagerat en rad ledande europeiska filosofer – däribland Habermas – under senare år. Ratzingers egen reflektion i frågan bjuder på flera tankeväckande insikter. Till skillnad från den dominerande moderna bilden, där religion entydigt knyts till irrationalitet och vetande till rationalitet, framhåller Ratzinger att båda sfärerna mycket väl kan utveckla patologiska sidor och har så gjort, inte minst under det gångna seklet. Just därför är det av vikt att de tillåts stå i ett korrelativt kritiskt förhållande till varandra.

Mer explicita konsekvenser får resonemanget i pläderandet för en förpolitisk moralisk grundval för den liberala staten. Ratzinger försvarar en strikt åtskillnad mellan kyrklig och världslig makt. Den sekulära statens roll är att garantera rätt och säkerhet för sina medborgare och bör vara helt oavhängig kyrkan. För att upprätthålla en fungerande rättsstat krävs emellertid grundläggande värden och dessa kan inte säkerställas enbart genom majoritetsbeslut, än mindre av ett förment principiellt förnuft. Historien bjuder på talrika exempel på hur tilltron till sådana immanenta instanser mynnat ut i totalitära system där individens rätt satts ur spel.

Den liberala rättsstaten måste med andra ord

grunda sig på konstanta förpolitiska värden som förhindrar att den som innehar den politiska makten använder sin ställning för att sätta rätten ur spel. Här kommer religionen in i bilden. De stora religiösa vishetstraditionerna – i Europas fall den judisk-kristna traditionen – kan bidra med att tillhandahålla sådana värden. Det är precis på denna punkt som Ratzinger och den vänsterliberale Habermas till somligas förvåning funnit varandra. Dock, få saker skapar som bekant sådan samja som en gemensam motståndare. I detta fall utgörs motståndaren av mer postmodernt orienterade men tillika vänsterliberala filosofer som Richard Rorty och Gianni Vattimo.

**Diskussionen
är lärd och
mångfasetterad
och den som
förväntar sig
religiös
svavelpredikan
har anledning
att bli besviken.**

Gemensamt för dessa filosofer är en skepsis inför varje tal om förpolitiska värden av det skälet att sådant tal alltid löper risken att legitimera expertvälden – ytterst sett är det ju alltid en specifik grupp eller institution som definierar värdena. Att tala om objektiva eller naturgivna värden är mot denna bakgrund vanskligt. Men detta innebär inte cynism eller uppgivenhet; just därför att värden inte är naturgivna blir det desto viktigare att skapa och vårda dem inom ramen för en fortlöpande demokratisk process.

DESSA KRITISKA INSIKTER visar sin tydliga relevans när man tillåter Ratzingers argumentation att löpa linan ut. Efter den uppnådda enigheten med Habermas om den liberala statens behov av förpolitiska värden ger sig Ratzinger i kast med att mer innehållsligt bestämma den kristna värdegrund Europa bör vila på. Föga förvånande handlar det bland annat om ett pläderande för äktenskap och familj i dess traditionella bestämning, varav följer ett tydligt fördömande av skilsmässa liksom av homosexuell kärlek och samlevnad. Europa skulle inte längre vara Europa, skriver Ratzinger, om dessa ordningar försvann eller förändrades.

Måhända kan man hävda att denna värdegrund är förpolitisk, men knappast att den är naturgiven eller allmänmänsklig, och det är ytterst omstritt om den ens kan kallas kristen. Ett stort

antal katolska teologer och präster – liksom merparten av Europas protestantiska kristenhet – skulle bestrida att så är fallet. Måhända kan man också argumentera för att Europa håller på att upplösas med de grundläggande värdeförändringar som kontinenten genomgått under efterkrigstiden. Ratzinger har en stundom dystopisk ton och erinrar sig nostalgiskt den gyllene epok då Churchill, Adenauer och de Gasperi byggde det nya fredliga Europa med de kristna värdena som grundval.

Men man kan också vända på det och säga att det är just i samtidens värdeomvälvningar som det nya Europa håller på att konstitueras. Fallet Roberto Buttiglione från i följande är tankeväckande i sammanhanget. Tvärtemot Ratzingers vision om en kristen värdegrund som bär upp den europeiska politiken markerade en rad demokratiskt valda representanter att man i politikens korridorer var föga betjänt av religiösa värderingar rörande kvinnans roll eller homosexuell status.

Sammanfattar man Ratzingers sista publikation i egenskap av kardinal innehåller den inte mycket som överraskar. Det hindrar emellertid inte att nästa våg av spekulation redan är i full gång: tänk om Ratzinger, "pansarkardinalen", skulle göra en gir motsvarande den som den konservativa och ålderstigne kardinal Roncalli gjorde när han blev Johannes XXIII?

JAYNE SVENUNGSSON

Varken varken eller eller

ETHICS WITHOUT ONTOLOGY

Hilary Putnam

Harvard University Press 2004 (160 s.)

PRAGMATISMEN ÄR AMERIKAS bidrag till filosofin. I generation efter generation har det europeiska inflytandet bearbetats i pragmatistisk riktning. Ur Hegels dialektiska övervinnande av motsättningar utvecklade John Dewey (1859–1952) ett naturalistiskt tänkande där klyftan mellan subjekt och objekt, mellan teori och praxis, upplöstes. Den logiska positivismen förvandlades till en analytisk pragmatism av W. V. Quine, och en urvattnad Gadamer fick stå modell för Richard Rortys postmoderna variant.

Pragmatismen bryter mot vissa centrala uppfattningar i den västerländska filosofitraditionen. Dess främsta kännetecken är att den inte längre uppfattar språk, teorier eller tänkande som beskrivningar av en oberoende verklighet. Sanning kan därför inte heller förstås som en överensstämmelse mellan tanke och verklighet. Sant är i stället det som har goda konsekvenser, gynnar oss på något sätt eller möjliggör tillfredsställande problemlösning. Försöken att säkerställa eller slutgiltigt rättfärdiga objektiv kunskap är enligt pragmatismen filosofihistoriens stora misslag. Begrepp är verktyg – och vad som är användbart kan skilja sig från situation till situation.

Vid sidan av Rorty är Hilary Putnam den i dag namnkunnigaste pragmatisten. Han liknar Rorty i det att han skolades in i en strikt analytisk tradition för att sedan successivt avlägsna sig från den. Till skillnad från Rorty lämnade han dock betydelsefulla bidrag till den analytiska huvudfaran före sitt avfall till pragmatismen.

Putnams nuvarande huvudprojekt såsom det framkommer i hans två senaste böcker, *The Collapse of the Fact/Value Dichotomy* och *Ethics Without Ontology*, är att finna ett sätt att hålla fast vid den pragmatistiska insikten utan att därmed hamna i fullständig relativism. Putnam påpekar att den filosofiska dialektiken ofta fastnar i en pendelrörelse mellan extremer. När vi överger tanken på objektivitet eller en slutgiltig beskrivning av världen riskerar vi också att överge tanken på rationalitet och förnuft över huvud taget. Det sena 1900-talets postmoderna strömning tolkar han som en sådan alltför kraftig reaktion på ett metafysiskt uppförstorat sanningsbegrepp. Resultatet blir i vissa fall en fullständig relativism när det gäller såväl sanning som kunskap, och därmed undergrävs möjligheten till rationell diskussion.

Att kunskap och teorier är försök att lösa konkreta, situationsbundna problem snarare än absoluta beskrivningar av en oberoende verklighet uppfattar Putnam som en viktig historisk lärdom. Han betraktar till och med pragmatismen som ett fullbordande av upplysningsprojektet. Problemet med den klassiska upplysningen var inte förnuftsstron, som många postmodernister hävdar, utan dess aprioriska karaktär, oberoendet av erfarenheten. Förnuftet uppfattades som ett instrument att klarlägga universella former, att nå allmängiltiga, oföränderliga insikter om till exempel kunskapens natur eller det goda samhällets utformning. Även empiriskt inriktade filosofer, som de logiska positivisterna, försökte att a priori klarlägga sådant som formen hos en vetenskaplig teori eller förhållandet mellan teori och observation. Pragmatismen betraktar däremot förnuftet som förmågan att hantera specifika problem och situationer på ett intelligent sätt. Det finns inga anspråk på någon allmängiltighet och slutgiltighet, och vårt tänkande blir därmed förhoppningsvis öppnare och känsligare för situation och erfarenhet.

PUTNAM FÖRSÖKER ALLTSÅ distansera sig från de två ytterlighetspositioner han menar har varit dominerande under filosofihistorien: å ena sidan den metafysiska realismen, som fortfarande är stark inom den analytiska filosofin, å andra sidan den fullständiga relativism som pragmatismen tack vare Richard Rortys genomslag vanligtvis förknippas med. Putnams strategi för att åstadkomma detta, och som framträder tydligast i den senaste boken, är att undersöka ontologibegreppets betydelse för vår syn på förnuft och sanning. Ontologi är läran om vad som finns. Filosofers sätt att förhålla sig till ontologi har enligt Putnam varit "inflationistiskt". Man har gett vissa kategorier eller entiteter en metafysisk eller grundläggande karaktär. Som exempel ger han G. E. Moores teori i *Principia Ethica* att moraliska omdömen handlar om en oanalyzerbar, icke-sinnlig egenskap som Moore kallar det Goda. Moore lyfter alltså upp ett begrepp och förvandlar det till en metafysisk egenskap.

Karakteristiskt för sådana inflationistiska ontologier har varit att de ofta används för att förklara eller rättfärdiga objektiviteten hos vissa språkspel. Det finns rätt och fel inom moralens område på grund av att det finns metafysiska egenskaper som det Goda. Objektivitet inom till exempel matematiken har man försökt förklara genom att anta existensen av vissa abstrakta objekt som svarar mot de matematiska begreppen.

Gemensamt för sådana försök är enligt Putnam

att vi försöker använda oss av argument och skäl som inte är en del av etiken eller matematiken för att rättfärdiga sanningen hos påståenden inom dessa sfärer. Ett sådant försök är enligt Putnam dömt att misslyckas. Det finns, som han försöker visa i vissa mer tekniska delar i *Ethics Without Ontology*, i själva verket en viss konventionalitet när det gäller ontologi. Vi kan i viss bemärkelse välja vad vi menar existerar, och det är därför fel att ge ontologin alltför stor tyngd eller betydelse.

DET ÄR EMELLERTID inte bara realisten som enligt Putnam missförstår ontologibegreppet. Även skeptikern eller relativisten sitter fast i samma tänkande. På grund av avsaknaden av en ontologisk grund för sanningen hos exempelvis etiska omdömen sluter sig skeptikern till att det alls inte kan finnas sanna etiska omdömen. I *The Collapse of the Fact/Value Dichotomy* (som kom 2002 och nyligen gavs ut i pocket) beskriver han hur de logiska positivisterna lyfte upp den ibland praktiska distinktionen mellan fakta och värden till en grundläggande ontologisk dikotomi. Följden blev att värden omöjligen kunde ha sin grund i fakta, med en värdeskepticism till följd. Vi har alltså samma ontologiska tänkande fast motsatt slutsats.

Rorty är enligt Putnam ett exempel på en filosof som begår just detta misstag. Rorty förkastar liksom Putnam objektivismen, det vill säga att vissa givna objekt ligger till grund för sanningen hos våra påståenden, och menar att vi därmed inte kan ge något intressant innehåll åt begrepp som sanning eller rättfärdigande. Vad som är rättfärdigat avgörs av den sociala kontexten. Det är, som Rorty uttrycker saken, det som dina gelikar låter dig göra ostraffat.

Enligt Putnam är emellertid inte heller denna position fri från ontologiska förutsättningar. Enligt Putnam relativiserar bara Rorty rättfärdigande till vissa underliggande entiteter: kulturer eller sociala kontexter. Putnam verkar i stället mena att vi bör erkänna förekomsten av något slags diskursivt förnuft. När vi fullständigt övergett kravet på en ontologisk grund för det vi hävdar kan vi i stället i Wittgensteins efterföljd betrakta sak- och moralfrågor som olika språkspel, vanligtvis sammanflätade i varandra. Vi kan då se att det förekommer lika mycket diskussion och argumentation i båda, ibland fruktbar, ibland inte. I den bemärkelsen är de båda lika genomsytrade av vad Putnam verkar betrakta som ett universellt förnuft. Vi kan därmed tänka oss en rationell diskussion i moralfrågor utan att anta någon metafysisk grund, en etik utan ontologi.

DET ÄR DOCK PÅ DENNA PUNKT som Putnams diskussion ter sig som svagast. Man skulle önska att han utvecklade och försvarade denna föreställning om ett diskursivt förnuft närmare, eller satte den i relation till andra tänkare. Idén om en objektivitet utan metafysik härstammar från Kant och har i våra dagar utvecklats av bland andra Jürgen Habermas. Någon närmare diskussion av den senares filosofi förekommer dock inte, trots att hans idéer om en diskursiv rationalitet verkar ligga nära Putnams egna.

Mot relativismen använder Putnam till exempel det traditionella argumentet att den är själv-

motsägande, i och med att den gör egna universella antaganden. För en filosof som Rorty är detta emellertid ingen tung invändning. Påståendet att rättfärdigande är relativt är ingen utsaga om rättfärdigandets natur, utan bara en iakttagelse att olika saker hålls för sanna i olika kontexter. Relativismen i Rortys tappning är framför allt en negativ tes: det är meningslöst att uppställa eller sträva efter universella kriterier för rättfärdigande.

Som Habermas påpekat följer relativismen emellertid fler pragmatiska, diskursiva motsägelser. Rorty hävdar själv att strävan efter dialog bör ersätta strävan efter objektivitet. Men frågan är om inte dessa begrepp är sammanvävda. I den relativism som Rorty förespråkar så är det från början uteslutet att någon ur en annan kulturkontext skulle kunna besitta sanningen. Vad som är sant är ju bestämt av mina egna kriterier och min egen kontext. Men vilken dialog är möjlig om vi från början utesluter den andres möjlighet att bidra? Denna poäng kan även göras med avseende på individens förhållande

till kulturen. Hur kan jag som enskild individ föra en meningsfull diskussion med kollektivet om det i slutändan är kollektivet som bestämmer vad som är sant? Det verkar som om själva föreställningen om och tron på en dialog förutsätter någon form av universellt förnuft, en möjlighet för den enskilde att genom sitt tänkande nå något som har en giltighet utöver honom själv.

SOM ANALYTISKT SKOLAD filosof ligger Putnams styrka i hans förmåga att se argumentationsformer och motsägelser. Han har många träffande iakttagelser om hur argument kan slå tillbaka mot sig själva. Hans försök att fånga filosofins vidare kulturella inflytande, främst i beskrivningen av pragmatismen som ett fullbordande av upplysningen i *Ethics Without Ontology* och positivismens inverkan på nationalekonomin i *The Collapse of the Fact/Value Dichotomy*, är dock för skissartade för att egentligen säga något. I kritiken av sin egen bakgrund när han som längst, även om han inte riktigt vet vad som ska ersätta den.

CARL-PHILIP BRÜCK

Författarens död drabbar inte Borges

BORGES
A Life

Edwin Williamson

Viking 2004 (416 s.)

NOG FÖREFALLER DET IRONISKT att den författare som kanske mer än någon annan associeras med det litterära verkets emancipation från upphovsmannen – ja, till och med författarens död eller i varje fall utbytbarhet – samtidigt är en författare vars hela verk låter sig läsas och tolkas självbiografiskt. Den brittiske Cervantesexperten och kännaren av latinamerikansk litteratur Edwin Williamson tar fasta på denna synbara paradox i sin magnifika biografi över Jorge Luis Borges, med den anspråksfulla titeln *Borges. A Life*.

Williamson är naturligtvis inte den förste att teckna den argentinske bardens levnad; ett tiotal biografier har redan utkommit, den senaste 2002, av den spanske filosofen Fernando Savater. Men Williamsons studie, i den brittiska paradgenren "life and letters", är den mest omfattande och den som mest grundligt och konsekvent analyserar just sambandet mellan liv och verk.

BORGES FÖDDES 1899 i Buenos Aires och var på både fädernet och modernet ättling till hjältar i den latinamerikanska självständighetskampen. Mormors far, Isidoro Suárez, befordrades till överste av Simón Bolívar personligen efter sin avgörande insats i slaget i Junín 1824. I det efterföljande argentinska inbördeskriget hamnade han emellertid på de förlorande, liberala *unitarios* sida mot tyrannen Juan Manuel de Rosas *federales*. Samma oblida öde, med deklarerad som följd, drabbade farfadern tillika översten Francisco Borges som dog en tveetydig hjältedöd och lämnade sin engelska hustru och deras nyfödda son utan försörjning. Förfädernas svärd vördades likt relikier i familjehemmet i förstaden Palermo och ärans svärd är, som Williamson eftertryckligt visar, ett grundläggande motiv i Borges författarskap. Modern, Leonor Acevedo, var den som höll den stolta kreolska familjetraditionen levande och svärdet skulle också komma att representera den mörka modersmakt som sonen önskade men aldrig riktigt förmådde revoltera mot.

Svärdet ställs i Williamsons analys mot dolken, ett annat centralt element i Borges universum, på ett mera indirekt sätt förknippat med fadern Jorge Guillermo Borges. Denne letargiske advokat med författardrömmar, för vilken förfädersarvet var än mera tvingande, representerade för Jorge Luis förbindelsen till litteraturen; genom farmoderns engelska bakgrund och bestående främlingskap i Argentina särskilt den engelskspråkiga litteraturen. På skrivbordet i sitt bibliotek hade fadern en gammal spansk dolk som för sonen skulle komma att representera en annan sorts mod och associeras med den folkliga kultur som modern föraktade.

Pappan berättade en gång om mötet med en *tigero*, en man vars yrke var att döda jaguarer. Tillvägagångssättet var att locka jaguaren att anfalla och att, när den gjorde det, döda den med ett uppåtriktat hugg med dolken. En av faderns litterära vänner, som också blev något av en mentor för den unge Borges, var anarkisten och poeten Evaristo Carriego, som i sina dikter besjöng det expanderande Buenos Aires fattigförstäder, *las orillas* – det urbana gränsland där den mytiske gauchon fick sin tveetydiga moderna motsvarighet i *compadrito*, den knivbeväpnade gangstern.

När den i skolan mobbade Borges utsätts för kamraternas allt grövre pennalism lägger fadern till slut den symboltyngda dolken i hans hand med uppmaningen att "vara en man". Ett motsvarande utslag av faderlig omsorg, med oöverskådliga konsekvenser, är att under familjens första vistelse i Genève, under första världskriget, skicka den tonårige sonen till en prostituerad för att invigas i sexualitetens mysterier. Det resulterande misslyckandet skulle för alltid färga Borges komplexa förhållande till kvinnan.

DEN MESTADELS OLYCKLIGA kärleken ska bli den starkaste drivkraften i författarskapet. Hans livs stora kärlek är utan tvivel den norskättade Norah Lange, om vars gunst han för en decen-

nielång kamp med sin litterära rival Oliverio Girondo, i alla avseenden hans absolute antagonist. Norah blir hans musa som förlöser hans skaparkraft och får honom att tro på frälsning genom kärleken. Men hon avvisar hans frieri, inte en utan två gånger, och den upprepade förödmjukelsen utlöser en förlamande personlig kris som uppenbarar vad Williamson kallar "the nothingness of the self", för Borges en insikt förknippad med djup existentiell ångest och fasa.

Ett tredje ödesdigert ingripande från faderns sida är att be den vuxne sonen och redan etablerade författaren att skriva om och därmed fullborda den roman han själv gett ut utan nämnvärd framgång. Ur denna uppfordrans mycket påtagliga upplevelse av författarens död uppstår en av Borges mest berömda berättelser, den om Pierre Ménard, författaren till *Don Quijote*, som tar sig före den fåfänga uppgiften att skriva om Cervantes roman, inte genom att kopiera utan genom att repetera den, det vill säga skriva texten oberoende av originalet men med målsättningen att få de båda verken att sammanfalla "rad för rad och ord för ord".

Den andra stora kärleken, Estela Canto, kastar honom också mellan hopp och förtvivlan för att slutligen avvisa honom. I det fallet spelar dock modern Leonors aktiva motstånd en avgörande roll. Leonor tålde inte den frimodiga och sexuellt frigjorda Estela och svärdottern in spe föraktade Borges underdånighet gentemot modern. Enligt Estela Canto är Borges berättelse "La intrusa" ("Inkräkterskan"), historien om två bröder som dödar den kvinna de båda älskar för att inte äventyra sin vänskap, berättelsen om

**Förfädernas svärd
vördades likt
relikier i förstaden
Palermo och ärans
svärd är, som
Williamson efter-
tryckligt visar, ett
grundläggande
motiv i Borges
författarskap.**

"blodspakten" mellan mor och son. Williamson nyanserar dock denna "självupptagna" tolkning till att handla om Borges upplevelse av splittring mellan äran och begäret och smärtan i att ge upp kärleken för att bevara integriteten.

I förhållandet till Estela Canto finns också en politisk motsättning som till slut blir omöjlig att överbrygga. Estela är kommunist och mera försonligt inställd till peronismen än Borges, som i Juan Perón ser inkarnationen av allt det han avskyr. Han hälsar militärkuppen 1955 och den efterföljande Revolución Libertadora med entusiasm och framhåller i sitt stöd för den nya regimens hårdföra antiperonistiska politik, vilket för honom på kollisionkurs med flera kolleger och forna meningsfränder som till exempel Ernesto Sábato.

Om kärleken är det ena huvudtemat i biografin så är politiken det andra. Borges förville under sjuttioalets militärdiktatur, då han åt middag med general Videla och lät sig dekoreras av dennes chilenske kumpan Pinochet, har ju för evigt komprometterat honom i många latinamerikaners ögon. De kostade honom också det Nobelpris han enligt Williamson troligen skulle ha fått just 1976, om han inte hade trampat i det politiska klaveret.

BORGES POLITISKA MISSBEDÖMNING blir om inte försvarbar så dock förståelig i ljuset av hans biografi. Han var i sin krafts dagar en stridbar politisk tänkare, som en gång hängivet hade stött radikalen Irigoyens liberala regim och förespråkade en inklusiv *criollismo* som, tvärt emot den starka kreolska nationalismen, sökte inkorporera de hundratusentals inströmmande invandrarna i en ny och öppen definition av *la Patria*. Under andra världskriget, då en stor del av den argentinska intelligentsian slöt upp på axelmakternas sida, var

Anarkist till sist. Som anti-peronist hade Borges på 1970-talet hälsat den argentinska militären som befriare, men till sist vände han åter till sin ungdoms anarkistiska pacifism. Foto: Sophie Bassouls/Scanpix

han en kompromisslös antifascist, och efter kriget en lika omutlig antiperonist. Perón var för honom en fascistisk diktator som representerade den värsta formen av nationalism. Det oförsonliga hatet mot Perón berodde säkert också på att generalens öde fick en direkt återverkan på hans eget kärleksliv. Det var ju för Peróns skull som han än en gång tvingades att försaka kärleken, i Estela Cantos gestalt.

En politiskt alltmer alienerad Borges ser Argentina under sjuttioalet dras ned i en spiral av ekonomisk ruin, politiskt kaos och väpnad konfrontation mellan militären och den revolutionära vänsterrörelsen. Mardrömsscenariot kulminerar med den hatade Peróns återkomst, vilket ska visa sig vara preludiet till förintelsen under *la guerra sucia*, det smutsiga kriget. När vidden av det senares fasor så småningom blir uppenbar för honom ska han lika otvetydigt ta avstånd från den militärregim han först hälsat som ordningens återställare och än en gång anamma sin ungdoms – och sin faders – anarkistiska och pacifistiska ideal.

"Fosterlandet" Argentinas väl och ve är en central angelägenhet för Borges, från ungdomsårens radikala avantgardism (*ultraismo*) till den dödsmärkta ålderdomens sista politiska manifestation. Genom hela sitt liv söker han en kompromiss mellan tradition och förnyelse, en förening av svärdet och dolken, om man så vill. Och gång på gång följs tillförsikt av desillusion. En kortvarig eufori i samband med återinförandet av demokratin, efter det militära débaclet i Falklandskriget, tycks emellertid avlösas av en definitiv missnöjet om de argentinska framtidsutsikterna. Hans slutliga revolt blir att flytta till och låta sig begravas i Genève. I dikten "Los conjurados" ("De sammansvurna") framhåller han kantonernas och toleransens Schweiz som modest politiskt föredöme.

PÅ KÄRLEKENS OMRÅDE tycks han dock till slut finna den åstundade försoningen i den unga japansk-argentinska Maria Kodama. Deras till en början hemlighällda kärlekshistoria blir ännu en demonstration av hur nära liv och verk hänger samman; i detta fall är det dock kanske snarare livet som fogar sig efter verket. Den symbolmätade bröllopsresan går till Island – till det mytiska Skandinavien som också utgjorde fond för den oförlösta kärleken till Norah Lange, hans danteska infernovandrings första Beatrice.

Maria Kodama är en egensinnig och kontroversiell kvinna som bland Borges vänner och beundrare framkallat samma starka och motstridiga reaktioner (med rasistiska undertoner) som Yoko Ono på sin tid gjorde bland Beatles-fansen. Där om sägs ingenting i Williamsons biografi, och det hedrar honom att han inte hemfaller åt skvallerjournalistik. Men man kan inte helt frigöra sig från misstanken att den nödvändiga goda relationen till änkan och förvaltaren av det litterära arvet har retuscherat bilden på sina ställen. En av Borges många väninnor, María Esther Vázquez, som samarbetade med honom i ett par av hans litterära antologier och dessutom skrev en prisad biografi (*Borges. Esplendor y derrota*, 1996), består till exempel en anmärkningsvärt njugg behandling.

Å andra sidan har Williamson, att döma av förordets långa tacklista, verkligen lyckats överbrygga antagonismen mellan de oförsonliga lägren, vilket säkert bara är en icke-argentinare föruttnat. Om detta inte är den definitiva Borgesbiografien så är den i alla fall den för överskådlig framtid mest auktoritativa.

OSCAR HEMER

Klassisk pasta var inget för en futurist

ITALIAN MODERNISM
Italian Culture between Decadentism and Avant-Garde

Luca Somigli & Mario Moroni (red.)

University of Toronto Press 2004 (459 s.)

THE STRUGGLE FOR MODERNITY
Nationalism, Futurism, and Fascism

Emilio Gentile

Praeger 2003 (201 s.)

THE OTHER FUTURISM
Futurist Activity in Venice, Padua and Verona

Willard Bohn

University of Toronto Press 2004 (215 s.)

Den 15 november 1930 hölls en omtalad middag på restaurang Penna d'Oca i Milano. Futuristledaren Filippo Tommaso Marinetti lanserade under middagen en kampanj mot den italienska nationalrätten *pastasciutta*, all slags pasta med sås. Pasta är "obsolet mat; den är tung, förråande och fet [...] den medför skepticism, slöhet och pessimism", dundrade Marinetti. Efter utspelet utbröt en häftig debatt i den italienska pressen. Läkare och dietister tillfrågades och svarade i försiktiga ordalag att för mycket pasta nog inte är bra. Herten av Bovino, borgmästare i Neapel, gav sig in i debatten. "Änglarna i paradiset", försäkrade han, "äter inget annat än *vermicelli al pomodoro*", tunn spaghetti med tomatssås. Marinetti svarade att detta bekräftade hans misstankar om det enahanda livet i paradiset.

Historien återges i Elizabeth Davids *Italian Food* (1989). Marinettis kampanj kan vid en ytlig betraktelse avfärdas som ett tokroligt utspel av en urvattnad avantgarderörelse som för att få uppmärksamhet gav sig på den heliga spaghetten. Den futuristiska konsten, som under 1900-talets första decennium uppfattats som så provokativ och nyskapande, var på 1930-talet i huvudsak reducerad till flygplansmotiv, *aeropittura*. Men bakom spaghettkampanjen, liksom bakom nästan alla futurismens konstnärliga uttryck, fanns ett politiskt syfte. Den italienske diktatorn Benito Mussolini strävade efter autarki och den italienska pastan var beroende av dyr import av vete. Den fascistiska regimen ville därför att italienarna i stället skulle välja hemmaodlat ris. Ris sades vara "virilt", "patriotiskt" och "lämplig föda för krigare och hjältar". Futuristerna lanserade nya risrätter med samlingsnamnet *tutoriso*.

ÅR 1905, TJUGOFEM ÅR innan han dödförklarade pastan, startade Marinetti den internationella tidskriften *Poesia*. Det var där han började utveckla de idéer som låg till grund för den kulturevolutionära rörelse som fick namnet futurism. Nu, hundra år senare, kan det vara ett lämpligt tillfälle att se tillbaka på och reflektera kring denna italienska avantgarderörelse.

Marinetti, som bott och studerat i Paris, hade tagit intryck av tidens strömningar och ville göra de i hans tycke kulturellt efterblivna italienarna uppmärksamma på de nya idéerna inom konst, poesi och filosofi. Han var inspirerad av Nietzsches övermänniskoideal, Georges Sorels våldsfilosofi och av Henri Bergsons *élan vital*, den inre skapande livskraften.

Till *Poesia* knöt Marinetti poeter som blev futurister, exempelvis Paolo Buzzi och Aldo Palazzeschi. Konstnären Romolo Romani illustrerade tidskriften. I augusti 1905 publicerade Marinetti en pamflett där han uppmanade Italiens intellektuella att visa att inspiration och geni hör samman med maskinens, bilens och elektricitetens framsteg. Vid den tidpunkten blev *Poesia* "futurismens vagga", skriver konsthistorikern Giovanni Lista i *Futurism* (2001).

"Mitt italienska blod pulserade ännu fortare när mina läppar med hög röst uppfann ordet Futurism. Det var den nya formeln för konst som handling och en mentalhygienisk lag", deklarerade Marinetti några år senare. Men begreppet futurism myntades troligen inte av Marinetti. Katalanen Gabriel Alomar använde termen i en essä 1905, och essän recenserades i Frankrike. Det är inte osannolikt att Marinetti läst Alomars essä. Giovanni Lista härleder termen "futurism" till det tidiga 1800-talet. "Futurism" ingick, skriver han, i det politiska språket hos en av Hegel influerad vänster. Lista påpekar att det är tydligt att Marinetti inspirerats av Marx och Engels i sitt försök att göra futurismen till ett tydligt brott med det förflutna.

Att "en rykande automobil som verkar driven av en kulspruta är vackrare än Nike från Samothrake" slog Marinetti fast i det första futuristiska manifestet, som publicerades i *Poesia* och i franska *Figaro* 1909. I elva punkter skisserade Marinetti ett program för en kulturell revolution. Allt det gamla skulle förstöras och en ny konst och en ny människa skapas. Manifestet, som väckte stort uppseende i Italien och i Frankrike, är fyllt av tongångar från Sorel. "Vi vill förhärliga kriget – världens enda hygien ... Vi vill förstöra museerna, biblioteken, akademier av alla slag och bekämpa moralism, feminism och varje opportunistisk eller utilitaristisk feghet ... Vi vill inte längre veta av det förflutna, vi unga och starka futurister!"

Bildkonstnärerna Umberto Boccioni, Carlo Carrà och Luigi Russolo knöts till Marinettis grupp 1910 och de tre skrev snabbt ihop ett futuristiskt målarmanifest. Futurismen var kommunikation och formulering. Publiceringen av manifestet föregrep inte sällan gestaltningen. Luca Somigli och Mario Moroni poängterar i antologin *Italian Modernism* att en vanlig kritik mot futurismen är att den publicerade en uppsjö av propagandamaterial, framför allt manifest, men väldigt få "viktiga" verk. Den sortens kritik, skriver Somigli och Moroni, avslöjar en oförmåga att se huvudtemat i denna avantgarderörelse: det var just uppdelningen mellan konst och liv som futurismen ifrågasatte. För futuristerna var allt konst och allt var rörligt.

En månad efter det första målarmanifestet kom målarnas tekniska manifest, undertecknat även av Giacomo Balla och Gino Severini. En skrift som på ett så befällande och diktatoriskt sätt uppmanar till handling kan, enligt Giovanni Lista, förmodligen inte hittas någon annanstans i hela konsthistorien. De futuristiska konstnärerna eftersträvade en "illustrerad dynamisk kraft" och

Ris sades vara
"virilt", "patriotiskt" och "lämplig
föda för krigare
och hjältar". Futuristerna lanserade
nya risrätter med
samlingsnamnet
tutoriso.

Lansjävrer till attack. Umberto Boccionis *Carica di lancieri* (1915). Tempera och olja på kartong.

Foto: akg-images

de förkastade de traditionella konstmotiven. Konsten skulle vara en reflexion av en värld styrd av storstadens pulserande liv, av maskiner och av fart. Konstnären skulle uttrycka sig i total frihet.

För Marinetti var futurismen allt som motsatte sig *il passatismo*, den klassiska traditionen. Att vara *anti-pasta* på 1930-talet var detsamma som att vara *anti-passatista*. Allt skulle projiceras mot framtiden. Myten om moderniteten upprätthölls av en våldsam och aktiv syn på kulturen och existensen. Futurismen skulle "befria" Italien "från dess stinkande kallbrand av professorer, arkeologer, ciceroner och antikvitetshandlare".

Futurismen ville revolutionera alla områden. Interpunktionen åstadkom enligt futuristerna konstlade gränser, främmande för livets egen rörelse. De ville upplösa syntaxen, ersätta musik med buller, harmoni med disharmoni och ha teater utan aktörer. Ett permanent uppbrott från konventioner förespråkades. Giacomo Ballas *Manifest om mäns kläder* kom 1913. Han uppmanade italienarna att förstöra alla sina gamla tråkiga plagg. De futuristiska kläderna skulle vara "praktiska, asymmetriska, dynamiska, aggressiva, chockerande, glada, självlysande". Klädernas funktion var inte för individen utan för kollektivet: de skulle förgylla storstadslivet.

Det är ingen tvekan om att futurismen bidrog till modernismens radikala förändring av 1900-talets konst- och kulturuppfattning. "Allt som har att göra med happenings eller performance [...] är del av det futuristiska arvet", skriver Lista. Termen "performance" användes för första gången i konstsammanhang 1914 i Neapel för att beskriva en futuristisk soaré.

SYMPTOMATISKT NOG VÄCKTES på det revolutionsromantiska 1960- och 70-talet ett internationellt intresse för denna italienska avantgarderörelse. Mycket av det som blev högsta mode bland poeter på 1960-talet var redan utprovat inom futurismen. Flera konstnärer inspirerades av futurismens formspråk. Roy Lichtensteins målning *The Red Horseman* från 1974 är en tolkning av Carlo Carràs målning med samma titel. Marinettis ärbara konst är en föregångare till den amerikanska Meat Art på 1970-talet.

Kanske lever vi nu i en futuristisk tid – en tid utan minne, i permanent förändring. Det är i alla fall denna friggjorda, snabbt föränderliga, hastiga

värld där konsten knappt förmår provocera längre svårt att föreställa sig dåtidens rigida konventioner på kulturens område. Italien var vid denna tid en symbol för den europeiska kulturens historia, men ekonomiskt och socialt ett u-land. Man kan säga att det gick en skiljelinje mellan ett konservativt block och ett revolutionärt block av socialister, futurister och sedermera fascister som ville omdana samhället med våld. Antonio Gramsci skrev senare om vilken viktig och innovativ protest mot den borgerliga kulturen som futurismen utgjorde.

Futurismen hade ambitionen att vara en internationell kulturrevolutionär rörelse, men den hade ett aggressivt nationellt program. Futuristerna spelade på ett nationellt mindervärdeskomplex och en ilska över vad som blivit av den forna stolta kulturen. För att Italien skulle kunna bygga upp prestige på det kulturella området måste det enligt futuristerna också öka sin prestige på det politiska. Modernismen och nationalismen gick hand i hand. Kriget självt var för futuristerna en "nödvändig hygien", ett sätt att bli av med det gamla, och de ägnade stor kraft åt att argumentera för ett italienskt deltagande i första världskriget. Bland interventionisterna fanns också den före detta socialistiske redaktören Benito Mussolini.

DEN 24 MAJ 1915 förklarade Italien krig mot Österrike-Ungern. Futuristerna Marinetti, Boccioni och arkitekten Sant'Elia gick ut i kriget. Endast en av dem, Marinetti, återvände. Efter kriget blev Marinettis politiska ambitioner tydliga. 1918 lät han publicera manifestet om det futuristiska politiska partiet, där han föreslog att avantgardets permanenta revolution skulle tillämpas på politiska institutioner. Programmet innehöll nationalistiska och fascistiska inslag, bland annat ett elitistiskt styrelseskick och en expansiv och aggressiv utrikespolitik. Men där fanns också en rad förslag som syftade till en klassutjämning i socialistisk riktning.

Det blev inget långvarigt eget parti, men det fanns en annan man som i likhet med futuristerna ville omdana det italienska samhället. 1919 var Marinetti med och grundade Mussolinis *Fasci di Combattimento*, de fascistiska kampgrupperna, och han stod på andra plats på det fascistiska partiets lista. Futurister deltog i svartskjortornas

våldsamma aktioner, vilket futuristen Enrico Prampolini förevigade i målningen *Fascismens födelse*. Mussolini deklarerade senare att "den fascistiska revolutionen hade aldrig kunnat äga rum utan futurismen". Men Marinettis stöd för Mussolini var inte helhjärtat. Han och futurismen flirtade med kommunismen, och Marinetti gjorde utspel om behovet av konstnärsvälde, *artecrazia*. Han hyllades i Sovjet som en sann revolutionär. Marinettis nationalism gjorde dock att han drog sig bort från den kommunistiska internationalismen.

Mussolini kom till makten 1922. Under den fascistiska diktaturens första decennium blev futurismen marginaliserad, eller kanske rättare sagt politiskt neutraliserad. Vissa futurister gick i exil, andra rättade in sig i de fascistiska leden. Marinetti stred för att futurismen skulle bli det nya Italiens konst. Under 1920-talet var futuristerna sysselsatta med en mängd konstnärliga uttryck, bland vilka den "mekaniska konsten" var framträdande. De anordnade exempelvis baletter där dansarna var iklädda dräkter av metall.

På 1930-talet blev den futuristiska konsten helt inriktad på flygtemat, ett konsttema som uppmuntrades av regimen. Enligt Marinetti var "flygplanet själva symbolen för futurism, den uttrycker ett totalt brott med det förflutna". Man kan enligt Lista tala om en tyst överenskommelse om att Mussolini skulle ge futurismen sitt stöd om den höll på med denna oförargliga konst. Medan den fascistiska regimen knappt hade tolererat den mekaniska konsten på 1920-talet visade den upp aeromaleriet utomlands som uttryck för modern italiensk konst. Flygtemat återfanns i poesi, litteratur, skulptur, musik och arkitektur. Enrico Prampolini skapade en futuristisk aerodans. På den första futuristiska restaurangen – Taverna del Santopalato som slog upp portarna 1931 i Turin – serverades bland annat "taktila flygrätter med ljud och dofter." Enligt tidningsrapporter från den tiden fick en av de första gästerna plötsliga magsmärtor och tvingades uppsöka sjukhus.

FUTURISMENS HISTORIA ÄR FYLLED av absurda anekdoter och våghalsiga konstnärliga experiment. Marinetti kallades inte för inte "Europas koffein". Men futurismen är framför allt en historia om en revolutionär samhällssyn som uttryckte och föregrep fascismens fasansfulla syntes av modernism och nationalism. Som Hans Ruin skriver i *I konstens brännspegel* från 1969 är Marinettis *Le futurisme* från 1910 "förtjänt att studeras vid sidan av Hitlers *Mein Kampf* och Lenins skrifter".

Futurismen var mer än någon annan av avantgarderörelserna i början av 1900-talet också en politisk rörelse. Konstvetare och historiker har haft, och har, olika åsikter om relationen mellan futurismen och fascismen. Många har velat se futurismens innovativa estetik som oavhängig vissa futuristers samarbete med fascisterna. Som den italienske historikern Emilio Gentile konstaterar i den läsvärda *The Struggle for Modernity. Nationalism, Futurism, and Fascism* ansågs det modernistiska avantgardet länge helt väsensskilt från totalitarism. På grundval av detta antagande kunde de intellektuella roll i fascismen förklaras genom deras individuella egenskaper; de påstods vara politiskt naiva eller ha ett egenintresse. Willard Bohn resonerar delvis i dessa banor. I *The Other Futurism* skriver Bohn att förutom att futurismen och fascismen "var påverkade av patriotisk idealism så delade de inte ideologi".

Viljan att separera den futuristiska estetiken från det fascistoida tankegodset tycks bygga på

uppfattningen att (bra) konst och kultur endast skapas av goda konstnärer. Men det räcker med en hastig bläddring genom vilket konsthistoriskt verk som helst för att konstatera att så inte alltid har varit fallet. Emilio Gentile anser emellertid inte att man kan sätta likhetstecken mellan futurism och fascism. Futurismen var inte, som ofta felaktigt påstås, fascismens officiella konst. Ändå understryker han att de har sina rötter i en gemensam kultur eller ideologi baserad på myten om nationen och som han kallar "modernistisk nationalism". Futuristerna var enligt Gentile otåliga fascister som opponerade sig mot delar av il Duces politik och kultursyn, men ingen av dem ifrågasatte den totalitära fasciststatens grundläggande tema: mytens överlägsenhet, den heroiska och krigiska pedagogiken, imperieambitionerna och myten om den italienska nationen som en förtrupp till det nya samhället.

Futuristerna fördes aldrig bakom ljuset av fascismen. De fascinerades av fascismens rörlighet, vilja, våld och myt, av dess religiösa kult av nationen och av viljan att bygga ett nytt samhälle, en italiensk modernitet.

PERNILLA STÅHL

THE NEED FOR NATIONS

Roger Scruton

Civitas 2004 (54 s.)

NATIONALSTATEN STÅR INTE högt i kurs i dagens samhällsdebatt. Få träder fram till dess försvar och bland dem som ändå gör det kan man misstänka högerextrema böjelser, identitetsproblem eller helt enkelt allmän stollighet. Sverige har visserligen nu fått sin nationaldag, men att någon tongivande elit skulle ställa sig upp och hurra är inte troligt. Om det är svårt att hitta försvar av nationalism i Sverige, så är det desto lättare att hitta kritik. Nationalism anses vara ett hot mot etniska minoriteter och invandrare, nationalismen är xenofobisk och räcker inte dessa invänd-

ningar, så minns att nationalismen gång på gång satt världen i brand.

Den konservativa engelske filosofen Roger Scruton har dock en del mycket tunga argument till stöd för nationalstaten, även om han föredrar patriotism som nyckelbegrepp. Scruton delar in världen i tre slag av stater: de som bygger på släktenskap (*tribal*), de som bygger på religion (*creed*) och de som bygger på territorium, alltså nationella stater. Det är endast i de sistnämnda som folk inte behöver vara av samma sort för att kunna leva tillsammans. Det är också enbart territoriella stater som utvecklar demokratier. Demokrati, i sin tur, innebär att medborgarna till och med accepterar regeringar med oacceptabla värderingar – i vetenskap om att situationen kan förändras via allmänna val.

Känslan av övergripande samhörighet är nationalstatens viktigaste tillgång. Om inte invånarna är solidariska med den egna nationen (territoriet) så är de heller inte beredda att kämpa för dess existens. Nationalstaten är således mindre xenofobisk än andra typer av statsbildningar. Det är bara nationalstater som bejaktar det mångkulturella idealet. Kopplingen mellan nationalism och världskrig ger Scruton heller inte mycket för. Visst, nationalism kan leda till krig, på samma sätt som kärlek kan leda till mord. Men mord är ju inte ett argument mot kärlek. Scruton ser också överstatliga konstellationer som farliga. De samlar för mycket okontrollerad makt på samma ställe. De tillhör det slag av utopiska gemenskaper som skjuter nationernas historiska kapital åt sidan, som tappar bort att exempelvis mänskliga rättigheter inte bara kan bestå av ett regelsystem, utan också i handling måste upprätthållas av medborgare som respekterar och försvarar dem.

Roger Scruton är en omdebatterad tänkare. Det hindrar inte att hans försvar av nationalstaten innehåller en rad mycket tankvärda argument, som förtjänar att diskuteras fritt.

RED.

SONGS OF EXPERIENCE

Martin Jay

University of California Press 2005 (431 s.)

VÅRT SAMHÄLLE HAR KALLATS upplevelsesamhället. Upplevelseindustrin förpackar äventyr i form av bergsklättring och forsränning lika gärna som rockkonserter och dataspel. Men när den amerikanske idéhistorikern Martin Jay skriver om upplevelser som filosofiskt tema i *Songs of Experience* handlar det om motsatsen till de förpackade upplevelserna. Det moderna samhället och dess upphettade varuestetik ställer sig i vägen för upplevelsen eller erfarenheten.

I nio kapitel utför Jay en både tematisk och kronologisk genomgång av begreppet erfarenhet från antik till postmodernitet. Ursäktande konstaterar han mot slutet att läsaren kanske blivit bortkollrad under resans gång. Tidsaspekten är bara ett av problemen, minst lika bångstyrt är tematiken som sträcker sig från erfarenheten som kunskapsproblem över den estetiska och religiösa upplevelsen till postmoderna gränserfarenheter.

Dubbeltydigheten i begreppet blir kanske klarast i politiken. En konservativ tänkare som Edmund Burke kunde ställa sig avvisande till den franska revolutionens experiment med en oprövad samhällsform, men samtidigt kan ju specifika erfarenheter ligga till grund för en revolt mot ett stagnerande samhälle. Kanske ligger erfarenhetens sprängkraft i att båda möjligheterna existerar, att både motståndet mot en revolution och drivkraften till en revolt först kommer till uttryck i erfarenheter som föder handlingskraft.

Dit når inte Jay. Som idéhistoriker driver han ingen linje, han kan endast konstatera att erfarenheten har betytt olika saker vid olika tillfällen och i olika sammanhang. Kompetent, med stor överblick och god pedagogik går han igenom erfarenhetens och upplevelsens förvandlingar. Det gör läsaren kunnigare men kanske inte en erfarenhet rikare.

RED.

MEDARBETARE I DETTA NUMMER

CARL-PHILIP BRÜCK

Doktorand i teoretisk filosofi vid Stockholms universitet.

KAREN S. COOK

Professor i sociologi vid Stanford University.

ISOBEL HADLEY-KAMPTZ

Frilansskribent.

RUSSELL HARDIN

Professor i statsvetenskap vid New York University och Stanford University. Kom 2002 ut med boken *Trust and Trustworthiness*.

OSCAR HEMER

Författare och lektor på Malmö högskola inom området Konst, kultur och kommunikation.

JOHAN JAKOBSSON

Försvarsanalytiker med inriktning på terrorhot.

TIM KING

Författare bosatt i Frankrike. Skriver regelbundet i den brittiska tidskriften *Prospect*.

HANNE KJÖLLER

Ledarskribent på *Dagens Nyheter*.

ADAM MARKO-NORD

Filmare och skribent.

THOMAS STEINFELD

Litteraturchef på *Süddeutsche Zeitung*.

IRENA STEPANIKOVA

Doktorand i sociologi vid Stanford University.

CHRIS STEPHEN

Författare. Gav 2004 ut *Judgement Day: The Trial of Slobodan Milosevic*.

PERNILLA STÅHL

Frilansskribent.

JOHAN SVEDJEDAL

Professor i litteratursociologi vid Uppsala universitet.

JAYNE SVENUNGSSON

Lektor vid Teologiska högskolan i Stockholm.

JAN SÖDERQVIST

Författare och frilansskribent.

MARIA WAHLSTRÖM

Doktorand i litteraturvetenskap vid Stockholms universitet. Hennes avhandling är en genrestudie av dagboksfiktion.

SHIRIN AHLBÄCK ÖBERG

Fil. dr i statsvetenskap vid Uppsala universitet.

PEROLA ÖBERG

Docent i statsvetenskap vid Uppsala universitet.

AXESS

NÄSTA NUMMER KOMMER DEN 30 AUGUSTI 2005

Illustration: Claes Jurander

Skaffa dig **AXESS**

Helår 9 nr kostar 350 kr (Norden 460 kr).

Beställ din prenumeration:

Webb: www.axess.se

E-post: prenumeration@axess.se

Telefon: 031-743 99 05

eller fyll i talongen nedan

☐ Ja tack, jag vill prenumerera på AXESS fr.o.m. nr ...
Helår 9 nr för 350 kr

Namn

Adress

Postadress

Tidskriften **AXESS**

SVARSPOST
122 577 700
110 02 STOCKHOLM

Frankeras ej
Mottagaren
betalar
portor